

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ŘECKÝCH A LATINSKÝCH STUDIÍ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

JAN CTIBOR

Pojetí jazyka a stylu u M. Cornelia Frontona (překlad a komentář vybraných pasáží)
Conception of Language and Style by M. Cornelius Fronto (translation and commentary)

Praha, 2016

Vedoucí práce: Mgr. Martin Bažil, PhD.

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně, citoval všechny použité zdroje a text práce nepoužil pro získání žádného jiného titulu.

V Praze 29. 7. 2016

.....

Jan Ctibor

Poděkování

Na tomto místě chci poděkovat vedoucímu své práce Mgr. Martinu Bažilovi, PhD. nejen za mnoho zásadních rad, kritických připomínek a důležitých podnětů a za pomoc při obstarávání některých důležitých prací a studií z německých knihoven, ale především za neutuchající přesvědčení, že se nakonec zdaří dovést práci ke zdárnému konci, a povzbuzování ve chvílích, kdy sám jsem o tom pochyboval.

Abstrakt

Předkládaná diplomová práce představuje jednu z prvních prací v českém prostředí, která se věnuje osobě a dílu Marka Cornelia Frontona, vychovatele Marka Aurelia. Pověst tohoto římského řečníka 2. stol. n. l. po objevení částečně čitelného palimpsestu s jeho korespondencí na počátku 19. století značně utrpěla a negativní hodnocení Frontona coby plytkého archaizátora, jehož texty pro nás mají pramalou hodnotu, přetrvávala po dlouhá desetiletí. Cílem práce je prozkoumat nejproblematictější otázky s Frontonem spojené, především jeho vztah k filosofii a tvrzení o archaizujících tendencích coby hlavní charakteristice jeho stylu. K teoretickému pojednání je poté připojena část překladová, kde je na několika vybraných textech ukázán Frontonův styl v praxi.

Abstrakt

This thesis is one of the first works in the Czech language dealing with the personality and work of Marcus Cornelius Fronto, Roman rhetor of 2. century A. D. and teacher of Marcus Aurelius. After the palimpsest with the correspondence of Fronto was found in early 19th century, the reputation of this man suffered greatly. The man had been seen for many decades as superficial and flat archaisator, whose letters have no or only very little value for us. The aim of this thesis is to examine the most problematical questions connected with Fronto, firstly his attitude to philosophy and the opinion, that archaism is the main and ubiquitous characteristic of his style. This theoretical treatise is accompanied with translation of several selected texts.

Obsah práce

ČÁST TEORETICKÁ.....	8
Úvod.....	8
Marcus Cornelius Fronto.....	8
Historické zdroje mimo vlastní dopisy.....	10
Rukopis a historie bádání nad vlastními dopisy.....	11
Edice.....	13
Pohled na Frontona po objevení dopisů.....	14
Fronto, rétorika a filosofie.....	16
Místo rétoriky ve společnosti a její význam.....	16
Vojenství a vladařství žáky rétoriky.....	16
Rétorika jako pramen morálky.....	19
Fronto a vztah filosofie a rétoriky.....	24
Dopis <i>Ad Marcum Caesarem</i> 4.13.....	24
Markovy <i>Hovory k sobě</i>	25
Série <i>De eloquentia</i>	26
Fronto a rétorická tradice.....	31
Frontonův literární kánon.....	32
Fronto a Cicero.....	33
Fronto a <i>rhetores novi</i>	35
Frontonova stylistická nauka.....	37
<i>Verba significantia quaerere, probare et apte collocare</i>	37
Kritéria pro určení <i>verba optima</i>	37
1) <i>Significare</i>	38
2) <i>Verba insperata ac inopinata</i>	40
3) <i>Verba remota, remotiora et insolentia</i>	41
4) <i>Verba probare</i>	42
5) <i>Verba collocare</i>	43
Z jakého pole se mají slova vybírat?.....	46
1) Archaismy.....	46
2) Vulgarismy.....	48
3) Neologismy.....	51
Zásadní problémy ohledně Frontonovy nauky.....	53
<i>Eloquentia tubae vs. eloquentia tiliarum</i>	53
<i>Elocutio novella</i> – Frontonův styl?.....	57
ČÁST PŘEKLAPOVÁ.....	59
<i>Ad Marcum Caesarem</i> 3.8.....	63
Arión.....	66
O závětích ze zámoří.....	69
Chvála Dýmu a Prachu.....	76
Chvála nedbalosti.....	80
O Spánku.....	83
ZÁVĚRY PRÁCE.....	87
BIBLIOGRAFIE.....	90

ČÁST TEORETICKÁ

Úvod

Marcus Cornelius Fronto

Marcus Cornelius Fronto se narodil mezi lety 90-95 v severoafrické Cirtě. Zemřel pravděpodobně roku 167 v Itálii.¹ Jeho otec Titus Cornelius byl potomkem římských osadníků. O Frontonově mládí nevíme prakticky nic, pouze to, že měl, snad stále v Cirtě, řeckého vychovatele jménem Aridelus.² Vyšší vzdělání obdržel již v Římě, společně se svým bratrem Q. Corneliem Quadratem. Jejich otec měl pravděpodobně značný vliv, neboť ve dvacátých letech 2. století byli již Fronto i jeho bratr členy senátu. Fronto v této době zastával úřad praetora a poté quaestora na Sicílii. Později ale na úřední dráhu rezignoval a politické ambice zřejmě vůbec neměl. Až v roce 143 byl vybrán jako *consul suffectus* na červenec a srpen. Patrně to bylo k Frontonově vlastnímu překvapení, protože tímto činem chtěl císař Antoninus Pius Frontonovi vynahradit prohru, zařazenou z vyšších míst, v soudním sporu s dalším slavným řečníkem, Herodem Attikem, přítelem císařské rodiny.³ Jako prokonzul měl asi o patnáct let později obdržet provincii Asii, ale ze zdravotních důvodů se její správy nejspíše neujal.⁴ Před svým konzulátem i po něm byl Fronto důležitou postavou u dvora i v senátu, ale jako *homo novus* se nejednou dostal do konfliktu s různými patricii v prostředí císařského dvora.

Otázku, kým Fronto vlastně byl, není snadné zodpovědět. Svou proslulost získal jako právník. A tato proslulost mu poté přinesla jeho nejdůležitější životní poslání, totiž úlohu učitele římského řečnictví u Marka Aurelia a Lucia Vera, budoucích římských císařů. K tomuto úkolu byl vybrán jednak pro své řečnické kvality, jednak pro pedagogické zkušenosti (vychovával své žáky formou *contubernia*), ale také pro svou konzervativnost.⁵ Mladý Marcus totiž, jak nás informuje např. *Historia Augusta*, již od dvanácti let tíhnul k filosofii a začal se v tomto věku jako filosof chovat i oblékat. Pro Antonina Pia, který byl Hadriánem adoptován s tím, že jako své nástupce adoptuje právě Marka a Lucia Vera, bylo takovéto chování problematické, protože bylo sotva důstojné budoucího římského císaře. Proto snad došlo mezi Piem a Markem k úmluvě, že se Marcus

---

1 K dataci podrobněji viz Champlin, str. 137nn.

2 Viz dopis Ad M. Caes. 5.52 [79, 25]*: *Aridelus iste, qui tibi litteras meas reddit, a pueritia me curavit.*

3 O pozadí této kauzy se dozvídáme z dopisů Ad M. Caes. 3.3-3.6 [36-39].

4 Viz dopis Ad Ant. Pium 8 [166] a Van den Houtovy poznámky k němu.

5 Svou roli ale jistě hrálo i přátelství jeho ženy Cratie s matkou Marka Aurelia Domitií Lucillou.

* Poznámka k citacím: přicitování z dopisů uvádím jak knihu, z níž je, pořadí v knize, případně i odstavec dopisu (Ad M. Caes. 5.52, 1), tak i v hranatých závorkách za tímto označením odkaz na stránku a řádku, kde se dané místo nachází ve Van den Houtově edici ([79, 25]). Pod tímto číslem pak také odkazují do Van den Houtova komentáře, který je organizován právě podle stránek a řádků edice. V takovém případě už neuvádím číslo stránky v komentáři. Pokud odkazují na Van den Hout (1988), jde o odkaz do edice, avšak ne do samotného latinského textu (např. do úvodu či příloh).

Ostatní primární zdroje pak, pokud není uvedeno jinak, cituji ve znění edic dostupných na webu Tuftovy univerzity <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/collection?collection=Perseus:collection:Greco-Roman>

vzdá svého filosofického chování a přijme dozor a vedení muže, který by jej přivedl k životnímu postoji pro císaře důstojnému.⁶

Fronto se tohoto úkolu zhostil důstojně a v letech 139-145 byl Markovým vychovatelem. Ovšem přibližně po roce 145 Markův zájem o rétoriku ochabl ve prospěch nadšení pro stoickou filosofii.⁷ Oba muži sice zůstali nadále přáteli, ale přesto jejich vztah ochladl. Až po roce 161, po svém nástupu na trůn, Marcus pocítil nutnost začít se znovu věnovat řečnictví a obrátil se na svého starého učitele. Z tohoto období pochází série dopisů *De eloquentia*, jejíž přesný obsah a okolnosti vzniku jsou stále předmětem debat, nicméně právě z ní pochází velká část dokladů Frontonových názorů na řečnictví, které se dochovaly.

Frontona nelze považovat za spisovatele v pravém slova smyslu, nýbrž za řečníka a skvělého filologa. Nemáme doklady o žádných větších dílech, která by sepsal.⁸ Na sklonku života zamýšlel sepsat dějiny tažení Lucia Vera proti Parthům, ale pravděpodobně zemřel, aniž by stihl dílo započít. Jeho jedinými pokusy na poli literatury tak s největší pravděpodobností zůstávají jeho *Laudes fumi et pulveris*, *Laudes negligentiae* a *Arion*. Důkazem pro to je, že v jednom z pozdních dopisů si stěžuje, že již nemá tolik sil, jako v době, kdy psal své právě své *Laudes fumi et pulveris*.⁹ Zdá se tedy nanejvýš pravděpodobné, že žádné větší literární dílo nese-psal. Významnou roli ovšem hrály jeho řeči, z nichž se ale dochovalo velice málo. Ty ovšem nelze považovat za literární dílo v pravém slova smyslu.

Charakter dopisů umožňuje dozvědět se i řadu informací z Frontonova soukromí. Za manželku měl jistou Cratii, původem nejspíše z Efesu, která zemřela v roce 165 nebo 166 pravděpodobně před dovršením padesátého roku života. S ní měl pět dětí, samé dcery, které ovšem až na nejmladší, která se rovněž jmenovala Cratia, zemřely v dětství. Tato mladší Cratia se poté provdala za C. Aufidia Victorina, Frontonova žáka, s nímž měla čtyři syny. Dva z nich zemřeli jako děti¹⁰, zbylí dva se ale později stali váženými muži římské společnosti. Z Frontonových dopisů můžeme vyzorovat, jak vřelý city ke svým nejbližším cítil. To ostatně cítíme i z Markových *Hovorů k sobě*, kde píše, že jedna z věcí, které se od Frontona naučil, je poznání, jak málo *lásky k bližnímu* chybí ve vyšší římské společnosti.¹¹ V pokročilém věku trpěl Fronto značnými bolestmi kloubů a nervů i dalšími zdravotními komplikacemi, na které si v dopisech často stěžuje.

V Římě bydlel na Esquilinu a součástí jeho majetku byla i zahrada (či její část), kterou kdysi vlastnil Maecenas.¹² Po svém odchodu z Afriky do Říma se pravděpodobně zpět již nikdy nevrátil: nemáme pro něco takového či pro to, že by v Cirtě vlastnil a spravoval nějaké nemovitosti, žádný

6 K této domněnce viz např. Van den Hout (1999), str. VIII.

7 Někdy se hovoří o Markově náhlém „obratu“ k filosofii, což je ale přinejmenším problematické. Této otázce se budeme dále v práci věnovat podrobněji.

8 Viz Van den Hout (1988), str. 277.

9 Viz *De feriis Alsiansibus* 3 [231, 12]: *Vellem autem tantum mihi vigoris aut studii adesse, quantum adfuit cum illa olim nugalia conscripsi Laudem Fumi et Pulveris.*

10 Viz dopis *De nepote amisso* [235].

11 Viz Marcus Aurelius, *Ad se ipsum* 1, 11: *Παρά Φρόντωνος τὸ ἐπιστῆσαι οἷα ἡ τυραννικὴ βασκανία καὶ ποικιλία καὶ ὑπόκρισις, καὶ ὅτι ὡς ἐπίπαν οἱ καλούμενοι οὗτοι παρ' ἡμῖν εὐπατρίδαι ἀστοργότεροί πως εἰσὶ.* (citují podle: Van den Hout [1988], str. 265).

12 Viz *Ad M. Caes.* 2.2, 5 [20, 11].

důkaz. Celý jeho život, jak jej můžeme z dopisů vysledovat, se odehrával v Římě a okolí, v příměstské vile někde u via Aurelia, v blízkosti císařských residencí v Loru a Centumcellae (další podrobnosti o tomto Frontonově majetku nejsou známy) a v jeho venkovské vile v Kampánii v Surrentu u neapolské zátoky. Zbytky této vily byly objeveny a částečně prozkoumány. Vlastnictví tří vil ukazuje, že Fronto musel být relativně bohatý muž, ačkoliv o jeho dalších majetkových poměrech či o původu jeho příjmů nemáme příliš zpráv. Z Aula Gellia víme, že pro něj nebyl problém utratit tři sta tisíc sesterciů za nové lázně.¹³ Rovněž jeho konzulát předpokládá uspořádání her, a nimiž byly spojené nemalé náklady, stejně jako jeho *contubernia*. O Frontonových příjmech však víme s jistotou velice málo. Základem příjmů byla pravděpodobně půda, ale podstatnou složku příjmů musely pochopitelně představovat dary od císařské rodiny. Je pravděpodobné, že zmíněné tři vily získal právě touto cestou, jako odměnu za své služby, které byly samy o sobě neplacené. Další příjmy představovaly závěti jeho přátel, žáků a klientů (kterých jako úspěšný advokát měl jistě mnoho), jak dokazuje např. případ závěti C. Censoria Nigra.¹⁴ O věnu jeho ženy nevíme nic.

Fronto zemřel s největší pravděpodobností v roce 167 či krátce po něm, možná i v důsledku moru neštovic, který římské vojsko zavleklo do říše z tažení proti Parthům. Existuje i domněnka, že se dožil až roku 175, protože dopise *De orationibus* hovoří o „Commodově minci“. Nicméně tímto Commodem s největší pravděpodobností není míněn syn Marka Aurelia, jehož první mince je právě z roku 175, nýbrž Lucius Verus, jehož původní jméno bylo Lucius Commodus. Navíc neexistují žádné dopisy datovatelné po roce 167, přičemž je značně nepravděpodobné, že by se vůbec nedochovaly, protože nečitelná a či ztracená místa jsou distribuována napříč celým rukopisem. Naprostá většina autorů tedy považuje za datum Frontonova úmrtí rok 167.¹⁵

Historické zdroje mimo vlastní dopisy

Po dlouhá staletí byla postava Marka Cornelia Frontona známa pouze nepřímou z děl různých jiných autorů. Eumenius, autor píšící na konci třetího století, ho nazýval „ozdobou římské výřečnosti nikoliv druhou co do významu, ale další v pořadí.“¹⁶ Ještě o století později Macrobius v Saturnáliích uvádí Frontona jako příklad strohého (*sicus*) stylu, který se vyznačuje střízlivostí, jednoduchostí a snahou o věčnost v protikladu k jiným stylům a autorům.¹⁷ V podobných výčtech se objevuje ještě u Jeronýma, který mluví o jeho vážnosti (*gravitas*)¹⁸, u Claudia Mamerta¹⁹, který jej doporučuje pro nádheru jeho řečí (*pompa*) a Sidonia Apollinara²⁰, který mu přisuzuje vážnost (*gravitas*).

13 Viz Aulus Gellius, Noctes Atticae 19.10.

14 Viz Ad Ant. Pium 3 [162].

15 Pro argumentaci viz Champlin str. 139-142.

16 Eumenius, Paneg. Const. 14: *Romanae eloquentiae non secundum, sed alterum decus* (cituji podle Van den Hout [1988], str. 267).

17 Macrobius, Saturnalia 5.1, 7: *Quattuor sunt, inquit Eusebius, genera dicendi: copiosum, in quo Cicero dominatur: breve, in quo Salustius regnat: siccum, quod Frontoni ascribitur: pingue et floridum in quo Plinius Secundus quondam et nunc nullo veterum minor noster Symmachus luxuriatur.*

Dříve v témže odstavci říká: *tenuis quidam [sc. orator] et siccus et sobrius amat quandam dicendi frugalitatem...* (cituji podle Van den Hout [1988], str. 273).

18 Hieronymus Str., Epist. 12.

19 Claudius Mamertus, Ep. ad Sepandum.

20 Sidonius Apollinarius, Epistulae 4.3.

Krátkou anekdotu o Frontonovi zprostředkovává i Cassius Dio, od něž se dozvídáme, že Fronto byl již za života císaře Hadriana době „*prvním z římských advokátů*“²¹. Podobně se o něm v anekdotickém duchu zmiňuje i Artemidóros ve svém *Snáři*.²² Poněkud plastičtější pohled na Frontonovu osobu pak podával pouze jeho žák a velký obdivovatel Aulus Gellius ve svých *Attických nocích*, kde líčí několik anekdot, v nichž Fronto hraje hlavní roli. Tyto krátké anekdoty spojuje skutečnost, že se v nich diskutuje o jazykovědných otázkách (zda se slova *arena*, *caelum*, *triticum* vyskytují v množném čísle a slova *quadrigae* a *inimicitiae* v jednotném, jak lze do latiny překládat různé řecké názvy barev, proč historik Quadrigarius používá spojení *cum multis mortalibus* a zda je to totéž, co *cum multis hominibus*, dále o používání sousloví *praeter propter* v lidovém jazyce a konečně o překládání slova *pumiliones* do řečtiny.²³) Důležitá je rovněž zmínka v dialogu *Octavius* Minucia Felika, kde se Frontonovi (zde jmenovanému jako *Cirtensis noster*) připisuje jakási řeč proti křesťanům, v níž prý tvrdí, že při svých hostinách provozují křesťané sexuální orgie, nicméně o této Frontonově řeči či vůbec jeho vztahu ke křesťanům není jinak nic známo.²⁴

A konečně nelze samozřejmě pominout *Hovory k sobě* Frontonva žáka Marka Aurelia, kde mu Marcus věnuje krátkou vzpomínku: „*od Frontona (jsem se naučil) poznat, jak je samovládě vlastní žárlivost, vychytralost a pokrytectví a že těm, které nazýváme patricii, obecně poněkud chybí vřelý cit.*“²⁵ Toto místo je v souvislosti s Frontonem a hlavně jeho postojem k filosofii badateli hojně rozebíráno, jako ostatně celé Markovy *Hovory*, takže se mu v této práci ještě budeme věnovat.

Po celá staletí byl tedy názor na Frontona utvářen těmito prameny, které jej kladly na roveň Ciceronovi, Senekovi či Pliniovi. Z jeho díla však nebylo známo zhora nic, resp. mu bylo neprávem připisováno několik drobných gramatických spisů.

Rukopis a historie bádání nad vlastními dopisy

Frontonovy dopisy se dochovaly v jediném rukopise, který roku 1815 objevil budoucí kardinál Angelo Mai, v té době pracovník Ambrosiánské knihovny v Miláně.²⁶ Jedná se o palimpsest, kde se pod druhotným textem, který tvořila akta koncilu v Chalkédónu, nacházely zbytky Frontonovy korespondence a ještě další texty.²⁷ Text Frontonových dopisů byl zapsán již

21 Cassius Dio, kn. 69.18: *Κορνήλιος Φρόντων ὁ τὰ πρῶτα τῶν τότε Ρωμαίων ἐν δίκαις φερόμενος...* (citují podle Van den Hout [1988], str. 266).

22 Artemidóros, *Ὀνειροκριτικά* 4.24.

23 Viz Aulus Gellius, *Noctes Atticae* 2.26, 13.28, 19.8, 19.10, 19.13.

24 Minucius Felix, *Octavius*, 9, 6-7: *id etiam Cirtensis nostri testatur oratio. Ad epulas solemnibus die coeunt, cum omnibus liberis, sororibus, matribus, sexus omnis hominis et omnis aetatis. Illic, post multas epulas, ubi convivium caluit, et incestae libidinis ebrietatis fervor exarsit, canis qui candelabro nexus est, iactu offulae ultra spatium lineae qua vincit est, ad impetum et saltum provocatur. (7) Sic everso et extincto conscio lumine, impudentibus tenebris nexus infandae cupiditatis involvunt per incertum sortis, etsi non omnes opera, conscientia tamen pariter incesti, quoniam voto universorum appetitur quicquid accidere potest in actu singulorum.* (citují podle Van den Hout [1988], str. 259).

25 Marcus Aurelius, *Tὰ εἰς ἑαυτόν* 1.11.

26 Ovšem mimo tento kodex se ve Vatikánském kodexu Lat. 24 zachovala krátký úryvek z řeči *Pro Carthaginiensibus* a dále byly v pařížském rukopise Lat. 12161 v roce 1958 objeveny dvě strany obsahující fragmenty dopisu L. Verovi.

27 Minimálně na některých místech byl však kodex popsán již před zápisem textu dopisů. O jaký text se ale jednalo, není možné zjistit. Viz Van den Hout (1988) str. VIII.

ve druhé polovině 5. století, pravděpodobně v severní Itálii. Přesnější určení času, místa i osoby písaře je velice obtížné. Kolem roku 700 pak byl původní text přepsán latinským překladem akt chalkédónského koncilu, a to někde v severní Itálii, pravděpodobně v Pavii. Odtud se poté kodex dostal do kláštera v Bobbiu, kde je doložen k roku 1461. Někdy před rokem 1606 pak došlo k rozdělení již dříve nekompletního kodexu, protože víme, že část kodexu se v tomto roce dostala ze zanikající knihovny v Bobbiu do Milána.²⁸ Druhá část kodexu se pak roku 1618 ocitla v Římě.²⁹ V těchto knihovnách pak obě části kodexu přečkaly následující dvě staletí bez většího zájmu coby akta chalkédónského koncilu.

Kodex sám je pergamenový, o rozměrech 300mm x 255mm, text je zapsán ve dvou sloupcích o 24 řádcích, z nichž každý má 18 či 19, někdy až 25 písmen. Při prepisování původního textu i později bylo s kodexem zacházeno velice nešetrně, původní archy byly někdy rozděleny, jindy byly přidány archy z jiného kodexu, takže určit pořadí a počet archů v původním frontonovském kodexu je velice obtížné. Vatikánská část kodexu má 143 folií, tj. 286 stran, z nichž na 106 byl text dopisů. Milánská část pak má folií 226, čili 452 stran, z nichž 282 obsahuje Frontonův text. Původní frontonovský kodex obsahoval 680 stran, tzn. 292 stran se ztratilo, tj. přibližně dvě pětiny. Stav kodexu tedy činí rekonstrukci textu mimořádně složitou.

V textu dopisů nalezneme několik různých písařských rukopisů: *manus prima*, která text zapsala, často užívajíc velice archaizujících tvarů slov, a následně v něm sama provedla určité opravy a doplnění. Dále *manus antiqua* téže doby, která provedla několik málo oprav. Často nelze určit, zda jde o opravy *manus primae* či *antiquae*. Významným způsobem zasáhla do textu *manus secunda*, rovněž přibližně z téže doby, která text konfrontovala s dalšími frontonovskými rukopisy³⁰ a na mnoha místech opravila ortografii *manus primae*, často při tom nahrazujíc tvary příliš archaizující a neobvyklé formami obvyklejšími. Také na mnoha místech na okrajích rukopisu připojila shrnutí a vysvětlení různých pasáží či jejich místy i doslovný opis. Na konci 6. století pak ještě několika poznámkami do textu zasáhla *manus tertia*.

Fronto sám dopisy nevydal a ani nic takového pravděpodobně neměl v úmyslu. Po jeho smrti sbírku uchovávali jeho dcera Cratia a zeť Aufidius Victor, ale zřejmě ani oni ještě dopisy nevydali. Vzhledem k charakteru některých dopisů je nepravděpodobné, že by je Frontonovi dědici chtěli vydat za života Marka Aurelia či Commoda. Jisté je až to, že na počátku 4. století byly již dopisy vydány. Ten, kdo je vydal, byl pravděpodobně *grammaticus*, který vydal vše, co v archivu *gentis Aufidiae* našel, pravděpodobně nic nevynechal, ani nepřidal. Dopisy rovněž uspořádal, ne příliš šťastně, následujícím způsobem:

Ad Marcum Caesarem et invicem (5 knih)

Ad Antoninum Imperatorem et invicem (4 knihy)

Ad Verum Imperatorem Aurelium Caesarem (2 knihy)

28 Signatura: Ambrosianus E 147.

29 Signatura: Vaticanus 5750.

30 Z analýzy vyplývá, že písaři *primae* i *secundae manus* měli k dispozici minimálně čtyři další kodexy s Frontonovými texty. Viz Van den Hout (1988), str. XXXVI.

Ad M. Antoninum de eloquentia (celkem 5 dopisů, název je moderní)

Ad M. Antoninum de orationibus

Ad Antoninum Pium

Ad amicos (2 knihy)

Principia historiae

Laudes fumi et pulveris dis paratae

Laudes neglegentiae

De bello Parthico

De feriis Alsiensibus

De nepote amisso

Arion

Additamentum epistularum variarum acephalum

Toto rozdělení bohužel často nerespektuje chronologii vzniku dopisů a jejich logickou souvislost, což spolu se stavem dochování rukopisu činí určení posloupnosti dopisů a jejich datací místy mimořádně složitou.

Edice

Angelo Mai poté, co v roce 1811 objevil milánskou část, vydal roku 1815 první edici, ovšem poněkud uspěchanou a až příliš nedbalou. Nejhorší pro další bádání nad textem ale byla skutečnost, že aby seškrabaný text lépe přečetl, používal velice často chemikálie (kyselinu gallovou), které ale způsobily následné zčernání a na některých místech až naprostou nečitelnost textu. Kvalita první Maiovy edice vzbudila rozčarování, především u německých filologů, jmenovitě Bartholda Georga Niebuhra. Ten záhy, již v roce 1816, za pomoci Ludwika Friedricha Heindorfa a Philippa Carla Buttmana připravili edici vlastní, v mnohém skutečně výrazně pečlivější.

V roce 1819 se pak Angelo Mai stal vedoucím vatikánské knihovny, kde brzy objevil i druhou část kodexu a roku 1823 celý text, včetně milánské části, vydal, tentokrát již mnohem pečlivěji. Poté s rukopisy pracoval až v roce 1858 nizozemský badatel Guilielmus Nicolaus de Rieu, který především objevil mnoho z poznámek *manus secundae* na okrajích rukopisu a opravil mnoho Maiových chyb. Již v této době byl ale rukopis zčásti kvůli Maiovým chemickým zásahům nečitelný. K vydání však de Rieu nepřistoupil a výsledky své práce předal svému příteli Samuelu Adrianu Naberovi, který text nově vydal roku 1867. Tato edice, ačkoliv z paleografického úhlu pohledu poněkud nedbalá, se stala na dlouhou dobu nejužívanější.

V roce 1864 se rukopisům začal věnovat další německý badatel, Wilhelm Studemund. Až do své smrti roku 1889 odvedl velký kus práce, ovšem edici nedokončil a vydána byla jen malá

část. Po jeho smrti se pak výsledky jeho práce dostaly do berlínské akademie, která po několika letech hledání svěřila pokračování práce vídeňskému filologovi Edmundu Haulerovi. Ten poté pracoval na edici až do své smrti roku 1941, aniž by ji ovšem dokončil. Značnou část výsledků svého bádání ale již od počátku zveřejňoval v podobě článků v odborných časopisech, které další badatelé hojně využívali.

Když se vydání nové edice již v roce 1911 vzdalovalo, překročila významná britská badatelka Dorothy Brock k vydání alespoň rozsáhlého florilegia coby části své rozsáhlé a významné monografie o Frontonovi. V letech 1919 a 1920 pak vydal William Haines novou edici, která velice čerpala z dosavadní Haulerovy práce, v oxfordské The Loeb Classical Library. V souladu se záměrem Leobovské knihovny jde o vydání zaměřené především na „obyčejného“ čtenáře. Je vybavena kompletním anglickým překladem a uspořádána chronologicky – jakkoliv je chronologie dopisů často značně nejasná. Tato edice, ačkoliv je z filologického hlediska v mnoha ohledech problematická, je však dosud nepřekonaným vrcholem snahy o zpřístupnění Frontonových dopisů širší čtenářské obci.

Dlouholetá práce Studemundova a Haulerova však nepřišla vniveč. Po druhé světové válce jejich materiály shromáždil, uspořádal a pečlivě porovnal se staršími vydáními a jako svou disertaci roku 1954 (a poté znovu roku 1988) vydal nizozemský filolog Michael J. P. van den Hout. Ten je i autorem zatím jediného kompletního a velice podrobného komentáře k Frontonovým dopisům, který vydal roku 1999.

Pohled na Frontona po objevení dopisů

Vzhledem k tomu, co se o Frontonovi a jeho pověsti v antice vědělo, vzbudil objev jeho dopisů ve vzdělaných kruzích ohromná očekávání. Ale jak píše Brock: „nikdy nebyla tak vysoká očekávání odsouzena k tak hořkému rozčarování“³¹, a to nejen kvůli špatné čitelnosti rukopisu a nízké kvalitě první Maiovy edice. Hlavním důvodem zklamání byl obsah dopisů. Učenci očekávali, že jim Frontonova korespondence pomůže osvětlit politický a sociální život doby Marka Aurelia, jako Ciceronovy dopisy osvětlují dobu pozdní republiky nebo Pliniovy dobu Traianovu.³² Ovšem ukázalo se, že dopisy se týkají takřka výhradně soukromých záležitostí, jsou velice osobní, plné Frontonových stížností na zdravotní stav a stylistických pouček.³³ Obzvláště velké rozčarování vzbudily Frontonovy dopisy v německém prostředí, které se cítilo „oklamáno“ tím, že si Fronto dovolil psát přátelské, přirozené a soukromé dopisy, místo „aby svým přátelům psal příručku topografie a zvyků Říma své doby.“³⁴ Zároveň v této době mohl od německých klasických filologů sotva sklidit chválu někdo jako Fronto, kdo nepsal ciceronskou latinou. Frontonovi němečtí vydavatelé, jak trojice Niebuhr-Heindorf-Buttman, tak i později Naber své rozčarování a pohrdání Frontonem nijak neskrývali a značně tak napomohli k tomu, že po celý zbytek devatenáctého století

---

31 Brock, str. 3: „But never were such high hopes doomed to such bitter disappointment.“

32 Obzvláště ilustrativní je Niebuhrova předmluva k jeho edici, viz Niebuhr, str. V-VIII.

33 Objev soukromé korespondence nezbudil rozpaky jen v případě Frontonově: připomeňme zde například prvotní rozčarování Petrarkovo poté, co objevil korespondenci Ciceronovu.

34 Brock, str. 3: „Instead of writing to his friends a handbook to the topography and customs of the Rome of his days...“

byl Fronto vnímán velice negativně.³⁵ Našly se ovšem i hlasy opačné, především geniální italský básník (a rovněž filolog) Giacomo Leopardi, který již v roce 1816 napsal své nadšené *Discorso sopra la vita e le opere di M. Corenelio Frontone*.³⁶ Pohled na jeho osobu i na význam, který jeho korespondence pro nás má, se začaly měnit až od dvacátého století, přičemž hlavní zásluhu na tom má rozsáhlá monografie Dorothy Brock. I tak se ale s negativními slovy na Frontonovu adresu dodnes nešetří.³⁷

---

35 Niebuhr píše: „At postquam exoptatissimum illud exemplar in manus nostras venit, spem nos immane quantum frustratam esse sensimus. Ita enim sententiis et rebus nondum notis vacuum, ita levem et indisertum, quin saepenumero putide delirantem in his quidem scriptis Frontonem invenimus, ut cum sane quam multi numerentur inter Latinos non optimi scriptores, hic adeo vilis sit ut cum Silio Italico numerari debeat.“ (Viz Niebuhr, str. VII.)

Naber pak v předmluvě své edice píše v podobném duchu: „Profuisset hominis existimationi, si operum reliquiae e codicibus palimpsestis numquam erutae fuissent et illa est, ut opinor, una omnium virorum doctorum vox, pro thesauro, quem caeco prolis amore Maius in sinu foveret, meros carbones esse inventos.“ (Naber, str. III.)

Hermann Peter ve své monografii *Der Brief in der römischen Litteratur* z roku 1901 o Frontonovi říká: „unfähig zu neuen schöpferischen Gedanken und doch in seiner Eitelkeit bemüht aufzufallen und die Augen auf sich zu ziehen... Für den eigentümlichen Reiz, den die Unmittelbarkeit des Ausdruckes der Empfindung in natürlichen Briefen ausübt, namentlich in denen Ciceros an Atticus, besaß der pedantische Rhetor kein Verständnis“

36 V elektronické podobě dostupné např. zde: <http://ww2.bibliotecaitaliana.it/xtf/view?docId=bibit001446/bibit001446.xml&chunk.id=d39e212&toc.id=&brand=bibit>

Jde o práci, která dle mého názoru pro své osvěžující nadšení zasluhuje i dnes četbu více než leccos z toho, co bylo o Frontonovi napsáno později.

37 Například i Van den Hout jej nazývá „third-class writer“. Srov. Van den Hout (1999), str. X.

Fronto, rétorika a filosofie

Metodologická poznámka

Informace, které jsou pro nás zajímavé, jsou rozptýleny napříč celým dochovaným souborem textů. Jen málo dopisů se výslovně zabývá nějakými rétorickými a stylistickými problémy s nárokem na jistou ucelenost (jako např. *Ad M. Caes. 4.3* [56], série dopisů *De eloquentia* [133-153], bohužel značně fragmentární, dopis *De orationibus* [153], úvod k *Laudes fumi et pulveris* [215] a několik dalších). Často v dopisech nalézáme jen úryvky a více či méně osamocené vyjádřené myšlenky, které teprve složené do mozaiky s dalšími začínají dávat představu o Frontonových názorech a postojích.

Z metodologického hlediska tedy bylo nutno si nejprve na základě důkladné četby dopisů vytvořit databázi všech takovýchto míst opatřených klíčovými slovy a následně tato místa podle těchto klíčových slov uspořádat. Teprve poté bylo možno pojmenovat hlavní témata, která se v korespondenci vyskytují, a přistoupit k jejich analýze, podepřené studiem sekundárních zdrojů.

Místo rétoriky ve společnosti a její význam

Změna politických poměrů v Římě, totiž přechod z republikánského na monarchické zřízení a z toho pro situaci řečnictví plynoucí důsledky jsou dobře známy: moc se koncentruje do rukou jednoho muže namísto mnoha magistrátů a rétorika je odsouzena k tomu, aby byla pěstována pouze v rétorických školách coby formální umění a literární vzdělání, zbavena praktické užitečnosti, a to do značné míry i na soudech, využitelná tak nejvíce v literární produkci nebo v epideiktickém řečnictví.³⁸ V případě Frontona a jeho císařských žáků se ale ocitáme ve zcela jiné situaci, než v jaké byli řečníci cvičící se v deklamacích v rétorických školách nebo Tacitovi mluvčí z *De oratoribus*: jsou to právě ruce Marka Aurelia a Lucia Vera, v nichž se nyní ocitá (anebo, v počátku Frontonova působení u nich, má ocitnout) všechna moc, celé *imperium*, sebrané od republikánských úřadů. Jestliže se tedy spolu s *imperiem* z římských shromáždění lidu a senátu a soudů ztratila i opravdová potřeba řečnického umění a výřečnosti, zde ji znovu nacházíme, přinejmenším ve Frontonově pojetí.

Vojenství a vladařství žáky rétoriky

Pokud jsou Frontonovy dopisy pro nás něčím skutečně mimořádně významné, pak je to tím, že poskytují vzhled především do vztahu řečnictví a císařské moci v době principátu. O vojenství a jeho vztahu k rétorice mluví Fronto hojně v dopisech z období kolem parthské války v letech 161 - 165. Dopisy jsou adresovány jak Marku Aureliovi, tak Luciu Verovi. O důležitosti výřečnosti pro císaře obecně mluví rovněž v těchto dopisech, ale i v dopisech nazvaných souhrnně *De eloquentia*, které jsou adresovány Markovi a psány byly po jeho nástupu na trůn, tj. rovněž v šedesátých letech. Jsou nejucelenějším souborem Frontonových názorů, postojů, rad a doporučení ohledně řečnictví, stylistiky i filosofie. Jsou vlastně jakousi obranou uměleckého řečnictví proti stoickému zanedbávání formální stránky řeči, ke kterému Marcus tíhnul.

³⁸ Viz např. Tacitovu rozpravu *De oratoribus*.

Zaměříme se nejprve na to, proč by měl rétorickým vzděláním disponovat císař. V zásadě je možné celý Frontonův postoj shrnout jeho vlastními slovy, která pronáší k Luciu Verovi v dopise *Ad Verum Imp. 2.1* [122, 9]: „*Pokud tedy hledáte skutečného vládce lidského rodu, je to vaše výřečnost, kdo rozkazuje, výřečnost vládne myslím. To ona vzbuzuje strach, zjednává lásku, povzbuzuje píli, hubí nestoudnost, povzbuzuje ctnost, potlačuje neřesti, radí, hladí, učí, utěšuje.*“³⁹

A o několik odstavců dále říká v podstatě totéž poněkud jinými slovy:

„*Vláda (imperium) pak nespočívá jen v pravomoci (potestas), ale i v řeči: neboť moc vlády je uskutečňována rozkazováním a zakazováním. Pokud [tj. císař] nechválí dobré činy, pokud nekárá chybné skutky, pokud nepovzbuzuje ke ctnosti, pokud neodrazuje od neřestí, zrazuje své jméno a je neprávem nazýván vladařem.*“⁴⁰

Nejobsáhleji pak toto své přesvědčení rozvíjí v dopise *De eloq. 2*, kde se snaží Marka přesvědčit o tom, že mu coby císaři studium rétoriky bude ku prospěchu, následujícími slovy:

„*Je totiž úlohou císařů, aby v senátu radili, co je k věci, řídili lid v mnoha otázkách ve shromážděních, opravovali nespravedlivé právo, rozesílali dopisy po celém světě, oslovovali cizí krále, edikty napravovali chyby spojenců, chválili dobré činy, uklidňovali štvavce, zastrášovali příliš divoké. Toto všechno se zajisté vykonává řečí a dopisy. Nebudeš tedy pěstovat to, co ti v tolika a tak důležitých věcech je k velkému užitku, jak vidíš? Nebo soudíš, že nijak nezáleží na tom, jakými slovy provedeš to, co se jinak než slovy provést nedá? Mýlíš se, pokud si myslíš, že řeč sebraná ze slov Thersítových bude mít v senátu stejnou vážnost jako řeč Meneláova nebo Odysseova...*“⁴¹

Uvedené pasáže jsou samy o sobě dosti výmluvné. Řečnictví je důležité ve všech oblastech vlády – a císař musí zvládat všechny. Vláda, *imperium* sestává ze dvou složek: z moci, *potestas*, čili právní kvalifikace k vládě, a právě z *eloquentia*: praktické kvalifikace k vlastnímu vykonávání moci. Z uvedených citací vyplývá, že tento Frontonův *ideální* císař vykonává veškerou vládu osobně. Sám velí vojsku, přesvědčuje senát i lid, ale sám i sepisuje právní edikty, vede korespondenci s celou říší i s cizími vládci atd. Pennacini Frontonův postoj shrnuje slovy: „Kdo není řečníkem, nemůže být politikem. Jediný opravdický a autentický politik je císař: jediný opravdický a autentický řečník je císař.“⁴² Císaři, kteří řečnickými schopnostmi nevládli, museli podle Frontona vojskům vydávat rozkazy potupně buď gesty jako herci, posunky jako němí nebo

39 *Ad Verum Imp. 2.1* [122, 9]: *Igitur si verum imperatorem generis humani quaeritis, eloquentia vestra imperat, eloquentia mentibus dominatur. Ea metum incutit, amorem conciliat, industriam excitat, impudentiam extinguit, virtutem cohortatur, vitia confutat, suadet, mulcet, docet, consolatur.*

40 *Ad Verum Imp. 2.12* [123, 16] *Imperium autem non potestatis tantummodo vocabulum, sed etiam orationis est: quippe vis imperandi iubendo vetandoque exercetur. Nisi bene facta laudet, nisi perperam gesta reprehendat, nisi hortetur ad virtutem, nisi a vitiis deterreat, nomen suum deserat et imperator frustra appelletur.*

41 *De eloq. 1, 6* [138, 4]: *Nam Caesarum est in senatu quae e re sunt suadere, populum de plerisque negotiis in concione appellare, ius iniustum corrigere, per orbem terrae litteras missitare, reges exterarum gentium compellere, sociorum culpas edictis coercere, bene facta laudare, seditiosos compescere, feroces territare. Omnia ista profecto verbis sunt ac litteris agenda. Non excoles igitur id, quod tibi totiens tantisque in rebus videas magno usui futurum? An nihil referre arbitraris qualibus verbis agas, quae non nisi verbis agi possunt? Erras, si putas pari auctoritate in senatu fore Thersitae expromptam sententiam et Menelai aut Ulixi orationem.*

42 Pennacini, str. 105.

skrze tlumočníka jako barbari.⁴³ Císařova řeč nahání hrůzu, zjednává náklonnost atd. Jakkoliv nelze význam řečnictví v římském politickém životě i v době císařství podcenit, připomíná tento Frontonův ideál spíše jakéhosi hypertrofovaného homérského vladaře, zmíněného Odyssea nebo Meneláa, jejichž výřečnost nalézá bezprostřední uplatnění při válečných poradách i v boji či při přemlouvání zatvrzelého Achillea; vždy jsou to tito hrdinové, kdo přímo mluví. *ἔπεα πτερόεντα*, „okřídlená slova“, která vždy přesně zasáhnou cíl a účinně působí na posluchače, jsou to hlavní, čím se tito rekové liší od rovněž Frontonem zmiňovaného Thersíta.⁴⁴ Řeč římského císaře, který je neskonale mocnější než všichni řeční králové před Trójou, musí tedy rovněž být tvořena těmito *ἔπεα πτερόεντα*.

Tuto kompetenci, již musí císař vládnou, bychom mohli nazvat *výřečností výkonnou*.

Jedním z hlavních úkolů římského císaře bylo zajistit říši vojenské úspěchy. Musel tedy – ve Frontonových očích sám císař osobně – být zkušeným vojevůdcem. V dopise *Ad Verum Imp. 2.1* [118], adresovaném Luciu Verovi, nalézáme popis toho, jak vlastně toto vykonávání moci pomocí výřečnosti vypadá a jak výřečnost zajišťuje vojenskou moc říše. Tento dopis je odpovědí na dopis, který poslal Lucius Verus senátu ze svého parthského tažení roku 164 a v němž oznamoval v něm úspěch svého tažení.⁴⁵ Vojenské úspěchy Luciovy ale Frontonovi slouží pouze jako příležitost k oslavě jeho úspěchů řečnických. Na některých místech tohoto dopisu Fronto jako by Luciovi popisoval jeho vlastní činy, jak je prý vykonal, a především, jak při nich uplatnil svou výřečnost. Tyto pasáže umožňují blíže pochopit některé mechanismy, jimiž podle Frontona řečnictví získává svou důležitost. Podívejme se tedy, jak vypadá Frontonova argumentace, která dospěje k závěru, že řečnictví je nadřazené dokonce i vojenství a za své vojenské úspěchy tak Řím vlastně vděčí rétorice.

Vojsko v Antiochii bylo před příchodem Luciovým zcela bez disciplíny, zpustlé a naprosto boje neschopné. Tuto situaci Fronto barvitě popisuje. Ovšem Lucius po svém příchodu toto vše změnil, zavedl u vojska pořádek a kázeň a slavně zvítězil, a to pochopitelně díky řečnictví a písemnictví:

„Nebyly to snad Hannibalova tvrdost, Afrikánova disciplína či Metellovy příklady popsané v historických spisech, co tě naučilo, jakými příkazy můžeš takovéto vojáky udržet na uzdě a přivést je k umírněnosti a disciplíně? Toto tvé rozhodnutí, vycházející z dlouhým studiem získané opatrnosti, totiž že ses s nepřítelem nestřetl v bitvě, dokud jsi vojsko nenavykl lehkým šarvátkám a malým vítězstvím, cožpak jsi se to nenaučil od Catona, v jedné osobě skvělého řečníka i vojevůdce?“⁴⁶

A na jiném místě téhož dopisu pak Fronto Luciovi připomíná, jak – podle Frontona – získal vojenské zkušenosti: „*Jistě to nebyl štít či brnění, ale knihy a písemnictví, co ti od tvého dětství*

43 Viz *Ad Verum Imp. 2.1*, 11 [123, 11]: *Aut imperarent gestu, censeo, ut histriones, aut nutu ut muti, aut per interpretem ut barbari.*

44 Pokud bychom chtěli užívat lingvistických pojmů, jsou to vlastně výpovědi se silným perlokučním potenciálem, na rozdíl od řečí Thersítových a jemu podobných, jejichž perlokuční potenciál je nulový.

45 K dataci viz Van den Hout [118].

46 *Ad Verum Imp. 2.1*, 19 [128, 17]: *Hujuscemodi milites, quibus imperii contineris et ad frugem atque industriam converteres, nonne te Hannibalis duritia, Africani disciplina, Metelli exempla historiis perscripta docuerunt? Ipsum hoc tuum a te diutina prudentia consultum, quod non ante signis conlatis manum cum hostibus conseruisti, quam levibus proeliis et minutis victoris militem imbueres, nonne Cato docuit, orator idem et imperator summus?*

vštěpovalo tento důmysl. Když jsi v historických spisech čítal mnoho příkladů takovéto důmyslnosti, užíval jsi rétoriku jako učitelku vojenství.⁴⁷ V podobném duchu doporučuje Fronto na začátku této války Markovi zkrúšenému prvotními pohromami Ciceronovu řeč *De imperio Gnaei Pompei* se slovy: „A také kromě toho zde nalezneš mnoho kapitol, které se vhodně věnují tomu, o čem ty nyní přemýšlíš: vybírání vojevůdců, zájmům spojenců, ochraně provincií, kázni vojsk, co vše by měli ovládat velitelé pro vedení války i jiné věci.“⁴⁸

Vojenskému veliteli ale rétorika neslouží jen zprostředkováváním příkladů. Členění řeči může veliteli dokonce sloužit jako návod pro postup na bojišti: „*Jak na začátku nastoupit, jak po nástupu rozvíjet řady, kde je třeba dotírat těžkými samostřily, kde je potřeba obnovit boj chytrými nápady, kde je třeba bojovat nápady pádnějšími, kde je třeba povolit výřečnosti uzdy a nechat ji pádit, kdy dát na konci řeči znamení k ústupu.*“⁴⁹ Fronto zde podle Van den Houta vychází z řeckého modelu čtyř částí řeči, *partes orationis*: první je *exordium* (jak na začátku nastoupit), dále *dispositio* či *partitio* (jak po nástupu rozvíjet řady), následuje do čtyř podčástí rozdělené *argumentatio* (každá část uvozená jedním *kde – ubi*) a konečně *peroratio* (znamení k ústupu).⁵⁰

Z uvedených pasáží vyplývá zásadní zjištění: i taková disciplína, jakou je vojenství, je vůči řečnictví v podřízeném stavu. Rétorika je jeho učitelkou, jak sám Fronto výslovně uvádí. Jakkoli je pravda, že řeč velitele mohla mít na vojsko před bojem povzbuzující účinek, Fronto tam, kde se jakkoliv použije řeč, jako by nic jiného neviděl. Ať už by velitel říkal cokoli, musí to umět říci. A i pokud jeho řeč má nějaký obsah má, získal velitel tento obsah četbou historických děl.

Rétorika jako pramen morálky

Nadvláda rétoriky se ale pochopitelně netýká jen vojenství. Podobnou spojitost vidí Fronto např. i v případě morálky. Je to totiž řečnictví, co vede k výchově, *institutio*. To se dozvídáme z dopisu *Ad M. Caes. 4.1* [53], kde Fronto interpretuje báji o Orfeovi.⁵¹ Kdo tuto báji bude interpretovat *správně (recte interpretare)*, dospěje pochopitelně k závěru, že Orfeus, muž nadaný *mimořádným nadáním a výjimečnou výřečností*, dokázal v obdivu ke svým schopnostem spojit mnoho různých lidí – i ovce s vlky. Dokáže je vychovat (*instituere*). Touto výchovou se myslí, že

47 *Ad Verum Imp. 2.1, 18* [128, 3]: *His te consiliis, imperator, a prima pueritia tua non clipeus profecto nec lorica, sed libri et litterarum disciplina inbuebat. Cum multa ejusmodi consiliosa exempla in historiis et in orationibus lectitares, ad rem militarem magistra eloquentia usus es.*

48 *De bello Parthico 10* [225, 8]: *Tum praeterea multa istic reperies praesentibus consiliis tuis capita apte considerata, de ducibus exercituum deligendis, de commodis sociorum, tutela provinciarum, disciplina militum, quibus artibus praeditos esse oporteat imperatores bella et cetera gerentes.*

49 *Ad Verum Imp. 2.1, 22* [130, 9]: *Ut principio ingrediendum, ut post principia ordo explicandus, ubi gravis per ballistas arguendum, ubi sanis argumentis res redintegrandae, ubi gravioribus confligendum, ubi immissis habentis eloquentia percursandum, quando orationi finiendae receptui canendum.*

Fronto na tomto místě mísí řečnické a vojenské názvosloví, což činí překlad této pasáže značně obtížným.

50 Srov. Van den Hout [130, 9-13].

51 Celá pasáž z dopisu *Ad M. Caes. 4.1* [53, 10] zní: *et columbae cum lupis et aquilis cantantem sequebantur inmemores insidiarum et unguium et dentium. Quae fabula recte interpretantibus illud profecto significat fuisse egregio ingenio eximiaque eloquentia virum, qui plurimos virtutum suarum facundiaeque admiratione devinxerit; eumque amicos ac sectatores suos ita instituisse, ut, quamquam diversis nationibus convenae variis moribus inbuti, concordarent tamen et consuescerent et congregarentur, mites cum ferocibus, placidi cum violentis, quom superbis moderati, cum crudelibus timidi: Omnes dein paulatim vitia insita exuerent, virtutem sectarentur, probitatem condiscerent, pudore inpudentiam, obsequio contumaciam, benignitate malivolentiam commutarent.*

„všichni poté postupně své vymytí hluboce zakořeněné vady, vydají se za ctností, přiučí se řádnosti, vymění nestoudnost za ostych, nepoddajnost za poslušnost, zlomyslnost za vlídnost.“⁵²

Fronto toto celé píše především proto, aby vychválil Marka a jeho schopnost usmířovat své přátele (zde Frontona s jakýmsi nám blíže neznámým Iulianem), ale i tak je zde v hlavní roli rétorika, je to *výřečnost*, čím hlavně Orfeus vychovává. Morálka zde vzniká skrze výřečnost. Že spolu tyto dvě oblasti nerozdělitelně souvisí, vidíme i v již citovaném dopise *Ad Verum Imp. 2.1*. [118]. Když v něm Fronto shrnuje řečnické schopnosti císařů prvního století, dospívá k závěru, že císaři po Tiberiovi, jemuž podle něj přeci jen ještě nějaké blednoucí zbytky výmluvnosti zůstaly, až po Vespasiana byli všichni takoví, „že jejich slova vzbuzují rozpaky stejně jako jejich mravy zhnusení a činy lítost.“⁵³ Mezi rétorickými schopnostmi a morálními kvalitami tedy panuje přímá úměra.

Závěry, které z uvedených ukázek můžeme učinit, opět pomáhá shrnout sám Fronto, stále v dopise *Ad Verum Imp. 2.1*: „Ale počátek a pramen dobrých umění a studií vychází z řečnických nauk a ani vojenství, ani dodržování povinností, což se nazývá filosofie, se nemůže zrodit jako dokonalé, pokud to není stvořeno současně s výřečností.“⁵⁴

Toto je ovšem pojetí rétoriky, které zcela obrací vztah vědění a výřečnosti, který byl běžný již od Ísokrata⁵⁵, u Cicera i dalších autorů⁵⁶. Výřečnost a schopnost podat látku je sama o sobě důležitější než znalost látky samotné, která je ale beztak získávána pomocí řečnictví a studia písemnictví – proto může Fronto říci, že všechna dobrá umění „vychází z řečnických nauk“. I takové činnosti, kdy jazyk slouží pouze k zprostředkování znalostí o dotyčném umění, se kvůli této skutečnosti ocitají pod vládou řečnictví. V protikladu k předchozí kategorii (*výřečnost aktivní*) bychom zde mohli použít pojmenování *výřečnost pasivní*. Dostáváme se tak do jakési smyčky, v níž není před významem řečnictví úniku. Ve Frontonově pojetí vlastně jakákoliv činnost, k níž se užívá jazyka, spadá do domény výřečnosti a vlastně celý svět je tak ovládán jakousi *totalitou rétoriky*.⁵⁷

Frontonovi samotnému, jak se zdá, často stačí k tomu, aby mohl mluvit o nějakém problému, pouhé rétorické vzdělání. Ukazuje se to například v dopise *Ad M. Caes. 4.12* [65]. Marcus v předchozím dopise (*Ad M. Caes. 4.11* [65]) Frontonovi napsal, že Faustina, jeho malá dcerka, je nemocná. Dopis je ale formulován tak, že se na počátku zdá, že se snad přihodilo či

52 Srov. již zmíněnou pasáž v *Ad Verum Imp. 2.1* [122, 12]: (*eloquentia*) *metum incutit, amorem conciliat, industriam excitat, impudentiam extinguit, virtutem cohortatur, vitia confutat, suadet, mulcet, docet, consolatur.*

53 *Ad Verum Imp. 2.1*, 10 [123, 8]: *ad Vespasianum usque ejusmodi omnes, ut non minus verborum puderet, quam pigeret morum et misereret facinorum.*

54 *Ad Verum Imp. 2*, 22 [129, 17]: *Sed caput atque fons bonarum artium et studiorum ab eloquentiae disciplinis oritur, neque res militaris neque officii observantia, quam philosopham vocant, perfecta gigni potest, nisi cum eloquentia creata sit.*

55 Van den Hout [129, 18-19].

56 Srov. Cicero, *Orator* 21 [70]: *Sed est eloquentiae sicut reliquarum rerum fundamentum sapientia.*

Horatius, *Ars poetica*, 309: *Scribendi recte sapere est et principium et fons.*

Quintilianus, *Institutiones* 12.2.6: *Hinc etiam illud est quod Cicero pluribus et libris et epistulis testatur, dicendi facultatem ex intimis sapientiae fontibus fluere.*

57 Zároveň je ale třeba zůstat opatrným při radikální interpretaci jednotlivých pasáží z dopisů: například v dopise *Ad amicos 1.4* [174, 5] Fronto píše Iuliu Aquilino, že je *philosophiae disciplinis ad optimas artis ... eximie eruditum.*

hrozilo nějaké velké neštěstí či nebezpečí⁵⁸, navíc až ve druhé části dopisu se dozvídáme, že je řeč o malé Faustině. Fronto se ale při četbě vyděsil, že je řeč o samotném Markovi, když pak zjistil, že jde „pouze“ o Faustinu, pocítil jistou úlevu. Nyní ale cítí potřebu se ospravedlnit: nebezpečí malé Markovy dcery je snad pro něj méně závažné, obzvlášť když často zdůrazňuje, jak ji má rád? Ale na rozdíl od Marka, který „ví lépe, jaký je důvod této věci, protože toho o lidské povaze a citech ví více a naučil se to lépe“ než Fronto, který je „svým učitelem Athénodotem průměrně vychován k tomu, aby správně chápal a používal příklady a podobenství, které on nazýval εἰκόνας.“⁵⁹ Celé vysvětlování svých myšlenkových pochodů a přemítání pak skutečně Fronto podává pomocí metaforických obrazů. Správně používané, rafinované a vybroušené jazykové prostředky jako by stačily nahradit faktickou znalost věci.

Podobné platí i o historiografii. Pro Frontona je dějepisectví jen rétorickým cvičením.⁶⁰ Zachovaly se (byť fragmentárně) dva Frontonovy texty, které lze do historiografie řadit. Oba se týkají parthské války, kterou Římané vedli v letech 161 až 165 a po počátečních pohromách nakonec dosáhli pod velením Lucia Vera vítězství. První z těchto dvou textů je dopis Marku Aureliovi nazývaný *De bello Parthico* [226]. Nejde o historiografický spis v pravém slova smyslu, spíše o útěšný dopis, kde se císaři, zkroutěnému prvotními prohrami, snaží dodat důvěru ve vítězství poukazováním na příklady z římské historie, kdy se věc nejprve pro Římany vyvíjela špatně, nakonec ale vše skončilo vítězně.

Zajímavější z tohoto pohledu je druhý dopis, nazvaný *Principia historiae* [202]. Vznikl po skončení války, pravděpodobně v roce 166 před Verovým návratem do Itálie. Dopis je značně fragmentární, takže není ani možné přesně určit adresáta. Dlouho za něj byl považován Lucius Verus.⁶¹ Jak totiž vyplývá z dopisu *Ad Verum Imp. 1.2* [108], Lucius Verus Frontona požádal, aby za použití materiálů, které mu sám poskytne, sepsal dějiny parthského tažení. *Principia historiae* byla tady dlouho považována za úvod k těmto dějinám (které ale Fronto s nejvyšší pravděpodobností nikdy psát ani nezačal), někteří dokonce považovali za onen zamýšlený historický spis právě tento dopis.⁶² Van den Hout ovšem soudí, že dopis je adresován Markovi, který byl znepokojen pomluvami, které se šířily o Luciově chování během tažení.⁶³ Fronto se tímto dopisem, který vlastně není ničím jiným než panegyrikem na Lucia Vera, snaží mladšího císaře představit v co nejlepším světle a Marka tak poněkud uklidnit. Pokud bychom ale chtěli vidět *Principia* jako historický spis, jejich hodnocení bude velice negativní: Van den Hout dokonce píše, že jde o „urážku dějepisectví.“⁶⁴ Hlavní část dopisu tvoří vychvalování Lucia Vera, v němž jej Fronto srovnává s Traianem, který rovněž vedl válku proti Parthům, a který ze srovnání vychází pochopitelně hůř: Fronto vychvaluje Luciovy zásluhy tím, že znehodnocuje činy Trianovy. Styl

58 dopis začíná slovy *volentibus dis spem salutis nancisci videmur...*

59 *Ad M. Caesarem 4.12, 2* [65, 23]: *Quae denique hujusce rei ratio tu facilius scias, qui de natura et sensibus hominum scis amplius aliquid meliusque didicisti. Ego, qui a meo magistro et parente Athenodoto ad exempla et imagines quasdam rerum, quas ille εἰκόνας appellabat, apte animo comprehendendas ad commodandasque mediocriter institutus sum, hanc hujusce rei imaginem repperisse videor.*

60 Tak např. Brock, str. 62.

61 Srov. např. Brock, str. 63 nebo Haines 2.198.

62 Srov. Van den Hout [202,1-2].

63 *Ibidem*.

64 *Ibidem*: „This letter is an insult to historiography.“

dopisu je velice pompézní, plný básnických obrazů a přirovnání, po věcné stránce hrubě neodpovídá Luciovým skutečným zásluhám. Brock dokonce soudí, že právě konkrétně tento dopis je jedním z těch, které si jako terč bere Lukiános ve svém slavném spise *Jak psát dějiny*, který vznikl v reakci na množství nekvalitních dějepisných děl, která se právě po válce proti Parthům ve velkém množství začala sepisovat.⁶⁵ Van den Hout s tímto nesouhlasí, neboť pokud, jak tvrdí, jde pouze o jeden z Frontonových dopisů, a ne samostatný spis, byl publikován až s celou sbírkou ve 3. století či později, a tudíž jej Lukiános nemohl znát.⁶⁶

Frontonova víra v moc řeči ale nekončila u naučených činností, jakými je např. vládnutí či utváření zákonů. Dostává se ve svých úvahách až k samotné tělesné podstatě člověka, v které už se zračí důležitost výřečnosti. Tématem této úvahy, kterou nalezneme v dopise *Ad Verum Imp. 1.7* [111], je lidský zvyk dávat si při pozdravu polibek. Lucius Verus, píše Fronto v dopise, jej při jakési příležitosti⁶⁷ polibkem zdravil zajisté proto, že se jako učitel staral o jeho ústa a řeč: *os a oratio*. Proto má nyní i právo, dostávat od Lucia polibky. Fronto totiž věří, že tento zvyk je poctou výřečnosti: „*Nakonec soudím, že zvyk dávat si polibky byl lidem dán jako pocta výřečnosti. Vždyť proč při pozdravu přibližujeme ústa ústům spíše než oči očím nebo čela čelům nebo ruce, jimiž toho vykonáváme nejvíce, rukám, pokud tím nevzdáváme poctu řeči?*“⁶⁸ Výřečnost je totiž to, čím se především odlišujeme od zvířat, která nic jako polibky nemají: „*němá zvířata nemající řeči nemají ani polibky.*“⁶⁹ Vidíme zde ale, že ve Frontonových představách je schopnost výřečnosti, *eloquentia*, vepsána do lidské podstaty natolik hluboce, až způsobila tento zvyk – či spíše tento přirozený projev společný všem lidem, kteří si onu motivaci již vůbec neuvědomují. Ba dokonce je to až *pocta* výřečnosti, co je takto hluboce spojeno s lidskou přirozeností, že to způsobuje projevy lidem vrozené, sama výřečnost tedy musí být do lidské podstaty vepsána v této myšlenkové konstrukci ještě hlouběji, což si již takřka ani nelze představit.

Na základě uvedených příkladů se může zdát, že pro Frontona je obsah či myšlenka řeči zcela nedůležitá, že pro něj forma zcela nahrazuje obsah. To je výtka, která byla Frononovi často předhazována.⁷⁰ Ovšem takovéto tvrzení je k Frontonovi nespravedlivé. Jednou ze zásad Frontonovy nauky ostatně byl soulad mezi tím, o jakých tématech se mluví, a formou řeči.

Pro Frontona byla řeč vskutku na prvním místě, ale ne proto, že by pro něj žádný myšlenkový základ neexistoval a byl řečí zcela nahrazen. Ale myšlenky je potřeba vyjádřit slovy – pokud tedy dokonale umění vyjadřování neovládáme, jsou nám sebevznešenější a sebekrásnější myšlenky k ničemu, protože je nedokážeme vyjádřit tak, jak by zasloužily, a tím jim ubíráme na váze i účinnosti. Obzvláště důležité je to v případě filosofie. Markovi, kterému od jisté doby byla

65 Srov. Brock str. 64.

66 Srov. Van den Hout ut supra.

67 Počátek dopisu je ztracen, což činí nesrozumitelnými i jeho první dochované věty. Pravděpodobně kdosi reagoval se žárlivostí na Luciovu přízeň vůči Frontonovi, již mimo jiné projevoval právě i polibky.

68 *Ad Verum Imp. 1.7.1* [112, 7]: *morem denique saviandi arbitror honori eloquentiae datum. Nam cur os potius salutantes ori admovemus quam oculos oculis aut frontes frontibus aut, quibus plurimum valemus, manus manibus, nisi quod honorem orationi impertimus?*

69 *ibid.* [112, 10]: *muta denique animalia oratione carentia osculis carent.*

70 Srov. Monceaux, *Les Africains* I.232: „Pour lui, le fond n'est rien... on n'a vraiment à se préoccuper que de la forme; et en effet il n'est question que du style dans les traités de Fronton sur l'éloquence.“ (Citováno podle Brock, str. 101)

vybroušená Frontonova rétorika protivná, tak píše: „*Raději slož řeč hodnou myšlenek, které načerpáš z filosofie, a čím vznešeněji myslíš, tím důstojněji mluv.*“⁷¹ Jinde zase chválí Marka za to, k jaké dokonalosti své řečnické dovednosti dovedl, což je obzvlášť důležité při jeho nadání, neboť se při své inteligenci dostal do nebezpečí, aby slova stačila myšlenkám: „*čím vznešenější jsou myšlenky, tím obtížnější je obléci je slovy. A je potřeba nemalé námahy, aby tyto velké myšlenky nebyly oděny špatně nebo nevhodně nebo aby nebyly polonahé.*“⁷²

Brock v této souvislosti připomíná ještě Frontonovu kritiku Lucana a jeho Pharsalií:⁷³ to, co Frontonovi vadí, je neustále opakování *jedné myšlenky* pořád dokola různými slovy.⁷⁴ Přese všechnu Frontonovu lásku k jazyku lze tedy jen sotva tvrdit, že u něj jazyk nahrazuje myšlenku. Jazyk je jednoduše základem, bez kterého se žádná jiná oblast lidského života neobejde. Je pravda, že tím, co by se mohlo říkat, *myšlenkami*, které se pak mají odívat vhodnými slovy, se Fronto v dopisech zabývá podstatně méně.⁷⁵ Je ovšem třeba podotknout, že to ani nebylo při výchově budoucích císařů jeho úkolem: „*byla to forma, ne materiál, co bylo Frontonovým úkolem. Přestože tím druhým řečeným nikde nepohrdá, oddává se, coby řečník a stylista spíše než politik, zcela tomu prvnímu.*“⁷⁶

Shrneme-li dosavadní závěry, uvidíme toto:

- Rétorika je pramenem všech *dobrých umění*. Je jím proto, že jednak zprostředkovává jejich znalost, jednak dává moc je aktivně správně a s úspěchem používat. Je bláhové si myslet, že se lze v jakékoliv činnosti bez rétoriky obejít (*totalita rétoriky*).
- Skrze historické příklady je i pramenem morálky a vůbec naším nejdůležitějším průvodcem životem.
- Naprosto zásadní je rétorické umění především pro císaře, neboť mu dává jednak sílu aktivně působit (lingvistickými pojmy řečeno, umožňuje efektivní a žádoucí *perlokuci*), jednak mu skrze studium starých textů zprostředkovává vědomosti o tom, co vlastně má aktivně vykonávat, což je obojí v případě císaře zcela bazální předpoklad pro úspěšnou vládu.
- Rétorika sama stačí k tomu, aby dala možnost o nějakém hovoru promluvit, zatímco bez rétorických znalostí se neobejdeme ani ve filozofii.
- Přesto ale nelze tvrdit, že *jazyk* by dovedl nahradit *myšlenku* řeči.

---

71 De eloq. 1.16 [143, 18]: *para potius orationem dignam sensibus, quos e philosophia hauries, et quanto honestius sentias, tanto augustius dicas.*

72 Ad Antoninum Imp. 1.2 [88, 9]: *quanto enim ampliores sententiae creantur, tanto difficilium verbis vestiuntur, nec mediocriter laborandum est, ne procerae illae sententiae male sint amictae neve indecorius cinctae neve sint seminudae.*

73 Viz De orat. 6 [155, 7].

74 Srov. Brock str. 131.

75 Nicméně, všimněme si přinejmenším řeči *De testamentis transmarinis*, citované v dopise Ad M. Caes. 1.6 [10].

76 Brock, str. 102.: „...it was precisely the form, not the material, which was Fronto's business; he nowhere despises the latter, but as a stylist and rhetorician rather than a politician he devotes himself to the former.“

Fronto a vztah filosofie a rétoriky

Frontonův vztah k filosofii bývá tradičně vnímán jako „opozice“ nebo „polemika“⁷⁷ a bývá chápán jako nejzjevnější příklad odvěkého konfliktu mezi hlavními antickými výchovnými disciplínami, řečnictvím a filosofií. Ten měl propuknout už v době Platónově a nové intenzity nabýt právě v období druhé sofistiky. Z tohoto období je známo několik případů konverzí od jedné disciplíny k druhé a konverze Marka Aurelia má být nejslavnější z nich. V poslední době ale někteří badatelé tento obraz zásadně nabourávají.⁷⁸ Jako problematické se tak ukazuje jak tvrzení o nějakém zásadním konfliktu mezi oběma disciplínami, tak i představa radikálního rozchodu Marka Aurelia s řečnictvím, s čímž souvisí i nutnost změnit pohled na Frontona coby na zvilého nepřitele filosofie.

Průběh vzájemného vztahu obou mužů bývá tradičně popisován následovně:⁷⁹ když se kolem roku 138 stal Fronto Markovým učitelem latinského řečnictví, projevoval Marcus o tuto disciplínu živý a upřímný zájem a s Frontonem jej spojilo vřelé a upřímné přátelství.⁸⁰ Nicméně, Markovo zaujetí pro rétoriku začalo postupně slábnout ve prospěch zaujetí pro stoickou filosofii. V roce 146 pak nakonec došlo k definitivní „konverzi“ Marka Aurelia ke stoicismu, přičemž rétoriku docela zavrhl a vztah s Frontonem poněkud ochladl, jakkoliv zůstal přátelský. Po jeho nástupu na trůn se jej Fronto pokusil opět pro řečnictví získat – ovšem bezúspěšně.

Dopis *Ad Marcum Caesarem* 4.13

Tato interpretace se opírá o několik základních stavebních kamenů. Je to předně dopis *Ad M. Caes. 4.13* [67] z roku 146, tzv. „Bekehrungsbrief“, který má podávat důkaz o Markově konverzi. Marcus zde píše, že jej Frontonův příchod jak těší, tak ale i znepokojuje – jak pak přiznává, z úkolů, které mu Fronto zadal, udělal jen velmi málo, neboť jej pohltila četba Aristóna.⁸¹ Tradičně je pod tímto v dopise nijak bližší nespecifikovaným Aristónem chápán stoik Aristón z Chiu a celý dopis je tak interpretován jako okamžik zlomu, kdy filosofie zvítězila na rétorikou, a to nejen v tomto konkrétním případě, ale pro celý zbytek Markova života.

Takovéto chápání dopisu ale v poslední době badatelé zpochybňují. Champlin napadl identifikaci v dopise zmiňovaného Aristóna se stoikem Aristónem z Chiu.⁸² Podle něj je řeč o Titiu Aristónovi, právníkovi Traiánovy doby, a dopis tak nepodává svědectví o Markově příklonu k filosofii, nýbrž k právnícké vědě. Kasulke sice s tímto závěrem nesouhlasí a tvrdí, že Marcus skutečně mluví o stoickém filosofovi, nicméně rovněž on zpochybňuje, že by tento dopis byl skutečným důkazem nějakého náhlého Markova obratu.⁸³ Argumentuje tím, že v žádném jiném historickém zdroji nemáme o takovém náhlém obratu stopy:⁸⁴ z *Historia Augusta* vyplývá, že se

77 Srov. např. Brock, str. 78, Portalupi str. 55.

78 Např. Champlin, Kasulke. Viz též Gachallová.

79 Podle Kasulke, str. 191nn.

80 Podle Amy Richlin přerostl tento vztah dokonce do vztahu mileneckého, viz Amy Richlin, Marcus Aurelius in love.

81 Viz *Ad M. Caes. 4.13, 2* [67, 26]: *Nam quod scribendum dedisti, ne paululum quidem operae ei, quamvis otiosus, dedi. Aristonis libri me hac tempestate bene accipiunt atque idem habent male.*

82 Srov. Champlin, Fronto and Antonine Rome, 121n.

83 Srov. Kasulke, str. 230nn.

84 Viz Kasulke str. 193nn.

Marcus filosofií vážně zabýval již od dětství⁸⁵ a v roce 146 tedy mohlo dojít nanejvýš k završení postupného vývoje. Ještě podstatnější než problém přesného průběhu Markovy „konverze“ je pak podle Kasulkeho otázka, jaké praktické důsledky by takováto událost měla. Marcus si podle něj mohl sotva dovolit zcela zavrhnout řečnickou praxi: coby budoucí císař a tedy centrální postava římské politiky měl nepřeberné množství reprezentativních povinností, pro něž řečnické schopnosti potřeboval. V dopisech navíc žádné explicitní zavržení rétoriky nenacházíme, co naopak nacházíme, jsou zjevné známky toho, že po svém nástupu na trůn v roce 161 se řečnictví znovu začal věnovat a oceňovat ji. Jak navíc vyplývá z jiných zdrojů, ani po roce 146 se Marcus zjevně řečnictví věnovat nepřestal.⁸⁶ To, co zavrhoval, byly některé řečnické principy, především pak to, co Fronto velmi zdůrazňoval: přizpůsobit řeč vkusu publika. To nazýval „klamným, neupřímným, strojeným a nijak se neshodujícím s opravdovým přátelstvím.“⁸⁷

Markovy Hovory k sobě

Dalším stavební kamenem teorie o zásadním Markovu rozchodu s řečnictvím jsou Markovy *Hovory k sobě* a hlavně pasáže z jejich první knihy. Jako důkaz pro Markův rozchod s rétorikou, především Frontonovou, bývá brán již samotný fakt, že je dílo psáno řecky. Také to, že když Marcus mluví o svých učitelích, o Frontonovi sice hovoří, ale z jeho slov nijak nevyplývá ani to, že by Fronto byl jeho učitelem řečnictví, natož aby nějak vyzdvihoval jeho přínos v této disciplíně. A rovněž v jazykové a stylistické formě *Hovorů*, které na první pohled odporují všem zásadám umělecky vypracované řeči, bývá spatřována Markova opozice vůči řečnictví.⁸⁸

Kasulke ale tuto interpretaci zpochybňuje.⁸⁹ Volba řečtiny podle něj vychází z potřeby mít pohotově po ruce bohatý jazykový materiál pro popis nejrozmanitějších duševních hnutí a stavů, k čemuž se řečtina hodila mnohem lépe než latina. Latina začala získávat odborné filosofické názvosloví teprve s Ciceronem, ale ve srovnání s řečtinou byla její slovní zásoba v této oblasti stále chudší. A vytváření nových výrazů by bylo nepraktické, obzvláště v případě potřeby denního zapisování. Navíc podle Kasulkeho byly nejdůležitějším Markovým zdrojem inspirace Epiktétovy *διατριβαί*, *Rozhovory*, sepsané samozřejmě řecky. Marcus navíc řečtinu ovládal takřka jako druhý mateřský jazyk.⁹⁰

Dále, důvodem zamlčení Frontonovy role coby učitele řečnictví a vůbec jakékoliv zmínky o řečnictví v jedenácté kapitole *Hovorů* je dle Kasulkeho fakt, že v první knize Marcus jmenuje pouze takové učitele nebo přátele, kteří měli vliv na jeho etické formování a životní postoje. Řečnictví proti tomu v Markových očích (na rozdíl od Frontonova názoru) náleželo mezi technické

85 Viz HA, Vita Marci 2, 6: *Philosophiae operam vehementer dedit et quidem adhuc puer. Nam duodecimum annum ingressus habitum philosophi sumpsit et deinceps tolerantiam, cum studeret in pallio et humi cubaret, vix autem matre agente instrato pellibus lectulo accubaret.*

86 Srov. Cassius Dio 71 1.2 a 71 35.6; Viz Kasulke str. 199.

87 Viz Ad M. Caes. 3.15, 1 [47, 19]: <...> *molliantur atque ita efficacius sine ulla ad animos offensione audientium penetrent. Haec sunt profecto, quae tu (sc. Marcus) putas obliqua et insincera et anxia et verae amicitiae minime adcommodata.*

88 Srov. Kasulke str. 272nn.

89 Srov. Kasulke, str. 273nn.

90 Srov. Kasulke str. 274.

Tak Fronto, když píše řecky dopis Domitii Lucille, Markově matce, posílá jej nejprve Markovi s žádostí, aby ho očistil od barbarismů, aby před Domitií nevypadal jako nevzdělanec. Viz dopis Ad M. Caes. 2.2, 8 [21, 12].

znalosti. Že zde tedy zmínka o řečnictví chybí, nelze při tomto pohledu na věc považovat za nějakou Markovu „mlčenlivou“ vzpuru proti řečnictví.

Třetí argument, totiž zanedbávání řečnických uměleckých pravidel ze strany Marka, se rovněž nyní považuje za již překonaný, moderní badatelé dospěli k přesvědčení, že Marcus naopak využívá značné množství tradičních rétorických postupů a všeobecně přijímaný je i názor, že Marcus v *Hovorech* záměrně používá řečnické znalosti, které nabyt u Frontona, aby díky nim dosáhl silnějšího účinku.⁹¹ Kasulke pak toto tvrzení podrobuje velice důkladnému zkoumání.⁹² V něm dospívá k závěru, že používání různých rétorických prostředků, které v *Hovorech* nacházíme a které by mohly být považovány za přímý důsledek Frontonovy výchovy (např. archaismy, neologismy, zdobněliny, velká citlivost pro význam slov a jejich užití, sentence či ozdobné řečnické figury), může být důsledkem různých jiných literárních tradic a vlivů. Prokazatelně přímý Frontonův vliv pak nachází jen v případě Markova používání řečnických přirovnání. Každopádně se ale ukazuje, že stará představa, že *Hovory* svou formou dokazují, že se Marcus s rétorikou rozešel a zcela ji zavrhl, je neudržitelná, ba naopak, zdá se, že „*Hovory se svým harmonickým využíváním řečnických výrazových postupů pro filosofický obsah zcela odpovídají literárnímu duchu doby druhé sofistiky.*“⁹³

Série De eloquentia

Dalším, z našeho pohledu nejdůležitějším dokumentem, je série dopisů *De eloquentia*, která vznikla krátce po Markově nástupu na trůn a v níž nalézáme nejuceleněji formulovány různé Frontonovy názory na řečnictví a filosofii. Stav jejich dochování ale při jejich interpretaci přináší nemálo obtíží. Z dopisů Markových, na které Fronto svými dopisy reaguje (minimálně první dopis je zjevně reakcí na nějaký dopis Markův) nemáme bohužel dochovaný žádný. Obyčejně jsou tyto dopisy interpretovány buď jako živá debata mezi Frononem a Markem a jako Frontonův pozdní a neúspěšný pokus, přivést Marka zpět k rétorice⁹⁴, nebo jako pozdní a beznadějný Frontonův protest proti Markovu již dokonanému a nezvratnému příklonu k filosofii („zahořklá obžaloba filozofie“⁹⁵). V souladu s touto interpretací pak Van den Hout tvrdí, že Marcus na Frontonovy místy až útočné dopisy nikdy neodpověděl.⁹⁶

Pokud ale přijmeme myšlenku, kterou razí Kasulke, totiž že Marcus Aurelius na řečnictví ve skutečnosti zcela nezanevřel, ale věnoval se mu – byť méně intenzivně – i po roce 146, ztrácí se i základ pro tradiční interpretaci, která v těchto dopisech vidí zhmotnění sporu mezi filosofií a rétorikou a důkazy pro Frontonův odpor k filosofii. Podle Kasulkeho je jádro celé diskuze, nakolik jsme schopni ji kvůli stavu dochování dopisů sledovat, shrnuto v radě, kterou Fronto císaři dává: ať z filosofie čerpá obsah svých řečí, ale ať dbá na to, aby jejich forma byla jazykově

91 Srov. Kasulke str. 277.

92 Srov. Kasulke str. 275-326.

93 Viz Kasulke, str. 278: „Die Selbstbetrachtungen mit ihrer harmonischen Nutzbarmachung rhetorischer Wirkungsweisen für den philosophischen Inhalt ganz dem literarischen Zeitgeist der zweiten Sophistik entsprechen.“

94 Srov. např. Portalupi str. 55.

95 Brock str. 80: „It is the *De Eloquentia* which contains Fronto's fullest and bitterest indictment of philosophy.“

96 Van den Hout [131, 1-2].

přiměřená. Otázka není, zda má Marcus rétoriku vůbec využívat, ale zda má kultivovat právě onu literárně propracovanou formu řečnictví, která je podle Frontona pro císaře jediná vhodná. Po Markově nástupu na trůn zjevně Fronto začal opět zdůrazňovat nutnost řečnických a stylistických cvičení, což Markovi nebylo příliš po chuti a své stanovisko se pokusil obhájit pomocí stoických argumentů: nechť ke stylisticky propracovanému řečnictví odvozoval ze stoické maximy přirozenosti: správné je podle něj mluvit přirozeně, *κατά φύσιν*. Fronto podle Kasulkeho tento Markův postoj pochopil jako příklon k rétorice inspirované stoickou dialektikou a obával se, aby císař jeho pojetí řečnictví – s velkým důrazem na formální propracovanost – zcela nezavrhl. Snaží se jej tedy odvrátit od nebezpečí, že se jeho řeč stane nedbalou: což je něco, co si císař zkrátka nesmí dovolit. Zároveň se podle všeho snažil Marka přesvědčit, že i onu maximu *κατά φύσιν* musí vnímat jinak: protože podle Frontona mluvit *přirozeně* znamená mluvit v souladu s vlastním nadáním, které, jak zdůrazňuje na více místech, je v Markově případě zcela mimořádné.⁹⁷

Pro Frontona vskutku není filosofie obecně ničím opovržením a ani nestojí v opozici k řečnictví. Jak už ale bylo řečeno v předešlé kapitole, podle Frontona filosofické myšlenky vyžadují náležitě a pečlivě vyjadřování, které je s to poskytnout pouze rétorika. Marka v tomto duchu vyzývá na více místech: „*Raději slož řeč hodnou myšlenek, které načerpáš z filosofie, a čím vznešeněji myslíš, tím důstojněji mluv.*“⁹⁸ A právě z toho plyne Frontonova nechť ke stoicismu, obzvláště stoické dialektice. Frontonovi vadí, že *dialectici* zanedbávají formální stránku, jejich řeči jsou tak nesrozumitelné a nejasné, „*zvrácené a pokřivené.*“⁹⁹ To je také důvod, proč přitahují tolik lidí, nikdo jim totiž pořádně nerozumí: „*Můžeš vidět, že řečníkem se pohrdá a nemá žádné cti; zato dialektiky všichni obdivují a dostává se jim všech poct, protože v jejich myšlenkách je vždy něco temného a pokrouceného, čímž se stává, že žák lpí na učiteli a je mu poddán a je k němu připoután jakýmisi trvalými pouty.*“¹⁰⁰ Dialektici silou řeči pohrdají natolik, že v jejich podání i Juppiter jen „*sípe a pokašlává*“, místo aby hřměl.¹⁰¹ Marcus se podle Frontona k těmto dialektikům přidal proto, že zatímco řečnictví si žádá velikou námahu a stálé úsilí, studium u dialektiků nic takového nevyžaduje. Jejich metody jsou až směšně absurdní a snadné – alespoň tak je vidí Fronto: „*u filosofů čteš knihu, učitel ji vykládá, ty mlčky přihlížíš. Přikývneš, že jsi porozuměl. Když čtou ostatní, pospáváš. Posloucháš co je první, co druhé. Dlouho a hodně se počítá. Při otevřených oknech se dokazuje, že je-li den, je světlo.*“¹⁰²

97 Viz např. De eloq. 4, 4 [148, 16]: *Tibi, Caesar, ut cui maxime, sublime et excelsum et amplificum ingenium ab dis datum est.*

Ad M. Caes. 2.2, 3 [19, 11]: *Tanto ingenio es praeditus tantoque te studio exerces et labore, quom in aliis vel sine ingenio studium vel sine studio solum ingenium egregiam gloriam pepererit.*

Laudes fumi et pulveris 1 [215, 6]: *Tu pro tuo excellenti ingenio profecto existimabis, lusa sit opera ista an locata.*
Ad M. Caes. 1.1 [1, 8]: *Vale, Caesar, et ride et omnem vitam laetare et parentibus optimis et eximio ingenio tuo fruire.*

98 De eloq. 2, 16 [143, 9]: *Para potius orationem dignam sensibus, quos e philosophia hauries, et quanto honestius sentis tanto augustius dicas.*

99 De eloq. 2, 17 [144, 22]: (poznámka *manus secundae*): *Sermones gibberosos retortos*

100 De eloq. 4, 10 [150, 16]: *Contemni denique et nullo honore esse rhetora videas, observari autem et omnibus officiis coli dialecticos, quod in eorum rationibus semper obscuri aliquid et tortuosi sit, eoque fit, ut magistro discipulus haereat semper et inserviat, vincus perpetuis quibusdam vinculeis attineatur.*

101 De eloq. 2, 16 [143, 7]: <...> *dialectorum verbis scribat, suspirantem, tussientem immo Jovem scripserit, non tonantem.*

102 De eloq. 5, 4 [151, 20]: *Enimvero ad philosophos librum legas; magistro interpretanti tacitus adtendas; intellexisse*

Je to tedy především stoický přístup k používání řeči, co Frontonovi na poli filosofie vadí a vůči čemu stojí v opozici. A něco takového si nemůže Marcus dovolit, protože je císařem: „*Třebaže můžeš, Caesare, dosáhnout moudrosti Kleanthovy či Zenónovy, přesto budeš muset i proti své vůli oblékat plášť purpurový, a ne filosofský z hrubé vlny.*“¹⁰³ Toto je ostatně hlavní argument, který v této diskuzi Fronto používá: Marcus je císař, a jako takový si nemůže dovolit, aby jeho řeč byla neúčinná a směšná: „*Kdo může mít v úctě někoho, komu se vysmívá? Kdo by poslouchal příkaz někoho, jehož slovy pohrdá?*“¹⁰⁴

Další argument, jímž se snaží Marka přesvědčit o tom, proč by řečnickým uměním neměl pohrdat, jsou příklady mnoha filosofů. Vždyť přece „*filosofové sami užívali různých druhů řeči: Zeno je velice jasný ve výkladu, Sókratés velice schopný v přesvědčování, Diogenés velice pohotový při hanobení, Hérakleitus temný, vše zahaluje, Pythágorás tajemný, vše zapečetuje tajnými znaky, Klitomachos obojaký, vše zpochybňuje.*“¹⁰⁵ Jako příklad řečnických schopností pak slouží dokonce i sám stoik Chrysippos. Platón a Sókratés si za své řečnické schopnosti zasluhují nejednu zmínku. Filosofie zkrátka řečnictví potřebuje a také vždy řečnických prostředků využívala. Je sice pravda, že když hovoří o filosofech, nahlíží na ně především optikou jejich vztahu k rétorice, což se může zdát jak značně omezený pohled, nicméně je třeba mít na zřeteli fakt, že většina jeho výroků o filosofech zazní právě v kontextu této diskuse s Markem, v níž se jej snaží přesvědčit právě o tom, že filosofie a řečnictví nejsou spolu v rozporu. A zároveň nikde nenacházíme známky nějakého pohrdání filosofii, nenávisti k ní či vymezování se vůči ní, ovšem s výjimkou stoické dialektiky.

Moderní bádání tedy v zásadě žádný spor mezi filosofií a rétorikou u Frontona ani Marka Aurelia nevidí.¹⁰⁶ Jde nanejvýš o spor mezi dvěma různými přístupy k řečnictví, a ne o spor mezi řečnictvím a filosofií.¹⁰⁷ Žádný takovýto rozpor nevidí ostatně nejen v případě těchto dvou mužů, ale celkově. Podle Gachallové je opozice mezi filosofií a řečnictvím spíše jen optickým klamem než realitou a spíše než mezi těmito dvěma disciplínami lze skutečný konflikt vidět mezi starým ideálem *neprofesionálního* vzdělávání aristokratů, kteří studiem, ať už filosofie nebo řečnictví tráví své *otium*, a od prvního století se prosazujícím specializovaným vyučováním profesionálů z nižších vrstev, kteří za úplatu učí, jak vykonávat *negotium*. Řečnictví a filosofie tak v tomto konfliktu byly vlastně spíše spojenci než nepřáteli, neboť příslušníci vyšších společenských vrstev musely

---

adnuas; aliis legentibus ipse plerumque dormites; audias τὸ πρῶτον; τὸ δεύτερον; Diu multumque numerari; εἰ ἡμέρα ἐστίν, φῶς ἐστὶ fenestris patentibus laborari. Securus inde abeas, cui nihil per noctem meditandum aut conscribendum, nihil magistro recitandum, nihil pronuntiandum, nulla verbi indagatio, nullus synonymi ornatus, nihil de Graeco in nostram linguam pariter convertendum.

103 De eloq. 2, 11 [140, 6]: *Fac te, Caesar, ad sapientiam Cleanthis aut Zenonis posse pertingere, ingratiis tamen sibi purpureum pallium erit sumendum, non pallium philosophorum soloci lana.*

104 De eloq. 2, 6 [138, 22]: *Quisquam vereri potest quam inridet? Quisquam dicto oboediret, cujus verba contemserit?*

105 De eloq. 1, 3 [134, 8]: *Philosophi ipsi nonne diverso genere orationis usi sunt? Zeno ad docendum planissimus, Socrates ad coarguendum captiosissimus, Diogenes ad exprobrandum promptissimus, Heraclitus obscurus: involvere omnia, Pythagora mirificus: clandestinis signis sancire omnia, Clitomachus anceps: in dubium vocare omnia.*

106 Ale viz např. Van den Hout (1999), str. IX: „...Fronto filosofy at heart detested.“

107 Viz Gachallová, str. 24: „If there indeed was any conflict between Marcus Aurelius and Fronto, it was the conflict between different approaches to rhetoric, not between rhetoric and philosophy.“

nějakým způsobem být obeznámeni s oběma, jak to žádaly idey všeobjímajících *πολυμαθία* a *ἐγκύκλιος παιδεία*.¹⁰⁸

I když tedy přijmeme tento závěr, že mezi řečnictvím a filosofií ve Frontonově době neexistuje žádný hluboký příkop a že ani Fronto sám necítí k filosofii žádný odpor či nenávisť, podobně jako ani Marcus Aurelius nemohl zcela zavrhnout řečnickou praxi, a spory mezi nimi, dříve vnímané jako zásadní spor filosofie vs. řečnictví jsou spíše jen sporem o výklad určitých koncepcí jak filosofických, tak řečnických, přesto nelze popřít, že Fronto *nebyl filosofem*. Zajímavější důkazy pro Frontonův postoj k některým filosofickým otázkám dle mého názoru nalezneme spíše mimo diskuzi vedenou s Markem v dopisech *De eloquentia*.

Svůj postoj Fronto sděluje v kostce v řeckém dopise *Ad amicos* 1.2 [171], kde doporučuje Appiovi Apollónidovi Corneliana Suplicia. Toho si oblíbil pro jeho výchovu – a tím myslí výchovu rétorskou, která se mu „*jeví být jaksi lidská. Výchova filosofická je něco božského.*“¹⁰⁹ Toto je postoj, který u Frontona cítíme obecně: filosofie je pro něj cosi abstraktního, příliš vzdáleného od lidských starostí a v lidském životě něco sotva uplatnitelného. Především to pak platí o stoické etice s jejím ideálem *apatheie*. Pro Frontona byl takový postoj něčím zcela cizím. Když Marcus ve svém loži našel škorpiona a zmiňuje se o tom v dopise *Ad M. Caes.* 5.23 Frontonovi, ten v odpovědi píše: „*Děkuji bohům, že tě zachovali zdravého a bez úhony. Je mi jasné, když uvážím tvé postoje, že tebou to ani nehlo. Mě ale, jakkoliv budu vám mudrcům k smíchu, to ovšem vylekalo.*“¹¹⁰ Fronto byl zjevně zvyklý na posměšky či pohrdání ze strany „dialektiků“, kteří se pohybovali v Markově okolí, a sám jim oplácel stejnou mincí. V dopise Praecilu Pompeianovi (*Ad amicos* 1.15) si stěžuje, že mu bolesti nervů zabránily v práci. To mu poslouží jako záminka k ironickému výpadu proti „filosofům“, tj stoikům, proti odtažitosti jejich teoretických zásad a tvrzení od životní reality: „*Filosofové, obdivuhodní to lidé, říkají, že moudrý člověk, i kdyby byl uzavřen do Falaridova býka, by nebyl o nic méně šťastný. A toto, že bude šťastný, bych jim uvěřil spíše, než že by mohl, zatímco je zavřen v takové žhoucí peci, promyslet úvod řeči nebo napsat epicheiréma.*“¹¹¹

Takováto teoretická a fakticky nedokazatelná tvrzení si od Frontona nezasluhují nic než ironické pohrdání. Fronto byl člověkem velice citlivým a zároveň praktickým a stoické etické ideály tedy zcela odporovaly jeho povaze. Podobnou smutně sarkastickou poznámku vůči filosofii nacházíme i v dopise *De nepote amisso* 2 [235], kde se vyrovnává se smutkem po smrti svého jediného vnuka. Je sice hezké, že filosofové dokazují, že jsou duše nesmrtelné nebo že smrt je dobrá, neboť přináší úlevu od strastí života, a čím přijde dříve, tím že je zemřelý šťastnější: pro pozůstalé, kteří hledají útěchu ve svém zármutku, kteří po zbytek svého života budou postrádat své blízké, „*hledat jejich postavu, hlas, podobu, svobodného ducha, oplakávat nebohou tvář*

108 Srov. Gachallová str. 29n.

109 *Ad amicos* 1.2 [171, 16]: *παιδείαν δὲ ταύτην λέγω τὴν τῶν ῥητόρων· αὕτη γὰρ δοκεῖ μοι ἀνθρωπίνῃ τις εἶναι· τῶν φιλοσόφων θεία τις ἔστω.*

110 *Ad M. Caes.* 5.24 [73, 6]: *Quom te salvom et in laesum dei praestiterunt, maximas deis gratias ago. Te certum habeo, cum tua instituta reputo, haud perturbatum; ego, quamlibet vos sapientes me inrideatis, comsternatus equidem sum.*

111 *Ad amicos* 1.15 [189, 26]: *Philosophis etiam, mirificis hominibus, dicentibus sapientem virum etiam in Phalaridi tauro inclusum beatum nihilo minus fore, facilius crediderim beatum eum fore quam posse tantisper amburienti in aheni prohoemium meditari aut epichiremata scribere.*

zemřelých, jejich umklá ústa, vyhaslé oči, zmizelou barvu života,“¹¹² jsou všechny filosofické útěchy a důkazy neúčinné a jalové.

Z těchto míst tedy vidíme, že Frontonův postoj k filosofii, obzvláště pak stoické, byl skutečně poněkud rezervovaný. Jeho nechuť ke stoicismu ale pravděpodobně do značné míry souvisela i s tím, jací lidé, k této filosofii se hlásící, se kolem Marka vyskytovali. Mezi ním a tímto stoickým táborem nepochybně panovala jistá nevraživost, jak vysvítá již ze shora citovaného dopisu *Ad M. Caes. 5.23*. Ale Fronto pocíťoval kvůli tomu, jací lidé se v Markově okolí vyskytovali, větší znepokojení. V dopise svému zeti Aufidiu Victorinovi (*Ad amicos 1.14* [179]), kde se probírá věc dědictví po jisté Matidii, které se nějakým způsobem dotýkalo Marka, píše, že se obává, aby Markovi „*filosofie neporadila něco špatného.*“¹¹³ Někteří z lidí z Markova okolí se totiž zřejmě pokusili změnit Matidiinu závět' a tu pak prezentovat Markovi. O případu samém příliš nevíme, ale i tato krátká citace dává tušit, že Fronto zřejmě silně pochyboval o morálních kvalitách těchto „dialektiků“, kteří se vyskytovali v Markově okolí, což zajisté v jeho očích této filosofii příliš kreditu nepřidávalo.

Fronto tedy rozhodně nebyl příznivcem stoicismu a obzvlášt' některých jeho aspektů. A nelze ani tvrdit, že by byl velkým příznivcem filosofie. Když se zmiňuje o filosofech jiných než „dialekticích“, mluví o nich sice s respektem, ovšem nikde se nezaobírá žádnými filosofickými teoriemi či představami: zajímá ho takřka výhradně jejich vztah k řeči, k řečnictví, nikoliv jejich nauky. V dopise Luciu Verovi redukuje filosofii na pouhé *dodržování povinností*¹¹⁴, které je navíc bez řečnictví nedokonalé. Ale přesto nelze jen stěží tvrdit, že by filosofii jako celek zavrhoval, stejně jako zřejmě nelze tvrdit o Marku Aureliovi, že by zcela zavrhl řečnictví. Moderní bádání tak hluboký příkop, který mezi těmito dvěma disciplínami a těmito dvěma muži dřívější doby viděly, poněkud zahlazuje.

---

112 *De nep. amisso 2* [236, 21]: *Quodsi mors gratulanda potius est hominibus quam lamentanda, quanto quisque eam natu minor adeptus est, tanto beatior et deis acceptior existimandus est, ocius corporis malis exutus, ocius ad honores liberae animae usurpandos excitus. Quod tamen verum sit licet, parvi nostra refert, qui desideramus amissos, nec quicquam nos animarum immortalitas consolatur, qui carissimis nostris, dum vivimus, caremus. Istum statum, vocem, formam, animam liberum quaerimus, faciem defunctorum miserandam maeremus, os obseratum, oculos eversos, colorem undique deletum. Si maxime esse animas immortalis constet, erit hoc philosophis disserendi argumentum, non parentibus desiderandi remedium.*

113 *Ad amicos 1.14* [180, 5]: *Nec sine metu fui, ne quid philosophia perversi suaderet.*

114 *Ad Verum Imp. 2, 22* [129, 19]: *neque officii observantia, quam philosopham vocant, perfecta gigni potest, nisi cum eloquentia creata sit.*

Nabízí se otázka, zda by koncept filosofie takto zjednodušil i v případě, že by dopis adresoval Markovi.

Fronto a rétorická tradice

Fronto, ačkoliv byl v jistých směrech novátorem a ještě za jeho života se vytvořila skupina jeho následovníků, neusiloval o žádnou revoluci v přístupu k řečnictví. Jeho učení vychází z tradičních a v jeho době obvyklých řečnických teorií. Jak připomíná Portalupi, Fronto se vědomě nesnažil o nějaké radikální změny, o boření zaběhlých pořádků či o vytvoření vlastní, revoluční metody.¹¹⁵ Jeho novátorství se projevuje jen v jistých oblastech: jde především o mimořádnou péči a námahu věnovanou vyhledávání vhodných slov (*verba quaerere*) a jejich uspořádání (*verba apte collocare*) a o důraz na zřetelnost sdělení. Pokud budu dále používat termín „Frontonova nauka“, myslím tím právě jeho názory a návody v těchto specifických oblastech. Nejprve se ale podívejme, v čem se Frontonovy názory a cíle shodují s klasickou, především ciceronskou rétorikou.

Nejdůležitější schopnosti, které musí řečník ovládat, shrnuje slovy: „*pečlivě vypracovat předmluvu, stručně, jasně a chytře vystavět výklad, rozdělit otázky, ... vyhledat argumenty, umět zveličovat, vést spor.*“¹¹⁶ Četba starých autorů měla pro něj obecně za úkol naučit adepta řečnictví různé technické postupy důležité pro praxi a poskytnout mu: „*obratnost při vyvracení, schopnost rozvádět myšlenky, půvab při omlouvání a schopnost a dovednost dojmout, pobavit, zastrašit, povzbudit, vychválit, utěšit, potupit, uvolnit napjaté posluchače nebo je navnadit.*“¹¹⁷ Toto vše jsou všeobecné rétorické postupy a dovednosti a Fronto je nijak nezpochybňuje ani nerozporuje.

I v případě pěti řečnických kánonů (*inventio, dispositio, elocutio, memoria, actio*) nemáme důvod se domnívat, že by je Fronto jakkoliv odmítal či měnil nebo uvažoval v nějakém jiném paradigmatu, přestože je nikde v dochovaných textech přímo netematizuje a prakticky vše, čím se v dochovaných textech zabývá, spadá do oblasti *elocutio*, tj. stylistické úpravy řeči tak, aby dosáhla co největšího účinku. Na několika místech nacházíme ale důkazy o tom, že i *actio* pro něj byla důležitá: když se dozvěděl, že Marcus přednesl části z jeho řeči *de testamentis transmarinis* svému adoptivnímu otci Antoninu Piovi, píše „*dal sis námahu s přednesem, v němž jsi mi propůjčil své oči, svůj hlas a gesta a především svého ducha.*“¹¹⁸ Jindy si stěžuje Aquilovi Gallicanovi, že se nemohl účastnit prvního veřejného vystoupení jednoho svého žáka a říká: „*Kromě toho sis odnesl mnoho užitečného: ty jsi ho totiž nejen slyšel, ale viděl jsi i jeho přednes. Mohl ses radovat nejen jeho výřečností, ale i jeho tváří a gesty. Já sice vím, co říkal, ale nevím, jak to říkal.*“¹¹⁹ V jiném dopise pak vysvětluje Veliu Rufovi řečnické figury zcela klasickými slovy: „*Řečnické figury jsou to, co nejvíce zdobí řeč. Druh figur je ale dvojitý: jsou to buď slovní figury, nebo větné. Mezi figury*

115 Portalupi, str. 82nn.

116 De eloq. 4, 5 [149, 3]: *Ubi (sc. in philosophia) nullum prohoemium cum cura excolendum, nulla narratio breviter et dilucide et callide collocanda, nullae quaestiones partiendae, nulla argumenta quaerenda, nihil exaggerandum aut ambiguendum.*

117 De eloq. 2, 18 [144, 12]: *nonne omnis oratorum copias sectabare: refutandi sollertiam, augendi facultatem, eludendi venustatem, permovendi delectandique, deterrendi incitandique, ornandi, conciliandi, infamandi, laxandi audientium animos aut alliciendi rectam quandam in dicendo potentiam ac potestatem?*

118 Ad M. Caes. 1.7, 2 [14, 11]: *recitasti patri tuo ipse studiumque ad pronuntiandum adhibuisti, qua in re et oculos mihi tuos utendos et vocem et gestum et inprimis animum accomodasti.*

119 Ad amicos 1.27, 1 [185, 21]: *Tum praeterea multiplicis tu fructus abstulisti: Non enim audisti tantum, sed et vidisti agentem; nec eloquentia sola, sed etiam vultu eius et gestu laetatus es. Ego tametsi quid dixerit scio, tamen ignoro, quemadmodum dixerit.*

slovní patří tropos, metafora...“¹²⁰ Řečnické figury je pak něco, s čím se ve Frontonově textu setkáváme takřka neustále. Mezi jeho oblíbené patří především aliterace, homoioteleuta, *figura etymologica* a především řečnické obrazy, podobenství (*imagines*, εἰκόνας).¹²¹ S výjimkou právě *imagines* se ale s žádným zevrubnějším výkladem o některé z figur nesetkáváme.

Frontonův literární kánon

Frontonovi tedy, jak vidíme, nejde o žádnou revoluci v řečnictví, ale přesto cítí potřebu jistých inovací. Jeho motivací může být skutečnost, kterou na několika místech v textech cítíme, totiž pocit nedostatečnosti jazyka, přesněji současného literárního jazyka.¹²² Jazyk Ciceronův, Caesarův a dalších autorů zlatého období, nedokáže jeho potřeby zcela naplnit, a proto se snaží pole jazykových vzorů rozšířit a tak současný literární jazyk oživit. Materiál pro takovéto oživení pak čerpá z autorů ještě předklasických. Na tomto místě tedy v krátkosti shrnu, kteří autoři jsou pro Frontona hlavním inspiračním zdrojem a kterými naopak opovrhuje.

V dopisech na několika místech nalézáme seznamy římských autorů (i řeckých filosofů), kde jsou jednotliví spisovatelé charakterizováni na základě své schopnosti *vyhledávat* slova nebo podle stylu: pokud jde o schopnost *vyhledávání slov*, jsou to Cato, C. Gracchus, Sallustius, z básníků pak především Plautus, dále Ennius, L. Coelius, Naevius, Lucretius, Accius, Caecilius, Laberius, kteří jediní v této činnosti vynikají.¹²³ Za zmínku stojí ještě Novius, Pomponius, Atta, Sisena a Lucilius, ale ti jen pokud jde o slova z určitých oblastí.¹²⁴ Na jiném místě se pak setkáváme s rozdělením básníků, historiků a řečníků podle stylu, který jim byl vlastní:

„Kdo neví, že mezi básníky Lucilius je jednoduchý, Albicius suchý, Lucretius vytržbený, Pacuvius se drží středního stylu, Accius nevyrovnaný, Ennius mnohostranný? A že dějiny rovněž sepsal Sallustius promyšleně, Pictor nepropracovaně, Claudius krásně, Antias nepěkně, Seisenna rozvláčně, Cato mnoha spojenými slovy, Coelius jednotlivými. Před sněmem pak mluví Cato útočně, Gracchus bouřlivě, Tullius výřečně. A v soudních řečích tentýž Cato zuří, Cicero triumfuje, Gracchus burácí, Calvus se hádá.“¹²⁵

Vidíme, že jde z největší části o autory předklasické. Z klasických autorů prvního století kromě Cicerona a Sallustia, kteří patří k jeho nejoblíbenějším, jmenuje pouze Lucretia. Kromě těchto pak Fronto už pouze jedinkrát zmiňuje Horatia, ale to pouze ve spojitosti s Maecenatem, resp. jeho zahradami, které vlastnil, a Caesara, u něhož vidí „že měl velitelské řečnické schopnosti.“¹²⁶ O ostatních klasicích nenacházíme ani zmínku. O autorech pozdějších se pak s výjimkou Seneky

120 Ad amicos 1.11 [177, 22]: *Duplex autem genus est figurarum: Aut enim verborum figurae sunt aut sententiarum. In figuris verborum est tropos metaphora.*

Pojem *figurae sententiarum* či *orationis* se rozšířil od Quintiliana. Viz např. Quint., Inst. or. 10.5, 2: *Figuras vero, quibus maxime ornatur oratio, multas ac varias excogitandi etiam necessitas quaedam est.*

121 Viz Grammatical and stylistical index ve Van den Houtově komentáři (Van den Hout, str. 635-646).

122 Tuto myšlenku zastává především Pennacini, viz Pennacini, str. 127nn.

123 Viz Ad M. Caes. 4.3, 2 [56, 20].

124 Ibid. [57, 1].

125 De eloq. 1, 2 [133, 12]: *In poetis autem quis ignorat, ut gracilis sit Lucilius, Albucius aridus, sublimis Lucretius, medicoris Pacuvius, inaequalis Accius, Ennius multiformis? Historiam quoque scripsere Sallustius structe, Pictor incondite, Claudius lepide, Antias invenuste, Seisenna longinque, verbis Cato multijugis, Coelius singulis. Contionatur autem Cato infeste, Gracchus turbulente, Tullius gloriose; jam in iudiciis saevit idem Cato, triumphat Cicero, tumultuantur Gracchus, Calvus rixatur.*

126 Ad Verum Imp. 2.10 [123, 5]: *Caesari quidem facultatem dicendi video imperatoriam fuisse.*

a Lucana, na které pohlíží extrémně nevráživě, Fronto nevyjadřuje vůbec. Nezmiňuje ani Quintiliana. Na jeho celkový pohled na řečnické kvality prvního století po Kristu se dá usuzovat z jeho hodnocení řečnických schopností prvních císařů: „*Tiberiovi zůstalo jen něco málo pokřivených a už slábnoucích zbytků [tj. řečnických schopností], ostatní císaři až po Vespasiana byli všichni takoví, že jejich slova vzbuzují rozpaky stejné jako jejich mravy zhnusení a činy lítost.*“¹²⁷

Nejvíce obdivu si od Frontona zasluhují řečníci: Cicero, Cato, C. Gracchus. Tito tři a ještě Sallustius jsou jediní, jejichž řeč si od Frontona vyslouží označení *tuba*.¹²⁸ Fronto na několika místech cituje úryvky z Catonových řečí, které jsou pro nás velmi cenné, protože je odjinud neznáme.¹²⁹ Ze Sallustiovy *Války s Iugurthou* potom cituje rozsáhlé pasáže v dopise *Ad Antoninum Imp. 3.1* [96]. Tyto úryvky by pro nás byly velice cenné, kdybychom ovšem toto Sallustiovo dílo neznali v úplnosti. Pokud ale jde o slova skutečně archaická, je to především Plautus, z něhož Fronto čerpá.¹³⁰

Fronto a Cicero

Ačkoliv Fronto po celý život bojoval proti umrtvujícímu vlivu klasicismu, který byl především ciceronským klasicismem, přesto Cicerona velice obdivoval. Soudí o něm, že „*vždy mluví za použití nejkrásnějších slov a to, co chce ukázat, dovede ozdobit velkolepěji než všichni ostatní řečníci.*“¹³¹ Nejvíce si váží jeho dopisů: „*Soudím, že Ciceronovy dopisy stojí za přečtení všechny, dle mého názoru daleko více než všechny jeho řeči. Nad Ciceronovy dopisy neexistuje nic dokonalejšího.*“¹³² Chválu Gnaeia Pompeia v řeči *Pro lege Manilia* považuje za nejdokonalejší chválu, která kdy byla napsána ať už latinsky, nebo řecky.¹³³ Je ale třeba podotknout, že to nebyl obdiv nekritický. Především má výhrady k jeho schopnosti vyhledávat slova *nečekaná a nenadálá*: „*Zdá se mi však, že je daleko vzdálen od pečlivého hledání slov, ať už pro velikost svého ducha, nebo protože se vyhýbal námaze či se spoléhal, že i bez hledání bude mít pohotově po ruce taková slova, která ostatní musí hledat.*“¹³⁴

Co se týče obecnějších názorů na úlohu řečnictví a roli řečníka shledáváme, že se Fronto zásadně neodchyluje od ciceronského modelu. Podle Cicerona se v řečnictví „*realizuje*

127 Ibidem: *post Augustum nonnihili reliquiarum jam et vietarum et tabescentium Tiberio illi [video] superfuisse, imperatores autem deinceps ad Vespasianum usque ejusmodi omnes, ut non minus verborum puderet, quam pigeret morum et misereret facinorum.*

128 Viz de eloq. 4, 4 [148, 11] a Ad M. Caes. 3.17, 4 [49, 20].

129 Viz Ad Verum Imp. 2.19 [128, 23], De feriis Alsiensibus 2 [226, 21].

130 Viz Marache, str. 97. Marache určil celkem 47 archaických slov, z nichž 32 je plautovských. Tato statistika ale může být samozřejmě zkreslena tím, že z Plautova díla se zachovalo nepoměrně více textů než z děl ostatních archaických autorů.

131 Ad M. Caes. 4.3, 3 [57, 7]: *Eum ego arbitrator usquequaque verbis pulcherrimis elocutum et ante omnis alios oratores ad ea, quae ostentare vellet, ornanda magnificum fuisse.*

132 Ad Antoninum Imp. 3.8 [104, 13]: *Omnes autem Ciceronis epistulas legendas censeo, mea sententia vel magis quam omnis ejus orationes: Epistulis Ciceronis nihil est perfectius.*

133 Viz De bello Parthico 10 [225, 4]: *Mihi profecto ita videtur neminem umquam neque Romana neque Graecorum lingua facundius in contione populi laudatum quam Cn. Pompeius in ista oratione laudatus est, ut mihi ille videatur non ita suis virtutibus ut Ciceronis laudibus Magni nominis nuncupatus.*

134 Ad M. Caes. 4.3, 3 [57, 9]: *Verum is mihi videtur a quaerendis scrupulosius verbis procul afuisse vel magnitudine animi vel fuga laboris vel fiducia non quaerenti etiam sibi, quae vix aliis quaerentibus subvenirent, praesti ad futura.*

nejdokonalejší a nejúčinnější syntéza kulturních hodnot.“¹³⁵ Řečnictví je umění, které lidi svedlo dohromady a umožnilo vlastně vznik civilizace a dala jí zákony, soudy a právo.¹³⁶ Řečník je u Cicerona někdo, kdo svou moudrostí a schopnostmi chrání nejen důstojnost svou i druhých, ale i celé blaho státu.¹³⁷ Dovede svou řečí ovládat shromáždění, získávat si mysl lidí, obracet jejich touhy kam chce či odkud chce je odvracet.¹³⁸ Toto vše jsou úlohy a schopnosti, které řečnictví připisuje i Fronto. Pro něj má řečnictví důležitou a vznešenou funkci nejen coby umění vyjadřování se, ale hlavně i coby ukazatel či nositel morálních zásad a vzdělání. Dobré vzdělání v literatuře a řečnictví je pro Frontona jednou z nejchválehodnějších vlastností člověka.

Fronto to sám otevřeně říká v dopise *Ad amicos* 1.3 [172]: „*výmluvnost je v mých očích hodna nejvyšší chvály.*“¹³⁹ V tomto dopise dále čteme o Liciniu Montanovi, kterého Fronto doporučuje Lollianu Avitovi: „*Můj Montanus je stoupenec písemnictví a všech dobrých umění, jak jeho vzdělání i výřečnost jsou vybrané. Ačkoliv jsem si vědom, že jsem příliš zaujatý pro své vlastní umění, neboť on nedal před studiem výřečnosti přednost ničemu jinému.*“¹⁴⁰ Poté následovala pravděpodobně chvála zmíněného Montana, ale pouze na krajích rukopisu lze číst slova *frugi, probus, filostorgus*. Jinde zase Claudiu Severovi doporučuje Sulpicia Cornelianiana se slovy „*je to muž pracovitý, rázný, svobodného a svobodomyšlného ducha, velice miluje vlast, o svou bezúhonnost se může skutečně opřít spíš, než v ní jen doufat, svou zálibou v písemnictví a vytríbeností dobrých umění je mi velice milý.*“¹⁴¹ V dopise *Ad amicos* 1.2 [171], který je psán řecky, doporučuje téhož Sulpicia a píše o něm, že si jej oblíbil, pro jeho „*mrawy a výřečnost.*“¹⁴² Podobně čteme v dopise *Ad amicos* 1.4 [174] chválu na Iulia Aquilina, který je „*velice učený, výmluvný, mimořádně vzdělaný studiem filosofie k nelepším uměním, studiem výřečnosti k mimořádné výmluvnosti.*“¹⁴³ Dále o něm píše, že jeho výmluvnost (*facundia*) mnozí senátoři nejen chválí, ale i obdivují. Pochopitelně je i v případě Antonia Aquily, řečníka z Galatie¹⁴⁴, výřečnost (*eloquentia*) jedním z hlavních důvodů, proč jej Fronto doporučuje svému zeti Aufidiovi

135 Portalupi str. 40: „(in eloquentia) si attui la sintesi più perfetta ed efficace di tutti i valori culturali.“

Srovnej Cicero, *De oratore* 3, 76: *illa vis autem eloquentiae tanta est, ut omnium rerum, virtutum, officiorum omnisque naturae, quae mores hominum, quae animos, quae vitam continet, originem, vim mutationesque teneat, eadem mores, leges, iura describat, rem publicam regat, omniaque, ad quamcumque rem pertineant, ornate copioseque dicat.*

136 *ibid.* 1, 33: *quae vis alia potuit aut dispersos homines unum in locum congregare aut a fera agrestique vita ad hunc humanum cultum civilemque deducere aut iam constitutis civitatibus leges, iudicia, iura describere?*

137 *ibid.* 1, 34: *perfecti oratoris moderatione et sapientia non solum ipsius dignitatem, sed et privatorum plurimorum et universae rei publicae salutem maxime contineri.*

138 *ibid.* 1, 30: *neque vero ... quicquam ... praestabilius videtur, quam posse dicendo tenere hominum [coetus] mentis, adlicere voluntates, impellere quo velit, unde autem velit deducere.*

139 *Ad amicos* 1.3 [172, 17]: *Apud me antiquissimum locum laudis eloquentia possidet.*

140 *Ad amicos* 1.3 [172, 10]: *Omnium litterarum et bonarum artium sectator est meus Montanus, tum doctrina et facundia est eleganti. Etsi sentio me meo artificio nimium favere, quod ipse nihil studio eloquentiae antetulerit.*

141 *Ad amicos* 1.1 [170, 18]: *Industrius vir est, strenuus, ingenio libero ac liberali, patriae amantissimus, innocentia fretus magis quam confidens, litterarum studio et bonarum artium elegantia mihi acceptissimus.*

142 *Ad amicos* 1.2 [171, 13]: *τῷ τε τρόπῳ ... καὶ τοῖς λόγοις.*

143 *Ad amicos* 1.4 [174, 3]: *virum ... doctissimum, facundissimum, philosophiae disciplinis ad optimas artes, eloquentiae studiis ad egregiam facundiam eximie eruditum.* Zde mimoходом vidíme, že i pro Frontona mělo vzdělání ve filosofii hodnotu!

144 Viz *Ad amicos* 1.7 [176, 6]: *Antonius Aquila vir doctus est et facundus.*

Victorinovi. O něm samotném pak v dopise *Ad amicos* 2.11 [199] píše, že si nemohl vybrat lepšího zetě a své dceři lepšího muže, než jej, „s takovými mravy a výřečností.“¹⁴⁵

Z těchto příkladů názorně vidíme, že řečnické znalosti jsou pro Frontona ukazatelem nejvyšší morální kvality a jedním z hlavních měřítek při posuzování druhých lidí.

Fronto a *rhetores novi*

Rhetores novi, řečníci a literáti prvního století, především pak Seneca nebo Lucanus, se snažili vymezovat proti klasicistnímu tlaku velkých vzorů předešlého století – zejména Ciceronovi. Pokoušeli se najít vlastní vyjadřovací prostředky a oživit literární jazyk, kterému stále více hrozilo ustrnutí v klasicismu. Tato jejich snaha je paradoxně stejná jako snaha Frontonova. Dokonce i mnohé jazykové a stylistické prostředky, které užívají, jsou podobné prostředkům Frontonovým: je to především *brevitas*, snaha o stručnost projevující se odklonem od vybroušených ciceronských period, časté užívání řečnických figur, nepravidelný rytmus řeči. Přesto jsou ale Frontonovy postupy od postupů jejich značně odlišné a Fronto se vůči stylu těchto *rhetores novi* a především nejvýraznějšího z nich, mladšího Seneky, ostře vymezoval a velice se děsil toho, že by tento jazyk mohl být napodobován – především pak Markem, kterého se od toho snaží za každou cenu odvrátit. Je až s podivem, jak na to upozorňuje Portalupi, že se Fronto své pohrdání a svou nevraživost vůči Senekovi a jeho literárnímu stylu nesnaží ani v nejmenším skrývat.¹⁴⁶ Tento odpor se projevuje velice výřečně v dopise nazvaném *De orationibus* [153].

Fronto přirovnává styl těchto *rhetores novi* ke *catachanně*¹⁴⁷, přešlechtěnému stromu, na nějž jsou naroubovány štěpy různých ovocných stromů – v takovém stylu jsou vedle sebe „catonská“ jádra piniových oříšků a „senekovské“ rozměklé švestičky. Tento nesoulad mezi tvrdou a ráznou mluvou Catonovou a změkčilým jazykem Senekovým Fronto irituje a soudí o tomto druhu mluvy, že musí být „zcela vykořeněna.“¹⁴⁸ Vytýká dále těmto *rhetores novi* přílišnou vyumělkovanost a levnou snahu o efekt a neuměřenost a hlavně několikanásobné vyjadřování téže myšlenky stále stejnými slovy. Nad úvodem Lucanových *Pharsalií* se pohoršuje slovy: „Na počátku své básně v prvních sedmi verších nedělá nic, než že dokola různými slovy opakuje ‚války více než občanské‘.“¹⁴⁹ Fronto sice uznává, že Seneca „oplyvá a přetéká myšlenkami“, ale jeho slova postrádají sílu a vážnost, jen „klusají“, místo aby „běžely cvalet, nikde nebojují, nepokouší se o majestátnost.“¹⁵⁰ A přestože jsou občas v Senekovi k nalezení „některé moudře řečené věci i nějaké závažné“, přesto nemá cenu jej kvůli několika takovým místům číst. Nakonec neváhá označit jeho

---

145 *Ad amicos* 2.11 [199, 11]: *Nam filiam meam despondi ei nec melius aut mihi ad posteritatem aut meae filiae in omnem vitam consulere potui quam, cum talem mihi generum cum illis moribus tantaque eloquentia elegi.*

146 Portalupi, str. 57.

147 K problematice tohoto slova viz Van den Hout [29, 14].

148 *De orat* 2 [153, 13]: *exradicitus subvertenda*. Příznačné je, že slovo *exradicitus* je Plautovské a Fronto po něm sahá raději než po obvyklém *radicitus*.

149 *De orat* 6 [155, 6]: *Is initio carminis sui septem primis versibus nihil aliud quam „bella plus quam civilia“ interpretatus est.*

150 *De orat.* 1 [153, 14]: *Neque ignoro copiosum sententiis et redundantem hominem esse, verum sententias ejus tolutares video nusquam quadripedo concito cursu tenere, nusquam pugnare, nusquam majestatem studere.*

spisy za stoku: „*občas se ve stokách nalezne stříbrný plíšek. Ale dáme se kvůli tomu do prohledávání stok?*“¹⁵¹

Přestože stylistické inovátorství Senekovo i Frontonovo mířilo v podstatě na stejný cíl, totiž přílišný a umrtvující vliv ciceronského klasicismu na živý literární jazyk, nezabraňuje to Frontonovi v prudké nevraživosti vůči Senekovu stylu. Tato nevraživost pramenila také z toho, co Seneca soudí o věnování se uměním (*artes liberales*) a mezi nimi i písemnictví a jazyku. Pohrdlivé narážky na zabývání se těmito disciplínami nalezneme u Seneky, především v *Dopisech* Lucilliovi, na mnoha místech: *artes* jsou dobrá jen potud, „*dokud našeho ducha cvičí, ale nezdržují.*“ Jakmile se můžeme věnovat něčemu závažnějšímu – a tím Seneka myslí především filosofii – je zabývání se „*malichernými a dětinskými*“ uměními mrháním času.¹⁵² Čas strávený studiem písemnictví považuje Seneka za ztracený¹⁵³, věnovat se uměnovědám je stejné jako sbírat drahocenný, ale zcela zbytečný nábytek, takoví lidé se stanou „*znuděnými, upovídánými, otravnými, samolibými, takže nepoznají, co je podstatné, protože znají samé zbytečnosti.*“ Gramatik Dýdimos napsal podle Seneky „*čtyři tisíce zbytečných knih*“¹⁵⁴ a tak dále. Nakonec i filosofie se takto nakazila a „*co bývalo filosofií, stalo se nyní filologií.*“¹⁵⁵ Sarkastické poznámky na adresu *artes liberales* nacházíme u Seneky celou řadu a Fronto mu tak jen oplácí stejnou mincí z pozice opačné. Portalupi se ale nad tímto neskrývaným pohrdáním přesto pozastavuje a soudí, že nesoulad a rozpory v názorech na jazyk a jeho užívání nemusí být tím hlavním, co u Frontona vyvolává takto prudkou reakci, jíž podobnou nikde jinde v jeho dopisech nenalézáme.¹⁵⁶ Jak jsme viděli v kapitole věnované filosofii, Fronto měl pramálo sympatií pro učení stoiků. A Seneca byl nejen prominentní římský představitel stoicismu, ale podobně jako Fronto i vychovatel budoucího císaře. Ovšem císař Nero, kterého vychoval, se změnil v monstrum. I to by mohl být důvod Frontonova ostrého odporu vůči Senekovi.

---

151 De orat. 3 [154, 11]: „*Atenim sunt quaedam in libris ejus scite dicta, graviter quoque nonnulla.*“ *Etiam lamminae interdum argentiolae in cloacis inveniuntur: Eane re cloacas purgandas redimemus?*

152 Seneca, Ep. 88, 1-2: *De liberalibus studiis quid sentiam, scire desideras: nullum suspicio, nullum in bonis numero, quod ad aes exit. Meritoria artificia sunt, hactenus utilia, si praeparant ingenium, non detinent. Tamdiu enim istis immorandum est, quamdiu nihil animus agere maius potest; rudimenta sunt nostra, non opera. [2] Quare liberalia studia dicta sint, vides; quia homine libero digna sunt. Ceterum unum studium vere liberale est, quod liberum facit. Hoc est sapientiae, sublime, forte, magnanimum. Cetera pusilla et puerilia sunt; an tu quicquam in istis esse credis boni, quorum professores turpissimos omnium ac flagitiosissimos cernis? Non discere debemus ista, sed didicisse. Viz i dále passim.*

153 Seneca, Ep. 58, 5: *Non id ago nunc hac diligentia, ut ostendam, quantum tempus apud grammaticum perdiderim.*

154 Seneca, Ep. 88, 36-37: „*At enim delectat artium notitia multarum.*“ *Tantum itaque ex illis retineamus, quantum necessarium est. An tu existimas reprimendum, qui supervacua usibus comparat et pretiosarum rerum pompam in domo explicat, non putas eum, qui occupatus est in supervacua litterarum supellectile? Plus scire velle quam sit satis, intemperantiae genus est. [37] Quid? Quod ista liberalium artium consecratio molestos, verbosos, intempestivos, sibi placentes facit et ideo non discentes necessaria, quia supervacua didicerunt. Quattuor milia librorum Didymus grammaticus scripsit. Misererer, si tam multa supervacua legisset.*

155 Seneca, Ep. 108, 23: *Itaque quae philosophia fuit, facta philologia est.*

156 Viz Portalupi str. 57.

Frontonova stylistická nauka

Nyní se již zaměříme na samotné Frontonovy řečnické teorie a postupy. Často se hovoří o jakési Frontonově „nové“ teorii řečnictví. Tato bývá spojována s výrazem *elocutio novella*, který nacházíme v dopise *De eloq.* 5 [151, 4]. Přitom je ale tato „teorie o zbrusu nové teorii“ přinejmenším diskutabilní, jak probereme dále v této kapitole. Výraz *elocutio novella* je pak jako označení Frontonova stylu zcela chybný.¹⁵⁷

Verba significantia quaerere, probare et apte collocare

Pečlivé vyhledávání vhodných slov a jejich vhodné používání je základem Frontonovy nauky. Jeho zájem o jiné oblasti rétoriky sice nelze popřít, ale hlavní důraz klade Fronto právě na lexikum.¹⁵⁸ Napříč korpusem dopisů nacházíme tuto myšlenku formulovanu mnohokrát různými způsoby. Hlavním pojmem zde je ovšem bez pochyby výraz „vyhledávat slova“, *verba quaerere*, které v textech nacházíme více než desetkrát.¹⁵⁹ Jako se synonymy pro *quaerere* se setkáváme ještě se slovesy *indagare* a *investigare* (toto ještě ve spojení s *verba elegantia*) nebo *verba eligere*.¹⁶⁰ *Verba quaerere* se pak objevuje ve spojeních, která upozorňují na velkou pečlivost a námahu, již musí řečník této činnosti věnovat: (*quaerere*) *industriosius, scrupulosius, diligentius*.¹⁶¹ Hledání také musí být vytrvalý proces: „*pokud přestaneš hledat, nikdy nenalezneš (tj. nejvhodnější slova). Pokud v hledání budeš pokračovat, najdeš je.*“¹⁶² Dále se pak ve spojení s těmito termíny setkáváme se slovy *labor* a *studium*.¹⁶³ *Indagare* je pak spojeno „*se snahou a pečlivostí a bdělostí a velkou znalostí starých básní.*“¹⁶⁴ Jak vidíme, vnímá Fronto tuto složku řečnictví jako činnost nesmírně náročnou, která vyžaduje velké množství sil, času a koncentrace. Ve Frontonových očích i toto z rétoriky dělá činnost ještě tím více nadřazenou ostatním naukám.

Důležitá otázka pak ale je, co vlastně má být výsledkem tohoto namáhavého procesu. Obecně jej Fronto definuje jako *verba optima*, což bychom mohli přeložit jako „nejvhodnější slova“. Z tohoto rámcového nastínění Frontonovy doktríny pak vyplývají otázky, jak jsou definována ona *optima verba* a kde má jejich vyhledávání probíhat.

Kritéria pro určení *verba optima*

To, co má správný řečník hledat, jsou tedy „nejvhodnější slova“, *verba optima* – místo, aby „*sahal po slovech, která se sama nabízejí*“ (*verba obvia arripere*). Tak Fronto chválí Marka v dopise *Ad Antoninum Imp.* 1.2 [86]: „*Především se ale raduji, že nesaháš po slovech, která se sama nabízejí, ale že hledáš nejvhodnější.*“¹⁶⁵ Nestačí slova dobrá, *bona*, ale musí být *optima*: „*Tím se*

157 Viz kapitolu *Elocutio novella* – Frontonův styl?

158 Tak Soverini, str. 99.

159 Není snadné určit přesný počet; často jde o výrazy jako: *argumenta quaerere, exemplaria quaerere* apod., u nichž se může jednat o stejnou metodu jako u *verba quaerere*.

160 *Ad M. Caes.* 4.3 [56, 15].

161 Všechny tři tyto termíny nalzáme postupně v programovém dopise *Ad M. Caes.* 4.3 [56].

162 *Ad M. Caes.* 4.3, 6 [59, 2]: *Nam si quaerendo desistes, numquam reperies; si perges quaerere, reperies.*

163 *De eloq.* 1, 4 [134, 18].

164 *Ad M. Caes.* 4.3, 3 [57, 16]: *...quae (sc. verba insperata ac inopinata) nonnisi cum studio atque cura atque vigilantia atque multa veterum carminum memoria indagantur.*

165 *Ad Antoninum Imp.* 1.2, 7 [89, 19]: *Praecipue autem gaudeo te verba non obvia arripere, sed optima quaerere.*

totiž liší nejlepší řečník od průměrných, že ti ostatní se snadno spokojí s dobrými slovy, ale nejlepší řečník není spokojen s dobrými, existují-li nějaká lepší.“¹⁶⁶ Takováto myšlenka není nijak překvapivá, každý řečník se pravděpodobně snaží užívat slov, která jsou podle jeho názoru nejlepší. V čem ale spočívá kvalita slov podle Frontona? V následujícím přehledu se pokusím uvést všechny kvality, ať už pozitivní, nebo negativní, které v souvislosti se slovy u Frontona nalzáme.

1) *Significare*

Schopnost slova *significare* je ve Frontonově teorii klíčová. Soverini ji popisuje jako „Schopnost vyjadřovat co nejuplněji, nejvhodněji a nejvhodněji myšlenku, která se má předat.“¹⁶⁷ Její význam vyplývá z následujících pasáží. Především jde o již mnohokrát zmíněný dopis *Ad M. Caes. 4.3.*, kde nacházíme i definici slov „nečekaných a nenadálých“:

„Nečekaným a nenadálým slovem nazývám takové, které je proneseno mimo očekávání a nadání čtenářů či posluchačů a které když odstraníš a čtenáře vyzveš, aby sám našel jiné, nenajde buď vůbec žádné, nebo nějaké slovo významem ne tak přesné. Proto tě velice chválím, že věnuješ péči a námahu tomu, abys vypátral slovo hluboko ukryté a vhodně je použiješ pro vyjádření významu, který zamýšlíš. Ale jak jsem řekl na počátku, v této věci tkví velké nebezpečí, aby takové slovo nebylo použito méně příhodně nebo málo jasně nebo nedostatečně půvabně, jako od nějakého nedouka. Je totiž mnohem lepší užít slova obyčejného a užívaného než vzdáleného a hledaného, pokud jeho význam není jasný.“¹⁶⁸

V tomto úryvku se setkáváme s několika výrazy, které umožňují stanovit základní strukturu Frontonových požadavků vůči slovům. Jsou to výrazy *significare*, *verba insperata ac inopinata*, *verba remota ac requisita* a *verba volgaria et usitata*. Vidíme, že na vrcholku hierarchie požadovaných vlastností slov stojí jejich schopnost *significare*, co nejlépe zprostředkovat myšlenku. Tento požadavek na jasnost a zřetelnost sdělení Fronto vyjadřuje i na jiných místech: „*Jen ať je řečník odvážný, jak žádá Ennius: ale ať se nikam neodchyluje od sdělení významu, který chce vyjádřit.*“¹⁶⁹ Schopnost *significare* tedy musí být hlavním cílem řečníkovým. A zároveň se ale má snažit nacházet slova, která jsou *insperata ac inopinata*. Ovšem v případě, že by mělo dojít ke konfliktu mezi snahou o *significare* a snahou o hledání takových slov, musí vždy zvítězit právě schopnost co nejlépe sdělit myšlenku. Vztahu mezi *verba insperata ac inopinata* a *verba remota ac requisita*, což na první pohled označuje totéž, se ještě budeme podrobněji věnovat.

166 *ibid.* [89, 20]: *Hoc enim distat summus orator a mediocribus, quod ceteri facile contenti sunt verbis bonis, summus orator non est bonis contentus, si sunt ulla meliora.*

167 Soverini str. 102.: „*significare ... esprimere nella maniera più completa, aderente e adeguata il pensiero da trasmettere.*“

168 *Ad M. Caes. 4.3, 3* [57, 20]: *Insperatum autem atque inopinatum verbum appello, quod praeter spem atque opinionem audientium aut legentium promitur, ita ut, si subtrahas atque eum, qui legat, quaerere ipsum jubeas aut nullum aut non ita significando accommodatum verbum aliud reperiat. Quamobrem te magno opere conlaudo, quod ei rei curam industriamque adhibes, ut verbum ex alto eruas et ad significandum adcommodes. Verum, ut initio dixi, magnum in ea re periculum est, ne minus apte aut parum dilucide aut non satis decore, ut a semidocto, conlocetur: Namque multo satius est vulgaribus et usitatis quam remotis et requisitis uti, si parum significet.*

169 *Ad M. Caes. 3.4, 7* [59, 14]: *Sit sane audax orator, ut Ennius postulat; sed a significando, quod volt eloqui, nusquam digrediat.*

Pennacini upozorňuje na ještě jeden důležitý aspekt v této Frontonově „úzkostné snaze o plný a vyčerpávající výraz“¹⁷⁰: totiž snahu o vyjádření autentické, *veriloquum*, slova taková, která nijak „nezfalšují, neumenší ani nepřekroutí“ to, co chce řečník říci. V prvních letech svého učení u Frontona toto zjevně oceňoval i Marcus. V dopise Ad M. Caes. 3.13 Frontonovi píše: „*Jak jsem šťastný! Někdo by mohl namítnout: ‚Opravdu? Říkáš, že jsi šťastný, pokud tě někdo učí, jak vtipněji, jasněji, stručněji a uhlazeněji napsat maximu?‘ To není důvod, proč se nazývám šťastným. Co tedy? Že se od tebe učím říkat pravdu.*“¹⁷¹ Podle Pennaciniho se pod tímto *verum dicere* skrývá „autentický výraz, který je s to v průběhu diskurzu vytvořit nebo dokonce pouhým užitím jednoho slova vyvolat nějaký předmět, pocit, emoci či psychický stav v jejich autenticitě, to je v jejich opravdovosti.“¹⁷² Ovšem dosáhnout tohoto souladu mezi tím, co chce řečník říci, a slovy, jichž k tomu užívá, je velice obtížné, ba téměř nemožné, a to i pro bohy. Marcus pokračuje: „*Tato věc, mluvit pravdu, je přesně to, co je tak obtížné pro bohy i lidi. Žádná věštba není nakonec tak pravdomluvná, aby v sobě neměla něco obojakého nebo neupřímného nebo zamotaného, takže kdo není dost ostražitý, nechá se nachytat a zatímco se domnívá, že výrok potvrzuje jeho přání, teprve po čase a po činu pozná záludnost.*“¹⁷³ A právě vyhýbat se takovýmto nástrahám je to, co se Marcus od Frontona učí: „*Ale tvá upozornění a tvé vedení ihned bez podlostí a obmyslů ukáží cestu.*“¹⁷⁴

Problém spojený s výrazem *significare* má ale ještě jednu rovinu. Otázka totiž je, zda se tato vlastnost má projevat vůči řečníkovi, anebo vůči recipientovi. Může totiž snadno dojít k rozporu mezi tím, jak význam jistého slova, obzvláště pak takového slova, které bude „vypátráno v hlubinách“, *ex alto erutum*, vnímá ten, kdo je použil, a ten, kdo je náhle slyší. Frontonovi bývá někdy v této souvislosti předhazováno, že usiloval o to, aby slovo mělo schopnost *significare* právě jen z pohledu řečnickova.¹⁷⁵ Ale ohled na publikum pro něj byl důležitý a *significare* dle mého názoru znamená schopnost dostat oběma těmito pohledům, totiž co nejpřesněji, nejautentičtěji a nejoprávněněji vyjádřit myšlenku z pohledu řečnickova a co nejpřesněji ji zprostředkovat i publiku, jehož jazykové kompetence mohou být na jiné úrovni.

Ohled na publikum byl ve Frontonových očích prvořadá důležitosti. Starost, aby byla řeč přizpůsobena publiku, nalzáme v dopisech i na mnoha jiných místech než pouze ve výslovné souvislosti se *significare*. V dopise Ad M. Caes. 2.2 [17] to Markovi připomíná přímo jako jednu z

170 Pennacini str. 147: „l'ansia dell'espressione piena ed esaustiva è l'aspetto più vistoso dell'insoddisfazione linguistica di Frontone.“

171 Ad M. Caes. 3.12, 1 [44, 21]: „*O me felicem!*“ „*Itane*“, *dicet aliquis*, „*felicem te ais, si est, qui te doceat, quomodo γνώμην sollertius, dilucidius, brevius, politius scribas?*“ *Non hoc est, quod me felicem nuncupo. Quid est igitur? Quod verum dicere ex te disco.*

172 Pennacini str. 147: „l'espressione autentica, che riesce a configurare nella realtà di un discorso o, addirittura, a suscitare con la menzione sola di una parola l'oggetto, il sentimento, l'emozione, lo stato psichico nella sua autenticità e cioè nella sua verità.“

173 Ad M. Caes. 3.12, 1 [44, 24]: *Ea res, verum dicere, prorsum diis hominibusque ardua: Nullum denique tam veriloquium oraculum est, quin aliquid ancipitis in se vel obliqui vel impediti habeat, quo imprudentior inretiat et ad voluntatem suam dictum opinatus captionem post tempus ac negotium sentiat.*

174 Ibid. [45, 4]: *At tuae seu accusationes seu lora confestim ipsam viam ostendunt sine fraude et inventis verbis.*

175 Srov. Soverini, str. 104: „Questa appassionata ricerca del *significare* da parte di Frontone tende ad essere talora interpretata come aspirazione ad un'espressività del tutto scissa dalla sana preoccupazione di intelligibilità...“
Viz též Ronconi (citují dle Soverini, *ibid.*): „Frontone non guardava troppo per il sottile, preoccupato solo di erudere verbum ex alto, dissotterrare dal profondo i vocaboli, purché si adattassero a esprimere un'idea.“

hlavních zásad, jimiž se má řídit. Poté, co vylíčí, jak byla v senátu přijata jeho oslavná řeč na Antonina Pia, píše: „*Proč o tom mluvím? Aby ses, pane, připravil na to, že když budeš něco přednášet v nějakém shromáždění, věz, že musíš hledět na vkus posluchačů. Jistě, ne všude a úplně, ale přesto někdy a tu a tam a občas ano. ... Všude je tedy lid vládcem a má převahu a rozhoduje. Tedy konej a mluv tak, jak to bude milé lidu.*“¹⁷⁶ Právě toto však bylo něco, co Markovi zřejmě na řečnictví, jak ho pojímal Fronto, postupně začalo zásadně vadit.

Schopnost potěšit posluchače tak, aby se při tom nedopustil vážných prohřešků proti zásadám řečnictví, je dokonce hlavní schopnost, *virtus*, jíž musí řečník disponovat: „*V tom tkví ona nejvyšší a těžko dosažitelná schopnost řečnickova, aby se bez velkých prohřešků proto správné výřečnosti zalíbil posluchačům a aby ty prostředky, kterými chce pohladit sluch davu, nebyly úplně a příliš zbaveny důstojnosti. Ať raději ten prohřešek spočívá v přílišné rozvolněnosti kompozice a struktury řeči, než v přílišné vyumělkovanosti*“¹⁷⁷ myšlenek.“¹⁷⁸

Přijetí řeči posluchačstvem tedy hrálo zásadní roli, a jak jsme viděli, i tam, kde by mělo dojít ke střetu mezi snahou o ozvláštnění řeči a její srozumitelností pro publikum, byla srozumitelnost důležitější. Tato zásada je důležitá především v případě slov *insperata ac inopinata*.

2) *Verba insperata ac inopinata*

Tyto výrazy u Frontona nalézáme sice pouze na několika málo místech (*insperata* pouze jednou), přesto hrají klíčovou roli. Jejich definici jsme viděli již v předchozím oddíle, přesto ji zde zopakujeme. Fronto kritizuje Cicerona, že u něj nalezá málo „*slov neočekávaných a nenadálých, která se dají vypátrat jen se snahou a pečlivostí a bdělostí a hlubokou znalostí starých básní.*“¹⁷⁹ Na první pohled by se mohlo zdát, že hlavním znakem takovýchto slov je jejich stáří. Při bližším zkoumání se toto tvrzení, na jehož základě bychom mohli vidět Frontona jako programového archaizátora, jeví problematickým. Hledání takovýchto slov je sice spojeno s dobrou znalostí *starých básní* a vskutku budou takováto slova často tím, co bychom označili jako archaismus. Nicméně stáří není hlavní kvalita: to je pouze, řekněme, kvalita průvodní. Ze samotného významu slov *insperata ac inopinata* vyplývá podstatnější charakteristika: jsou to především slova, která jsou vzdálena běžnému jazykovému úzu.¹⁸⁰ Tyto dvě kategorie se tedy zajisté značně překrývají, ale přesto je třeba o nich uvažovat odděleně. Fronto totiž nevyhledává slova nečekaná a nenadálá proto, že by byla stará, nýbrž proto, aby mohl jejich pomocí lépe vyjádřit svou myšlenku a přinést jisté jazykové osvěžení spojením novosti i stáří takových slov, jak to uváděl na jiném místě: „*aby totéž slovo bylo díky své starobylosti známé a zároveň aby svou novostí potěšilo.*“¹⁸¹

176 Ad M. Caes. 2.2, 2 [18, 3]: *Quorsum hoc rettuli? Uti te, domine, ita compares, ubi quid in coetu hominum recitabis, ut scias auribus serviendum; plane non ubique nec omni modo, attamen nonnumquam et aliquando. ... Ubique igitur populus dominatur, praevallet et praepollet. Igitur ut populo gratum erit, ita facies atque ita dices.*

177 *Impudentia*: podle Soveriniho (viz Sov., str. 110) je tím myšlena přílišná snaha o uměleckost řeči, jak ji nacházíme u *rhetores novi*.

178 Ad M. Caes. 2.2, 3 [18, 11]: *Hic summa illa virtus oratoris atque ardua est, ut non magno detrimento rectae eloquentiae auditores oblectet; eaque delenimenta, quae mulcendis volgi auribus comparat, ne cum multo ac magno dedecore fucata sint: Potius, ut in compositionis structuraeque mollitia sit delictum quam in sententia impudentia.*

179 Ad M. Caes. 4.3, 3 [57, 16]: *... paucissima admodum reperias (sc. apud Ciceronem) insperata atque inopinata verba, quae nonnisi cum studio atque cura atque vigilantia atque multa veterum carminum memoria indagantur.*

180 Tak Soverini, str. 103.

181 De eloq. 2, 4 [136, 21]: *(oratori cavendum est) ut unum et id verbum vetustate noscatur et novitate delectet.* Jde o

A přestože se mezi slovy, která jsou *ex alto eruta*, mohou nacházet taková, která se vyznačují vysokou mírou schopnosti vyjádřit co nejlépe význam, není to samozřejmé. Teprve ve spojení s velkou námahou a úzkostnou péčí (Markovi na počátku svého působení píše: „*Nevím, zda je užitečné ukazovat, kolik to skýtá nesnázi, jak pečlivá a úzkostná pečlivost je potřeba při posuzování slov.*“¹⁸²) dokáže zkušený řečník z nepřeborného materiálu neobvyklých a starých vybrat ta správná. U slov z této kategorie totiž hrozí velké nebezpečí, že pokud budou užita nesprávně, nebudou pochopena. A to je něco, čemu je třeba se za každou cenu vyhnout. Na několika místech Fronto před tímto nebezpečím varuje: „*Je totiž mnohem lepší užít slova obyčejného a užívaného než vzdáleného a hledaného, pokud jeho význam není jasný.*“¹⁸³ A opět: „*Neboť u slov, která jsou pro posluchače nová a nečekaná, je nebezpečí, aby se nezdála nevhodná, pokud nejsou ozdobena a vhodně použita.*“¹⁸⁴ A ještě jinde: „*Slovo, které je méně užívané, je méně jasné.*“¹⁸⁵ Samotné stáří slova tedy automaticky neznamená lepší schopnost vyjádřit přesně myšlenku, přestože takováto slova, která jsou „*naplněná svou vlastní mízou,*“¹⁸⁶ touto schopností disponují přirozeně ve větší míře, především oproti neologismům. A schopnost „*vykreslit upřímný nádech starobylosti*“¹⁸⁷, je jedna z Frontonem nejvíce oceňovaných. Nicméně, tématu archaismu a neologismu se budeme podrobněji věnovat v následujících kapitolách.

3) *Verba remota, remotiora et insolentia*

Nesystematičnost textů (způsobená už tím, jak byly sepsány, umocněná pak stavem dochování) nás staví před více míst, která vyžadují velice opatrnou interpretaci. Někdy se totiž zdá, jako by Fronto na jednom místě popíral své vlastní poučky, které vyslovuje jinde. V právě uvedených citacích jsme se setkali s několika termíny, které jsou či mohou být shodná s žádanými a vyhledávanými „slova nečekaná a nenadálá“ (*verba insperata atque inopinata*). Jsou to hlavně *verba nova*, *verba remota* či *remotiora* a také *verba insolentia*.

Na výraz *verba remota* jsme narazili v předchozím oddíle; v dopisech se vyskytuje ještě jednou, a to jako *verba remotiora* v dopise ad *M. Caesarem* 3.1 [43]. Na obou těchto místech je vyhnutí se takovým slovům chváleno, nicméně vyvozovat z toho, že jde výraz označující *a priori* nechtěná slova, jimž je třeba se vyhýbat, je dle mého názoru neuvážené. Především, ve druhém případě jde o komparativ absolutní, který značí míru vlastnosti vyšší než obvyklou či chtěnou, čili z

shrnující slova *manus secundae* z okraje rukopisu k jinak nedochované pasáži dopisu.

182 Ad M. Caes. 4.3, 4 [57, 27]: *Haud sciam, an utile sit demonstrare, quanta difficultas, quam scrupulosa et anxia cura in verbis probandis adhibenda sit.*

183 Ad M. Caes. 4.3, 3 [57, 26]: *Namque multo satius est vulgaribus et usitatis quam remotis et requisitis uti, si parum significet.*

Zachoval se i jeden konkrétní příklad toho, co znamená *parum significare*. V dopise Ad M. Caes. 3.14 [45] si stěžuje na nedostatečnost slova *cottidie*: *verbum istud „cottidie“ minus significat*. Fronto se zde snaží vyjádřit svou radost nad tím, jak často mu Marcus v minulých dnech psal. Jenže „dopisů bylo víc než dní“, a proto mu slovo *cottidie* nedostačuje – to v jeho očích znamená „každý den, ale pouze jednou“. Fronto tuto myšlenku sice dále nerozvádí a bohužel nám žádné vhodnější slovo nepředstaví, ať už proto, že žádné vhodnější nenašel, nebo mu to zde nakonec nepřišlo důležité. Přesto je tato pasáž pro nás názornou ukázkou toho, jak jemnými významovými odstíny se Fronto při používání jazyka zabýval.

184 De eloq. 4, 8 [150, 10]: *Nam quae nova et inopinata audientibus sunt, periculum est, nisi ornentur et figurentur, ne videantur absurda.*

185 De orat., 15 [160, 3]: *Minus clarum quod et minus usitatum verbum est.*

186 De orat. 13 [159, 20]: *Revertere potius ad verba apta et propria et suo suco imbuta.*

187 De eloq. 4, 9 [150, 13]: *Scis colorem sincerum vetustatis appingere.*

tohoto pohledu by samotná slova *remota* mohla být z hlediska Frontonovy teorie v pořádku. I v prvním případě jde o slova *remota*, pokud se jim nedostává schopnosti *significare*. Ale tento nedostatek jim není inherentně vlastní.

Druhým výrazem, se kterým se setkáváme a který by mohl budít zdání, že je významově blízký termínu *insperatus et inopinatus*, je *insolens*, ať už je to *verbum*¹⁸⁸, nebo *figura*¹⁸⁹. Významové pole slova *insolens* nicméně obsahuje výraznou složku vnímanou obecně jako negativní a tak jej také chápe Fronto.¹⁹⁰ Přesto je ale nutné na tyto výrazy třeba upozornit. Ukazují totiž, že Frontonova nauka o *verba insperata et inopinata* se nerovná hledání archaických či neužívaných slov za každou cenu. Jak jsme již viděli a jak Fronto připomíná na mnoha dalších místech, je třeba, aby dobrý řečník zacházel se slovy s největší opatrností a pečlivě vybíral ta, která jsou „nejvhodnější“, *optima*.¹⁹¹

4) *Verba probare*

Zatím jsme viděli, co má být výsledkem vyhledávání vhodných slov. Ale tuto činnost, tuto cestu za nejlepším výrazem, lze pochopitelně popsat jemněji. Během vyhledávání je slova třeba pečlivě zkoumat a zvažovat a to z různých hledisek.¹⁹² Fronto toto připomíná na řadě míst různými slovy: je potřeba u slov „znát, kde je najít, jejich postavení, váhu, věk a důstojnost.“¹⁹³ A jinde zase čteme: „Pokud ale jde o výběr a vhodné umístování slov, ihned se prozradí (tj. někdo, kdo není v tomto oboru dostatečně vzdělán) a nemůže ani děle předstírat, aniž by se ukázalo, že je slov neznalý a že je špatně zvažuje a neuváženě posuzuje a zachází s nimi neumě a že nerozezná ani jejich vlastnosti, ani jejich sílu.“¹⁹⁴

Vidíme zde, jak náročný tento proces *quaerendi verba* je. V dopise *Ad M. Caes. 4.3* [56] Fronto prozrazuje, jak toto *probare verba* mohlo vypadat. Jde o pasáž, kde Markovi ukazuje, o jak obtížnou činnost jde, jak často záleží i na jedině slabice. Konkrétně toto ilustruje na různých odvozeninách slov *lavare* a *luere*, kterých uvádí celkem jedenáct i s příklady jejich kolokací.¹⁹⁵

188 *Ad Verum Imp. 2* [132, 7]: *Numquod verbum insolens aut intempestivum?*

189 *Ad M. Caes. 3.1* [35, 21]: *Nulla figura obscura aut insolenti usus es.*

190 Viz kapitolu *Eloquentia tubae vs. eloquentia tibiarum*.

191 Otázka, co vlastně *verba remota* či *insolentia* přesně znamenají nás ale dle mého názoru zavádí k docela jinému problému, totiž nemožnosti chápat Frontonem užívané pojmy jako jeho *termíny* a přisuzovat jim přesné a vymezené významy. Většina slov, která jsou pro Frontonovu teorii obecně považována za klíčová (*verba insperata ac inopinata, remota, elocutio novella* atd.) se v dopisech vyskytují jen několikrát či pouze jednou. Dopisy navíc nejsou nijakou systematickou příručkou, takže dle mého názoru je vlastně snaha přesně určit, co jednotlivé pojmy znamenají a jak se od sebe významově blízké pojmy liší, přinejmenším troufalá, ne-li docela neoprávněná. Pokud tato klíčová slova budeme definovat jako *termíny*, půjde o termíny s významem, který jsme jim přisoudili *my*, nikoliv Fronto sám.

192 Jak z příkladů vyplývá, často jde o činnosti, které je třeba provádět se slovy již nalezenými, ale je obtížné, ba možná nemožné a dle mého názoru i zbytečné snažit se nalézt ostrou dělící hranici mezi tím, kde se ještě hledají vhodná slova, a kdy se už pouze pracuje se slovy nalezenými. Vše jsou to činnosti velice úzce propojené, proto je sotva možné je od sebe vzájemně oddělit a perfektně tuto problematiku strukturovat.

193 *De eloq. 2, 1* [135, 11]: <...> *verborum loca, gradus pondera aetates dignitatesque dinoscere.*

194 *Ad M. Caes. 4.3, 1* [56, 15]: *In verbis vero eligendis conlocandisque ilico dilucet nec verba dare diutius potest (sc. homo semiperitus ac semidoctus), quin se ipse indicet verborum ignarum esse eaque male probare et temere existimare et inscie contrectare neque modum neque pondus verbi internosse.*

195 *Ad M. Caes. 4.3, 4* [58, 6]: *Os ‘colluere’ dicam, pavimentum autem in balneis ‘pelluere’, non ‘colluere’; lacrimis vero genas ‘lavare’ dicam, non ‘pelluere’ neque ‘colluere’; vestimenta autem ‘lavare’, non ‘lavare’; sudorem porro et pulverem ‘abluere’, non ‘lavare’; sed maculam elegantius ‘eluere’ quam ‘abluere’. Si quid vero magis haeserit*

Fronto se snaží nalézt výraz, který by danou činnost vystihl co nejlépe, a to mezi výrazy, které jsou si všechny svým významem značně blízké a z nichž mnohé mohou být – a jistě i byly – vzájemně zaměňovány. Totéž dále ilustruje na odvozeninách od slova *lino*, jichž obdobně uvádí pět.¹⁹⁶ A ještě dále, na konci tohoto dopisu, se znovu vrací k jednomu výrazu, který již s Markem probíral. Zde jej ovšem, jak vyplývá ze slov dopisu, vysvětluje zevrubněji. Jde o Markem použité sousloví *intervallis vestis aestum suspendi*. Výraz *aestum suspendi* se však Frontonovi nelíbí a uvádí šest jiných vhodnějších slov, jak tuto myšlenku vyjádřit.¹⁹⁷ Marka zde na jednu stranu chválí, že se odvážil pustit do procesu *hledání slov*, ale zároveň kárá jeho nedůslednost v této činnosti. Z těchto příkladů vidíme, že řečník musí jednak mít pohotově značnou zásobu slov, ale zároveň musí umět rozlišovat velice jemné významové a kolokační nuance mezi synonymy.¹⁹⁸

Najít a vybrat správné slovo představovalo tedy velice náročný proces plný velmi jemné práce s jazykem, které ne každý byl schopen. Fronto přirovnává práci s jazykem k opracovávání kamene a zatímco jedni jej „*opracovávají sochorem a kladivem jako křemen, jiní jej cizelují malým kladívkem jako drobný drahokam.*“¹⁹⁹ Zajímavou ilustraci této Frontonovy snahy nalézáme i v již zmiňovaných pasážích z Aula Gellia. V osmé kapitole devatenácté knihy líčí diskuzi, kterou vedl Fronto se svými přáteli ohledně toho, zda existuje množné číslo od slova *araena*. Debata se poté rozšíří i na další slova (*caelum, triticum, quadrigae, inimicitia*). Na závěr diskuze pak Fronto přítomným zadá „domácí úkol“, totiž aby zkusili v textech starých básníků či řečníků nalézt *quadriga* v singuláru nebo *arenae* v plurálu. Gellius pak uzavírá: „*Soudím, že najít tato slova nám dal Fronto za úkol ne proto, že by si myslel, že v knihách starých autorů někde budou zapsána, ale abychom si hledáním vzácných slov procvičili čtení.*“²⁰⁰

5) *Verba collocare*

Pouze najít vhodná slova nicméně nestačí. Je nutné ovládat i umění *verba recte collocare*, správně sestavovat slova do vět. Jde o jednu z hlavních složek Frontonovy nauky, na niž klade značný důraz²⁰¹. Slova je nutné „*umístovat stručně, vtípně a jasně*“²⁰², je nutné dbát na to, aby nebyla umístěna „*méně příhodně, málo zřetelně nebo nedostatečně důstojně, jako od nedouka.*“²⁰³ Hlavními kvalitami, které je třeba sledovat, jsou tedy především *brevitas*, stručnost a konciznost

---

nec sine aliquo detrimento exigi possit, Plautino verbo 'elavere' dicam. Tum praeterea mulsum 'diluere', fauces 'proluere', unguam jumento 'subluere'.

196 Ad M. Caes. 4.3, 5 [58, 15]: *Tam hercule quam faciem medicamento 'litam', caeno corpus 'oblitum', calicem melle 'delitum', mucronem veneno 'praelitum', radium visco 'inlitum' rectius dixerim.*

197 Ad M. Caes. 4.3, [59, 11]: *Namque manuleorum intervallis, quae interdum laxata videmus atque fluitantia, 'suspendi' aestus non potest: Potest aestus per vestis intervalla 'depelli', potest 'degi', potest 'demeare', potest 'circumduci', potest 'interverti', potest 'eventilari', omnia denique potius potest quam posse 'suspendi', quod verbum 'superne quid sustineri', non 'per laxamenta deduci' significat.*

198 Jakkoliv žádná dvě slova naprostými synonymy nejsou.

199 Ad M. Caes. 4.3, 6 [58, 24]: *Verba prosus alii vecte et malleo ut silices moliuntur, alii autem caelo et marculo ut gemmulas exculpunt.*

200 Gell. 19.8, 8: *Haec quidem Fronto requirere nos iussit vocabula, non ea re opinor quod scripta esse in ulla veterum libris existimaret, sed ut nobis studium lectitandi in quaerendis rarioribus verbis exerceret.*

201 I tato schopnost byla důležitá v řečnictví obecně: srov. např. Cicero De oratore 3.93, Brutus 140, Quintilianus Inst. 9.4.58 a 10.1.4.

202 De eloq. 4, 5 [149, 3]: *Narratio breviter et dilucide et callide collocanda.*

203 Ad M. Caes. 4.3, 3 [57, 25]: *Magnum in ea re periculum est, ne minus apte aut parum dilucide aut non satis decore, ut a semidocto, conlocetur.*

vyjádření, a to, aby byla řeč *dilucida*, tj. jasná a srozumitelná, což je, jak jsme již viděli, hlavní Frontonův záměr: co nejpřesnější a nejsrozumitelnější předání myšlenky.

Hlavním předmětem tohoto *umístování slov* je především slovosled: *ordo verbi*.²⁰⁴ V dopise *Ad M. Caes. 3.4* Fronto Markovi tuto skutečnost zdůrazňuje. Prohození pořadí dvou slov totiž může učinit jedno z nich zbytečným: „*Mnogo slov se ve větě stane změnou pořadí buď nezbytnými, nebo nadbytečnými.*“²⁰⁵ Tak například *navis triremis* je v pořádku, ovšem pokud bychom pořadí prohodili a řekli *triremis navis*, stává se již *navis* nadbytečným slovem, čemuž se Fronto snažil vyhnout. Správný slovosled má ale rovněž schopnost učinit v literárním textu přípustným slovo, které je samo o sobě nestoudné, *impudicum*: v dopise *De eloq. 3* Marka upozorňuje na pasáž u Sallustia: „*Který svými rukama, břichem a údem promrhal otcovské statky.*“²⁰⁶ *Vidíš, jak moc získal podobností slovních tvarů, takže poslední slovo, ač je sotva slušné, nepůsobí nepatřičně, a to proto, že mu předcházejí tato podobná slova. Kdyby ale tato slova napsal obráceně: ‚Který svým údem, rukama, břichem promrhal otcovské statky‘, byla by to neslýchaná oplzlost.*“²⁰⁷

Collocare se ale netýká pouze slov: stejně je třeba zacházet i s celými větami a myšlenkami:

„*Kdo se bude v tomto druhu psaní cvičit, pochytí spoustu výroků, které hutně poskládá a chytře pospojuje, aniž by je vycpával spoustou zbytečných zdvojených slov. Také krátce a umně uzavře každou větu. Jinak je tomu v soudních řečech, kde se pečlivě snažíme, aby mnoho vět končilo poněkud tvrdě a nezdobeně. Ale naproti tomu zde je potřeba usilovat o to, aby nezůstalo něco neladného a nespojeného, ale aby všechno bylo jako v jemném oděvu utkáno s obrubou a obšito lemem. Konečně, jako poslední verše v epigramatech mají obsahovat nějakou ozdobu, tak i větu je třeba zakončit nějakou sponkou nebo broží.*“²⁰⁸

Do této sféry, *verba collocare* pak spadá i používání řečnických figur. Z nich nejdůležitější a ve Frontonově stylu nejvýraznější je řečnické přirovnání či obraz. Fronto používá výrazy *imagines* a řecké *εικόνας*. Nikde je sice nedefinuje, ale hojně je využívá i podává Markovi mnoho příkladů, kdy jsou vhodné a jak je utvořit. Nejdůležitější je z tohoto pohledu dopis *Ad M. Caes. 3.8* [40], kde Fronto Markovi vysvětluje jedno takové přirovnání, které mu byl zadal za úkol. Na konci dopisu sice slibuje obsáhlejší vysvětlení pravidel pro tvorbu a užívání obrazů, ale bohužel mezi dochovanými dopisy nic takového nenacházíme. Ale s použitím přirovnání ze strany Frontonovy se setkáváme velice často. Obzvláště výmluvný je v tomto pohledu řecky psaný dopis *Ad M. Caes. 2.3* [21], adresovaný Markově matce Domitii Lucille. V něm se Fronto omlouvá, proč nenapsal dříve, a

204 Fronto skutečně užívá singulár. Viz *Ad M. Caes. 4.3, 7* [59, 5]: *Denique visus etiam es mihi insuper habuisse, cum ordinem verbi tui immutassem.*

205 *Ad M. Caes. 4.3, 7* [59, 6]: *Pleraque in oratione ordine inmutato vel rata verba fiunt vel supervacanea.*

206 Sallustius, *Bellum Catilinae 14.*: *Quique manu, ventre, pene bona patria laceraverat.*

207 *De eloq. 3, 1* [145, 18]: *Sallustius ait: „Quinque manu, ventre, pene bona patria laceraverat.“ Vides quantum similitudine verborum formae adsecutus sit ut postremum verbum, quamquam parum pudicum, non indecorum esse videatur, ideo scilicet quod haec verba similia praecedant. Quodsi ita haec verba contra dixisset: „Quique pene, manu, ventre bona patria laceraverat“, inaudita obscenitas hic appareret.*

208 *Laudes fumi et pulveris 2* [215, 11]: *Qui se in ejusmodi rebus scribendis exercebit, crebras sententias conquiret easque dense conlocabit et subtiliter conjunget, neque verba multa geminata supervacanea inferciet; tum omnem sententiam breviter et scite concludet. Aliter in orationibus judiciariis, ubi sedulo curamus, ut pleraeque sententiae durius interdum et incomptius finiantur. Sed contra istic laborandum est, ne quid inconcinnum vel hiulcum relinquatur, quin omnia ut in tenui veste oris detexta et revimentis sint cincta. Postremo, ut novissimos in epigrammatis versus habere oportet aliquid luminis, sententia clavi aliqua vel fibula terminanda est.*

činí tak za použití nejrůznějších přirovnání: nejprve se přirovnává k hyeně, která nedokáže otáčet krkem, stejně jako on, ponořen do práce na oslavné řeči na Antonina Pia, nedokázal svou pozornost otočit k jiným věcem. Pak následuje přirovnání v podobném duchu k zmiji šípové (ἀκοντίας), k oštěpu, k příznivému větru a nakonec dokonce k přímé čáře, vše se stejným základem: všechny tyto objekty či zvířata se sama vrhají či něco jiného ženou přímo k cíli bez odchylek do stran.

Ve zmiňovaném dopise *Ad M. Caes. 3. 8* vyjmenovává, za jakým účelem se přirovnání užívá („aby se něco buď ozdobilo, pohanělo, srovnalo, umenšilo, zveličilo nebo se to učinilo z neuvěřitelného uvěřitelnějším.“²⁰⁹) a v jeho dopisech skutečně nacházíme prakticky všechny z uvedených kategorií užití. Přirovnání Frontonovi slouží k tomu, aby vysvětlil své psychické pochody²¹⁰, aby pohaněl Seneku²¹¹, vychválil Antonina Pia²¹², aby u císaře očistil jméno svého přítele Nigra Censorina²¹³. Použití přirovnání je tedy jedním z nejvýraznějších prvků Frontonova stylu.

Kromě přirovnání (a s ním úzce související metafory) Fronto hojně užívá i dalších řečnických ozdob: aliterace, homoioteleuta a homioptota, paralelismu, chiasmu, paronomasie, antithese a dalších, které ale sám nikde teoreticky nerozebírá.²¹⁴ Na určité zvláštnosti se pak zaměřila ve své studii Portalupi (*Frontone, Gellio, Apuleio: Ricerca stilistica*), především pokud jde o užití adjektiv a adverbíí. Z její analýzy vyplývá, že Fronto s nimi zachází velice propracovaně. Často užívá spojení dvou adjektiv (či adverbíí), kde jedno zdůrazňuje druhé (jako např.: „*amor subitus ac repentinus*“²¹⁵. Takovýchto spojení Portalupi napočítala více než třicet²¹⁶), a také hendiadyoinu podobnou figuru, kdy druhé adjektivum blíže určuje adjektivum první (jako „*(eloquentia) obscura et insolens*“²¹⁷“, kde ona *obscuritas* spočívá právě v *insolentia*²¹⁸. Tyto a další podobné figury samozřejmě nenajdeme pouze u Frontona, nicméně dokládají, že skutečně klade na *verba collocare* důraz nejen ve své teorii.

Pokud tedy v krátkosti shrneme dosavadní poznatky o tom, jaká slova má řečník nejspíše používat a jak s nimi má zacházet, vidíme, že se především musí snažit o co nejpřiléhavější a nejpřesnější označení, které pokud možno neobsahuje žádnou možnost špatného pochopení a je srozumitelné posluchačům (zásada *significare*). Pokud je takové slovo navíc nečekané a překvapivé (*insperatum ac inopinatum*), tím lépe. Ale pokud by jeho nezvyklost měla být na škodu jeho schopnosti přesně předat význam (tedy by hrozilo, že jej posluchači nepochopí dokonale), je lepší použít slov běžných a obvyklých. Slova je třeba vyhledávat velice pečlivě (tomu, *kde se mají slova*

209 *Ad M. Caes. 3.8, 2* [41, 10]: *Iam primum quidem illud scis, eikóva ei rei adsumi, ut aut ornet quid aut deturpet aut aequiperet aut deminuat aut ampliet aut ex minus credibili credibile efficiat.*

210 *Ad M. Caes. 4.12* [65].

211 Viz *De orationibus 3* [154, 6].

212 Viz *Ad M. Caes. 3.8* [40].

213 Viz *Ad Ant. Pium 3* [162]. Censorinus odkázal část majetku Frontonovi, ale v závěti zřejmě nějakým způsobem pohaněl císaře.

214 Viz např. Van den Hout (1999), *Grammatical and stylistical index*, str. 635-646.

215 *Ad M. Caes. 1.3, 6* [4, 14].

216 *Srov. Portalupi (1974)*, str. 69-72.

217 *Ad M. Caes. 3.1* [35, 21].

218 *Srov. Portalupi (1974)*, str. 74-75.

hledat se ještě budeme věnovat podrobně) a velice důkladně zvažovat jejich významové odstíny. Zároveň je třeba dbát i na vhodný slovosled, který může mít na působení slova v textu, jeho vhodnost či nevhodnost, nadbytečnost či potřebnost, velký význam. Tyto vlastnosti a okolnosti (umístění ve větě, schopnost vyjádřit myšlenku, způsob napojení na ostatní slova ve větě) jsou nedílnou součástí konceptu *insperatum ac inopinatum*.²¹⁹

Toto jsou hlavní zásady, které můžeme rozkrýt v učení, které se Fronto snaží Markovi předat.

Z jakého pole se mají slova vybírat?

V dosavadním výkladu jsme viděli, že podstatným prvkem Frontonovy rétorické teorie je vyhledávání slov, která jsou nějakým způsobem vzdálena současnému jazykovému úzu, jsou to slova nějakým způsobem (staro)nová. V této kapitole se pokusíme prozkoumat, *odkud* mají být taková slova získávána. Zásadní a velice často komentovaná pasáž k této problematice je z dopisu *De eloq. 1*, kde Fronto přirovnává vyhledávání slov k verbování vojska:

„Poté, co jsme toto všechno prozkoumali, vyzkoušeli, rozdělili, určili a poznali²²⁰, tak z národa všech slov, abych tak řekl, jako když ve válce je potřeba postavit legii, neodvádíme jenom dobrovolníky, ale vyhledáme i ty, kteří jsou ve vojenském věku a skrývají se, tak kde je potřeba posily slov, nebudeme užívat pouze dobrovolná, která se sama nabídnou, ale vypátráme i ta, která se skrývají a poženeme je do služby.“²²¹

Termín *verborum omnium populus* byl některými badateli interpretován ve smyslu sociálním jako důkaz toho, že Fronto svou teorii stavěl ve velké míře na slovech z lidového jazyka. Této otázce se ale budeme věnovat dále, v kapitole o *vulgarismu*. Dle Soveriniho, s nímž souhlasím, zde touto metaforou Fronto míní *veškerý dostupný jazykový materiál*. Podívejme se ale nyní podrobněji, jakou roli ve Frontově očích hrají hlavní skupiny „nových“ slov: *archaismy*, *vulgarismy* a *neologismy*.

1) Archaismy

Fronto byl mnoha badateli takřka automaticky považován za *archaizátora*. Je pravda, že poněkud zběžné čtení a nepřiliš pečlivá interpretace textů k takovému závěru mohou snadno svádět. Jádro Frontonovy rétorické nauky a praxe, „nečekaná a nenadálá slova“ je snadné spojit s archaismy (i sám Fronto ostatně říká, že taková slova lze nalézt jen se „velkou znalostí starých básní“) a o starých autorech a nutnosti je studovat se mluví v dopisech téměř všude. Zájem o archaické autory a texty je tedy u Frontona zjevný a neoddiskutovatelný. Ale jak jsme viděli v předcházejícím výkladu, *insperatum ac inopinatum verbum* se nerovná automaticky slovu starému, archaickému.

219 Srov Portalupi (1974), str. 128.

220 Tj. *verborum loca, gradus, pondera, aetates, dignitates*.

221 *De eloq. 2, 2 [135, 17]: Post ista omnia investigata, examinata, distincta, finita, cognita verborum omnium, ut ita dixerim, populo, sicut in bello, ubi opus est legionem conscribere, non tantum voluntarios legimus, sed etiam latentis militari aetate conquirimus, ita ubi verborum praesidiis opus sit, non voluntariis tantum, quae ultro obvenerint, utemur, sed latentia eliciemus atque ad imperandum indigabimus.*

Pro Frontona rozhodně není užití starých slov samoúčelné. Nelze jej řadit mezi autory 1. století, pro které bylo používání starého jazyka cílem a účelem samo o sobě a o nichž podává zprávy například Quintilianus: takoví, pro které není dost, když byla nalezena slova *optima* a *significantia*, ale hledají stále něco, co je více *antiquum*, *remotum*, *inopinatum*.²²² Zajímavý doklad nalézáme u Aula Gellia, kde Fronto v rozpravě o Claudiovi Quadrigariovi a vhodnosti použití *multis mortalibus* místo *multis hominibus* (které se jednomu z účastníků rozmluvy nelíbí) říká: „pokud láska a úcta k tomuto autorovi (tj. Quadrigariovi) a vůbec starému jazyku nezaslepuje můj úsudek, považuji za mnohem a mnohem plnější, více vyčerpávající a výmluvnější pro označení zástupu celé obce říci všichni smrtelníci než všichni lidé (...)“²²³ Vidíme tedy, že Fronto si byl své slabosti pro archaický jazyk vědom a dovedl si od ní udržet jistý odstup. Hledisko filologické, „vědecké“²²⁴, musí převážít. I v samotných dopisech nalézáme více míst, která dokazují, že užití archaismu nebylo pro Frontona cílem samo o sobě. Marka tak chválí slovy: „dovedeš slova vyhledávat, dovedeš slova vyhledaná správně umisťovat, dovedeš vykreslit opravdový nádech starobylosti...“²²⁵ Stará slova ale dokonce poněkud paradoxně mohla – a ideálně měla – nabývat jistý zdání novoty, nezvyklosti: v opisovačově poznámce na kraji rukopisu u dopisu *De eloq. 2* čteme, že „řečník se musí mít na pozoru ... aby totéž slovo bylo díky své starobylosti známé a zároveň aby svou novostí potěšilo.“²²⁶ Stará slova také mohla posloužit k „ozdobě“ řeči a znovu „vykreslit nádech starobylosti.“²²⁷ Vidíme tedy, že použití archaismů není samoúčelné: vždy slouží nějakému jinému účelu (vzbudit *delectatio*, *adornare*, *colorem vetustatis appingere*), nikdy ale jejich použití či vzbuzení zdání starobylosti není tím hlavním, o co Frontonovi jde.

Frontonovi jde o osvěžení, oživení zkostnatělého jazyka, o co největší výrazovou plnost (*significare*), chce „latinské literatuře navrátit bohatost a plnost výrazových prostředků, které měla v době republiky, než jazykový purismus Ciceronův a Caesarův učinil z latiny umělý jazyk.“²²⁸ A staří, předklasičtí autoři a jejich texty, tvoří přirozeně největší zásobárnu takových slov, která mohou Frontonovým požadavkům dostat. Podle Soveriniho je to vposled právě snaha nalézt takováto slova, která dokáží plně vyjádřit myšlenku, co vede Frontona ke zkoumání archaických autorů: doufá, že v jejich jazyce nalezne prostředky více autentické, které během pozdějšího vývoje

222 Srov. Quint. Institutio 8.31: *Sed in hac ipsa cura est aliquid satis: nam cum Latina significantia ornata, cum apte sunt conlocata, quid amplius laboremus? Quibusdam tamen nullus est finis calumniandi se et cum singulis paene syllabis commorandi, qui etiam cum optima sunt reperta quaerunt aliquid quod sit magis antiquum remotum inopinatum, nec intellegunt iacere sensus in oratione in qua verba laudantur.*

Povšimněme si zde výrazů prakticky shodných s těmi, které nalézáme u Frontona: *verba significantia, remota, optima, apte conlocata*.

223 Aulus Gellius 13.29.3: „*Ego quidem*“ inquit „*sic existimo, nisi si me scriptoris istius omnisque antiquae orationis amor atque veneratio caeco esse iudicio facit, longe longeque esse amplius, prolixius, fusius in significanda totius prope civitatis multitudine ‚mortales‘ quam ‚homines‘ dixisse.*“

224 Tak Soverini str. 163.

225 *De eloquentia 4, 9 [150, 12]: Scis verba quaerere, scis reperta recte collocare, scis colorem sincerem vetustatis appingere.*

226 *De eloquentia 2, 4 [136, 20]: Inprimis oratori cavendum, ne quod novum verbum ut aes adulterinum percutiat, ut unum et id verbum vetustate noscatur et novitate delectet.*

227 *De eloquentia 2, 19 [145, 1]: ut ... prisco verbo adornaes, colorem vetusculum adpingeres.*

228 Brock, str. 103: „His aim was to restore to Latin literature a rich and full vocabulary such as it had possessed in the days of the old Republic, before the purism of Caesar and Cicero had made of literary Latin an artificial tongue which had lost all touch with daily life.“

mohly buď zcela zmizet nebo svou schopnost *significare* ztratit.²²⁹ Přestože si podle Frontona dalo práci s „důkladným hledáním slov“ pouze velmi málo starých autorů, tvoří přesto bohatou studnici výrazových prostředků i pro budoucnost, ve srovnání s jinými poli, odkud by se dalo čerpat (jako vulgarismy či neologismy) zdaleka největší a nejdůležitější.²³⁰

Nelze tedy popřít, že archaičtí autoři hrají ve Frontonově nauce zásadní roli. Ostatně, již jsme viděli, že v jeho literárním kánonu jsou takřka výhradně autoři předciceronští. Ale je třeba mít na paměti, že Frontonův zájem o tyto staré autory a u nich nacházená neobvyklá a nečekaná slova má svůj účel: dodat novou mizu současnému literárnímu jazyku. Nejde o hledání archaismů proto, že to jsou archaismy. Portalupi v této souvislosti připomíná ještě jednu skutečnost: průvodním známkem „pravého“ jazykového archaizátorství bývá i přesvědčení o vyšších morálních kvalitách dob minulých, jak se s tím setkáváme např. u Sallustia. Ovšem ve Frontonově případě žádné známky toho, že by svou současnost považoval za morálně či jinak horší než minulost, nenacházíme, ba právě naopak, Fronto Antonina Pia i Marka Aurelia coby císaře upřímně chválí.²³¹

2) Vulgarismy

V úvodu této kapitoly citovaná pasáž a hlavně použití spojení *verborum populus* vede k mnoha interpretacím, které slovo *populus* chápou ve smyslu *sociálním*. Shrnuje je např. Soverini.²³² Někteří badatelé tak na základě těchto slov tvrdí, že Frontonova teorie spočívá hlavně v obohacování prozaického literárního jazyka o výrazy z mluvené, lidové řeči²³³, jiní zase tvrdí, že jde o využívání jazykových prostředků užívaných celým římským národem, všemi jeho vrstvami.²³⁴ S těmito přístupy Soverini polemizuje názorem, že je třeba se oprostít od příliš konkrétního chápání slova *populus* jako společenské kategorie. Podle něj jde prostě o „*celek, z něžž je možno vybírat a slova verborum omnium populus znamenají prostě dědictví všech slov, jimiž latina vládne a jež získala v jakékoliv době v jakémkoliv literárním žánru.*“²³⁵ Opakem k tomuto termínu jsou ona *verba obvia*, která přijdou řečníkovi takříkajíc na jazyk sama od sebe, ale jejichž bohatství a rozmanitost jsou pochopitelně limitovány. Podle Soveriniho, s jehož názorem se ztotožňuji, tedy není možné vidět Frontona jako přívržence užívání lidového jazyka a zastávce jeho cíleného užívání

229 Srov. Soverini str. 158n.

230 Viz Ad M. Caes. 4.3, 2 [56, 18]: *Rari admodum veterum scriptorum in eum laborem studiumque et periculum verba industriusius quaerendi sese commisere.*

Zde si dovoluji upozornit na zajímavý fakt, totiž že Fronto připisuje starým autorům *laborem studiumque quaerendi*, především pak autorům archaickým (Catonovi, Plautovi, Enniovi a dalším), jako kdyby pomíjel fakt vývoje jazyka a neuvědomoval si, že to, co on považuje za slovo *pracně vyhledané* mohlo být v archaickém jazyce slovo docela běžné. V jeho očích, zdá se, musel například Cato vynaložit úsilí pro to, aby našel v jazyce slova, která budou i o tři století později znít *neočekávaně*. Z Frontonových slov se zdá, jako by se domníval, že taková slova zněla *neočekávaně* již v době Catonově.

231 Srov. např. Ad M. Caes. 2.4, 1 [25, 9]: *Antoninum (sc. Pium) vero ut solem, ut diem, ut vitam, ut spiritum amo, diligo, amari me ab eo sentio* nebo Ad Antoninum Imp. 1.2, 2 [87, 13]: *Video te, Antonine, principem tam egregium, quam speravi, tam justum, tam innocentem, quam spondi, tam gratum populo Romano et acceptum, quam optavi.*

232 Viz Soverini, str. 100-101.

233 Tak např. Castorina; srov. Soverini str. 100.

234 Srov. Portalupi str. 104.

235 Soverini str. 101.: „l'intero patrimonio di parole posseduto dalla lingua latina quale si era venuto formando in ogni età e in ogni forma di espressione letteraria.“

v jazyce literárním. Kromě této pasáže, připustíme-li shora uvedené interpretace, navíc Fronto užívání lidového jazyka nikde přímo nepředstavuje jako svou doktrínu.

I další místa, kde Fronto připouští použití slov, která jsou *vulgaria*, jsou problematická. Jde především o již vícekrát zmiňovanou pasáž z dopisu *Ad M. Caes. 4.3*, kde Fronto připouští, že je lepší použít slova *volgaria et usitata*, pokud *remota* a *requisita* selhávají ve své schopnosti *significare*.²³⁶ Ukazuje se tedy, že pro Frontona bylo použití slov, která označuje za *vulgaria*, přípustné. Zároveň ale, jak upozorňuje Soverini²³⁷, nemohou být taková slova považována za součást jeho teorie o slovech „nečekaných a neobvyklých“. Na obou místech totiž stojí v opozici k nim: pokud proces hledání slov selže v tom smyslu, že nalezená slova nedokáží dostatečně vyjádřit smysl, který řečník chce přidat, lze použít slova *volgaria*. Podobně i ve druhém zmiňovaném úryvku jsou slova *volgaria* a *obsoleta* postavena do opozice ke slovům, která jsou *pulchra* a *insignia*.

Důležitou otázkou ale v případě těchto slov zůstává, co se vlastně pod tímto pojmem (*volgaris*) i pod ostatními, které se v jeho okolí objevují (*usitatus, obsoletus...*) skrývá. Samo slovo *volgaris* svádí k tomu, abychom je chápali v dnešním významu slova *vulgární* jako „lidový“, což ovšem může být anachronismus. Pennacini soudí, že *verba usitata* jsou slova z hovorového jazyka vzdělaných osob, zatímco *verba volgaria* náleží do *sermo cottidianus*, hovorového jazyka lidí nevzdělaných, ať už jde o obyvatele měst (a tedy o *sermo urbanus*) nebo venkova (a tedy o *sermo rusticus*).²³⁸ Takové tvrzení je však obtížné podložit, neboť Fronto sám tato slova nijak pozitivně necharakterizuje: slovo *volgaris* vždy nacházíme jen ve vztahu protikladu k jinému výrazu (*pulchra, remota*). Samo o sobě toto slovo může znamenat i prostě „obvyklý“, „obyčejný“²³⁹ a nemusí v sobě obsahovat onu *sociální* složku odkazující k *prostému* lidu. Soverini navíc upozorňuje, že když Fronto mluví skutečně o lidovém jazyce, používá výraz *os plebis* (jakkoliv ale tento jediný příklad zároveň nedokazuje, že by Fronto pro jazyk lidových vrstev používal výhradně tohoto výrazu a nemohl by použít i výraz *volgaris*).²⁴⁰

Tento pohled podporuje dle mého názoru i další místo v dopisech, totiž z dopisu *Ad M. Caes. 3.14* [45], o kterém budeme mluvit ještě v souvislosti s neologismy: Fronto si zde „stěžuje“, že nemá jak vyjádřit radost z množství dopisů, které od Marka v posledních dnech dostal, a že by potřeboval po vzoru básníků „vytvářet nová slova“ (*verba nova fingere*), protože jeho radost je větší, než aby ji dovedl vyjádřit „obvyklým jazykem“, *sermone volgato*.²⁴¹ Je nesmyslné, dle mého názoru, se domnívat, že zrovna zde chtěl Fronto svou radost vyjadřovat „lidovou“ řečí. Jde pochopitelně o „obvyklý“, běžný jazyk, bez různých ozvláštňujících slov – která zde Fronto snad

236 *Ad M. Caes. 4.3, 3* [57, 26]: *Namque multo satius est volgaribus et usitatis quam remotis et requisitis uti, si parum significet.*

237 Srov. Soverini str. 170.

238 Pennacini, str. 151, pozn. 177: „Mentre riferire usitata verba al colloquiale delle persone colte, mi pare indubbio, che verba volgaria non possa non riferirsi al sermo cottidianus o colloquiale degli indotti, sia esso urbanus delle botteghe e dei mercati frequentati dalla plebe, sia esso rusticus dei contadini.“

239 Srov. např. Lewis-Short: „of or belonging to the great mass or multitude, general, usual, ordinary, every-day, common, commonplace, vulgar.“

240 *De orat. 16* [160, 8]: *In ore plebis adhoc pervolgatum est usque hoc genus verborum...*

241 *Ad M. Caes. 3.14, 1* [46,2]: *Laetius gaudeo, quam ut sermone volgato significare laetitiam animi mei possim.*

nemohl najít (pasáž pokračuje již probíranou úvahou nad slovem *cottidie*²⁴²). Soverini upozorňuje, že celé toto místo je pronášeno s jistou nadsázkou²⁴³, s čímž souhlasím, to ovšem na významu spojení *sermo volgatus* zde použitého nic nemění.

Z uvedených příkladů se tedy zdá, že *volgaria* jsou slova, která jsou v opozici vůči slovům, která mají být výsledkem snahy *verba quaerere*. Zdá se tedy, že by se mohlo ve skutečnosti jednat o slova i z jazyka literárního, která jsou prostě běžně užívána. Soverini je identifikuje jako ona *verba obvia*, která řečníkovi přijdou na mysl i bez velké námahy.²⁴⁴ Ale i kdybychom připustili, že jde o slova z lidového jazyka, nijak z uvedených míst nevyplývá, že by tato slova tvořila nějakou podstatnou či snad zásadní složku Frontonovy snahy o osvěžení jazyka, jak se někteří badatelé snažili tvrdit.²⁴⁵ Podle Soveriniho „se nezdá, že by vulgarismus hrál ve Frontonově doktríně hlavní roli.“²⁴⁶ Zároveň ale rozhodně nelze vliv lidové řeči na Frontonův literární jazyk popřít, jak ještě uvidíme v následující kapitole věnované neologismům. Van den Hout navíc ve svém důkladném komentáři označuje 72 výrazů z dopisů psaných Frontonem jako kolokvialismy.²⁴⁷ Hinge pak provádí analýzu *deixe* v dopisech, přičemž dospívá ke zjištění, že i ve dopisech psaných Frontonem nalézáme velice často *iste* vztahující se k první osobě, což je projev lidového jazyka.²⁴⁸

Otázku používání slov z lidového jazyka však a komplikují doplňují Frontonské pasáže z Aula Gellia. Zvláště kapitola 13 z devatenácté knihy, kde Fronto výslovně uvádí: „*přestal jsem užívat slovo nani pro lidi příliš malé postavy a raději je nazývám pumiliones, protože si vzpomínám, že toto druhé slovo jsem viděl ve knihách starých autorů. Nani mi proti tomu přišlo jako slovo sprosté a barbarské.*“²⁴⁹ Je pochopitelně možné se ptát, zda *sordidum* pro Frontona znamená totéž, co „pocházející z jazyka lidových vrstev“, resp. že právě to z něj učinilo slovo *nízke* či *sprosté*, každopádně nepoužitelné. Jde pochopitelně o slovo řeckého původu a Fronto v této anekdotě tvrdí, že původ slova nezná: což zní ovšem podezřele vzhledem ke Frontonově erudici a perfektní znalosti řečtiny. Každopádně se z této pasáže zdá, že pokud není slovo potvrzeno autoritou starých spisovatelů, jeho hodnota ve Frontonových očích rapidně klesá ve prospěch slov, která takto potvrzena jsou.

Podobný závěr můžeme učinit i z dalších frontonovských kapitol v *Noctes Atticae*: v 10. kap. téže knihy se jedná o sousloví *praeter propter*. To ve společnosti Frontonově použil jakýsi z jeho přátel a Fronto, stočiv ihned řeč k tomuto sousloví, požádal dotyčného, aby osvětlil, co to vlastně znamená. Ten se bránil, že slovo pochází od starých autorů a požádal jakéhosi přítomného váženého gramatika, aby slovo vyložil on. Ten se však zdráhal o tomto slově vůbec mluvit, neboť

---

242 Viz pozn. 183.

243 Soverini str. 181.

244 Soverini, str. 170.

245 Soverini str. 166.

246 Soverini str. 178: „(Il volgarismo) non appare etnrare da protagonista nella sua dottrina.“

247 Viz Van den Hout (1999), str. 637-638.

248 Viz Hinge, online zde: <http://epistol.glossa.dk/deixis.html>

249 Aulus Gellius, *Noctes Atticae* 19.13: *Fac me, inquit, oro magister, ut sim certus, an recte supersederim nanos dicere parva nimis statura homines maluerimque eos pumiliones appellare, quoniam hoc scriptum esse in libris veterum memineram: nanos autem sordidum esse verbum et barbarum credebam.*

takové slovo, které je „přespříliš lidové a známé spíš v hovorech řemeslníků než učenců.“²⁵⁰ Na to ovšem začal Fronto nebohého gramatika plísnit za to, že mu připadá jako nehodné a vadné slovo, které užívá Cato a Varro a, jak vyjde v diskuzi najevo, rovněž Ennius. Z této anekdoty vidíme podobný přístup: jakkoliv bylo slovo *praeterpropter* ve Frontonově době považováno za silně lidové a až nevhodné v kultivovaném jazyce, pro Frontona stačí, že je doloženo u starých autorů, a rázem získává cenu: samo svou lidovostí ji ovšem rozhodně nezískává.

I v 8. kap. 19. knihy vidíme, nakolik pro Frontona platí autorita dřívějších textů: jeden jeho přítel použije slovo *arenae*, tj. plurál. Fronto mu to vytkne s tím, že Caesar ve svém spise *O analogii* tvrdí, že jediná správná forma je singulár *arena*. Debata se poté rozvine a rozšíří ještě na další slova, dotčený přítel totiž proti Caesarovu tvrzení i jeho závaznosti protestuje. Ovšem vidíme i zde, že užití pravděpodobného kolokvialismu je Frontonovi proti myslí.

Ze všech těchto úryvků tedy vyplývá přinejmenším to, že *hovorovost* nějakého slova rozhodně nečiní slovo ve Frontonových očích automaticky přijatelným: takovým je slovo učiněno až v případě, že jej užívá nějaký starý autor. Tento, byť nepřímý, důkaz by tedy mohl odporovat představě, že by Fronto na lidových slovech stavěl svůj styl. Situaci ovšem komplikuje samotný Frontonův jazyk v dopisech, kde se, jak již bylo shora řečeno, s kolokvialismy a výrazy z lidového jazyka setkáváme poměrně často.

3) Neologismy

Otázka neologismů u Frontona rovněž přináší řadu problémů. Fronto na několika místech od užívání „nových slov“ důrazně odrazuje. První místo je v dopise *De eloq. 2*: „Především se musí mít řečník na pozoru, aby nerazil nová slova jako falešné mince, aby tak bylo možno jak rozpoznat jedno slovo díky jeho stáří, tak aby totéž slovo svou novostí potěšilo.“²⁵¹ Vidíme, že pro Frontona je tvorba nových slov podobna falšování mincí, *aes adulterium percutere*. Další takové místo je v dopise *De orationibus*, kde Marka nabádá: „Najdi si raději nějaké slovo, které není naprosto vymyšlené (neboť je přeci směšné), a užíj ho ladněji nebo vhodněji nebo příhodněji.“²⁵² I na tomto místě nalzáme tutéž myšlenku, totiž přirovnání nových slov k falešným mincím. Tomuto místu totiž těsně předchází: „Raději se drž oněch starých mincí. Mezi dnešními penězi narazíš na olověné drobáky a různé falešné mince častěji než mezi starými, na nichž je vyraženo jméno Perperno a jsou vyrobeny s dávným umem. Cože? Nedal bych přednost minci Antoninově nebo Commodově nebo Piově? Ale tato nová slova jsou pošpiněná, nakažená, ubohá a uskrvněná, uskrvněnější než plášť kojné.“²⁵³

---

250 Aulus Gellius, *Noctes Atticae* 19.10: *Nam nescio quid hoc praenimis plebeium est et in opificum sermonibus quam in hominum doctorum notius.*

251 *De eloq. 2, 4* [136, 20]: *Inprimis oratori cavendum, ne quod novum verbum ut aes adulterinum percutiat, ut unum et id verbum vetustate noscatur et novitate delectet.*

252 *De orat. 14* [159, 15]: *verbum aliquod adquiras non fictum ap<e>rte (nam id quidem absurdum est), sed usurpatum concinnius aut congruentius aut accommodatius.*

253 *De orat. 13-14* [159, 9]: *Monetam illam veterem sectator. Plumbei nummei et cujuscemodi adulterini in istis recentibus nummis saepius inveniuntur quam in vetustis, quibus signatus est Perperna, arte factis pristina. (14) Quid igitur? Non malim mihi nummum Antonini aut Commodi aut Pii? Polluta et contaminata et misera et maculosa maculosioraque quam nutricis pallium.*

Z uvedených míst tedy na první pohled vyplývá zřejmý Frontonův odpor k tvoření nových slov, ať už přímo řečníkem samotným, nebo jen užívání novotvarů vytvořených někým jiným. *Verba nova* jsou charakterizována jako *absurda*, což je pojem u Frontona veskrze negativní, značící nedostatečnost slova pokud jde o schopnost zprostředkovat myšlenku recipientovi.

Ovšem podobně jako v řadě jiných otázek, ani v tomto případě není situace jednoznačná. Dalším místem, kde se Fronto k otázce tvorby nových slov vyjadřuje, je dopis *Ad M. Caes. 3.14* [45]: Fronto se zde snaží dát najevo svou radost z toho, jak často mu v poslední době Marcus píše, na což mu ale běžná slova (*solita et usitata*) nestačí. Na to by mu bylo třeba „ὄνοματοποιεῖν, tvořit nová slova, což je dovoleno básníkům, aby lépe vyjádřili, co chtějí říct.“²⁵⁴ Podle výroku v tomto dopise najednou tvorba nových slov pomáhá básníkům k lepšímu vyjádření myšlenky – tedy tato činnost vede k výsledkům opačným, než ve dvou dříve zmiňovaných úryvcích. Soverini tento rozpor vysvětluje tím, že Fronto v tomto dopise hovoří značně nadneseně a nemyslí svá slova docela vážně. Jde prý jen o jistou zdvořilostní hyperbolu, což je podtrženo tím, že Fronto ani neuvažuje, když mu slova *solita et usitata* nestačí, o hledání v onom „zástupu všech slov“ a rovnou mluví o tvoření slov nových.²⁵⁵ Toto vysvětlení je sice pravděpodobné, ale i tak jistý rozpor zůstává: oproti tvrdému odsouzení tvorby nových slov v řečnictví je minimálně v básnictví tato činnost povolena.

Další problémy ale přináší samotný Frontonův jazyk. René Marache provedl analýzu, podle níž je v textovém korpusu Frontonových dopisů je celkem 110 slov, napsaných Frontonem, která nejsou v dřívější latině (či vůbec) doložena. Van den Hout pak dokonce dospěl k číslu bližícimu se dvěma stům.²⁵⁶ Často taková slova nalzáme i přímo v pasážích, kde Fronto Markovi předává různé stylistické zásady. Charakter takovýchto „novotvarů“ je různý: jde zhusta o „nové“ komparativy či superlativy existujících adjektiv či adverbii (*congruentius*), o odvozeniny (*demeare*) i o složeniny (takové slovo nacházíme však v dopise Markově: *veriloquus*). Původ těchto „novotvarů“ může být v zásadě trojí²⁵⁷: zaprvé skutečně Frontonovy novotvary, zadruhé slova pocházející z mluveného jazyka či výsledky v té době produktivních slovotvorných procesů (tento názor zastává např. Pennacini²⁵⁸), zatřetí slova utvořená po vzoru starých autorů, především Plauta (to tvrdí např. Brock²⁵⁹ a Marache²⁶⁰). Každé z těchto tvrzení je ale něčím problematické. Pro některé kategorie těchto 110 „nových“ slov (např. komparativy a superlativy) nelze podle Marache nalézt v dopisech analogické archaické formy (podle nichž by byly novotvary utvořeny) a v případě jiných kategorií (nová adjektiva, adverbia či deminutiva) je mezi těmito „novými“ slovy a paralelními formami

254 *Ad M. Caes. 3.14, 1* [45, 19]: *Quod poetis concessum est ὄνοματοποιεῖν, verba nova fingere, quo facilius, quod sentiunt, expriment, id mihi necessarium est ad gaudium meum expromendum.*

Viz též poznámku 183.

255 Viz Soverini str. 182.

256 Viz Van den Hout (1999), 647-677. Van den Hout počítá i váceslovná spojení, zatímco Marache pouze samotná slova.

257 Pochopitelně je velice pravděpodobné, že některá z těchto slov byla ve starší literární latině přítomna, pouze se nedochoval žádný starší doklad než právě u Frontona, jak pochopitelně připouští i Marache, viz Marache, str. 13. Na podstatě celého problému ale tento fakt nic nemění.

258 Srov. Pennacini str. 133, pozn. 130.

259 Srov. Brock, str. 108.

260 Srov. Marache, str. 98.

archaickými značný nepoměr.²⁶¹ Na druhou stranu, před tím, považovat tato slova výsledky Frontonova využívání zdrojů lidového jazyka, jak to činí Pennacini a Marache, varuje Soverini s tím, že v podstatě chybí příklady využívání vulgarismů na jiných úrovních jazyka (fonetické, morfologické či stylistické) a že nelze vulgarismy považovat ve Frontonově próze za „protagonisty“, kteří by hráli významnější roli, jakkoliv ale nelze popřít, že tato „nová“ slova mohou z různých vrstev jazyka lidového, mluveného pocházet.²⁶²

Je nicméně jasné, že Frontonova kategorie *verba ficta* se nerovná naší kategorii „slovo v dřívější literární latině nedosvědčené“, ať už je původ toho druhého jakýkoliv. *Verba ficta* musí být pro Frontona nějaká zvláštní kategorie slov nějakým způsobem nepřijatelných, přičemž zjevně málo dbá na naše kategorie, utvořené o mnoho staletí později.²⁶³ Marache v těchto slovech viděl *kompozita*, přičemž tento slovtvorný prostředek měl být vyhrazen pouze básníkům. Proti tomu Soverini upozorňuje, že není důvod, proč by zrovna tento způsob slovtvorby měl být takto vyčleněn, zatímco ostatní nikoliv. Poukazuje naopak na fakt, že *verba ficta* jsou prezentována jako *absurda*, což je výraz, který u Frontona značí jednoznačně negativní vlastnost pokud jde o schopnost zprostředkovat smysl, tj. *significare*. Fronto podle něj nevyklučuje *nová slova* celkově, ale pouze taková, která svou novostí slouží ne k lepšímu předání myšlenky, ale k uměleckému dojmu, ke vzbuzení údivu a překvapení, což je výtka, kterou Fronto předhazuje právě i nenáviděným *rhetoires novi*.²⁶⁴

Zásadní problémy ohledně Frontonovy nauky

V dosavadním výkladu jsme poznali základní prvky Frontonovy stylistické nauky. Přestože jsme narazili na různé nejasnosti či zdánlivé rozpory, dají se dosavadní pozorování považovat za vcelku jistá. Ale vzhledem k tomu, že výklad v dopisech byl sám o sobě málo systematický, což je ještě umocněno stavem dochování, objevují se ohledně Frontonovy řečnické teorie nejasnosti a často rozdílné interpretace. jde především o otázku, zda Fronto vyučoval jeden řečnický styl, nebo dva odlišné, a dále zcela zásadní tvrzení, že Fronto sám označuje svůj styl jako *elocutio novella*.

Eloquentia tubae vs. eloquentia tibiaram

Otázku, zda Fronto rozvinul jednu, anebo dvě rozdílné teorie, vzbuzuje zejména dopis *Ad M Caes. 3.1* [35]:

„<...> [není-li řeč vážnosti²⁶⁵] slov okrášlena, stává se zcela nepatřičnou a nestoudnou. Nakonec také ty, když jsi měl mluvit v senátu nebo na lidovém sněmu, jsi neužil žádného příliš vzdáleného slova, žádné nejasné nebo neobvyklé řečnické figury, protože víš, že výřečnost císařova musí být podobna trubce, a ne píšťale, v níž je méně zvučnosti, více obtížnosti.“²⁶⁶

261 Srov. Marache str. 99.

262 Srov. Soverini str. 199.

263 Pokud si mohu o celé věci dovolit něco soudit, pak si předně myslím, že opět narážíme na meze naší možnosti bezpečně poznat jazykovou situaci tehdejší latiny až na úroveň jednotlivých slov: obávám se, zda fakt, že oněch 110 slov se v literární latině dřívějších období nenachází, není některými badateli poněkud přeceňován.

264 Srov. Soverini str. 195.

265 *oratio nisi gravitate*. Jde o doplnění Angela Maie, viz Haines I.52.

266 *Ad M. Caes. 3.1* [35, 21]: <...> *verborum honestatur, fit plane inprudens atque inprudica. Denique idem tu, quom in senatu vel in contione populi dicendum fuit, nullo verbo remotiore usus es, nulla figura obscura aut insolenti: Ut*

Základní interpretace tohoto místa je nasnadě: Fronto chválí Marka, že když mluví k senátu nebo k lidu neuzívá slov a figur, která by činila řeč hůře srozumitelnou. Řečeno obecněji, způsob mluvy a vyjadřovací prostředky je třeba přizpůsobit publiku, což je myšlenka, se kterou se u Frontona setkáváme na více místech. Někteří badatelé také v komentářích k tomuto místu nejdou daleko za tuto myšlenku, např. Brock²⁶⁷ či Portalupi²⁶⁸. Jiní badatelé ale rozlišení těchto dvou stylů, které Fronto zmiňuje, tematizují více. Hlavní otázka je, zda jde o dva různé styly, které Fronto oba doporučuje, jen každý k jinému účelu, anebo zda Fronto uvádí pouze jeden doporučeníhodný styl. Vyčerpávajícím způsobem se této problematice věnují Pennacini²⁶⁹ a Soverini²⁷⁰ a dospívají k opačným výsledkům.

Klíčová je v této otázce dvojice *eloquentia tubae – eloquentia tiliarum*. S metaforou *tuba* pro označení řečnického stylu se v antické literatuře setkáváme u více autorů: obecně u všech slouží pro označení *genus sublime*.²⁷¹ U Frontona se pak s tímto výrazem setkáváme na třech místech: kromě shora citovaného ještě v dopise *De eloq. 4*²⁷² a *Ad M. Caes.3.17*²⁷³. Pennacini k těmto místům připojuje ještě *De eloq. 2*²⁷⁴, kde Fronto používá slovo *clangere*, čímž se označuje zvuk, jež *tuba* vydává. Na všech těchto místech označují zmíněné výrazy nejvyšší, nejmávanější řečnický styl: v prvních dvou je schopnost *tubam inflare* připisována řečníkům (resp. spisovatelům) ve Frontonových očích nejmávanějším a nejlepším: Catonovi, Gracchovi, Ciceronovi a Sallustiovi. Pennacini upozorňuje²⁷⁵, že v prvním z těchto uvedených příkladů se setkáváme s jistým *gradatio* vážnosti uvnitř *genus sublime*: řeč je o lidech, kteří mají nadání příliš slabé na to, aby se dokázali důkladně věnovat studiu rétoriky. Takoví se spokojí s „mručícími hlásky“²⁷⁶ ještě stěží snesou *mugitus* Enniův, Acciův a Lucretiův, ale *tuba* výše jmenovaných autorů je již zcela vyděsí a obrátí na útěk. Podobně i ve druhém citovaném úryvku, kde je řeč o předciceronských autorech, se setkáváme s podobným, ale sestupným *gradatio*: *tuba* Catonova a Gracchova, poté ostatní, kteří *mugiunt*, a nakonec ti, kteří jen *stridunt*. U jmenovaných čtyř autorů se na různých místech textového korpusu setkáváme s přívlastky jako *dissertissimus, copiosissimus, summum supremumque os, uberrimus –*

---

qui scias eloquentiam Caesaris tubae similem esse debere, non tiliarum, in quibus minus est soni, plus difficultatis.

267 Brock, str. 117: „(Fronto) commends his pupil because when speaking in the Senate or in the Assembly of the people he never used any far-fetched word, any obscure or unusual figure.“

268 Portalupi, str. 87: „Quando si parla al senato o al popolo non bisogna far sfoggio di parole inconsuete o di figure oscure; l'eloquenza di un imperatore deve essere grave e solenne.“

269 Pennacini str. 103-127.

270 Soverini str. 107-137.

271 Viz Pennacini str. 108.: s touto metaforou se setkáváme u Prudentia (*Contra Symm. 2.68*), Sidonia Apollinaria (*Epistulae 4.3.10*), Marziana (*Epigr. 8.3.22*), Claudiana (*In Probinii et Olybrii fratrum consulatum panegyris 197*), Martiana Capelly (*De nuptiis... 5.566*).

272 *De eloq. 4, 4* [148, 8]: *Multi murmurantium vuculis in luco in luco eloquentiae oblectantur. Ennium deinde et Accium et Lucretium ampliore jam mugitu personantis tamen tolerant. At ubi Catonis et Sallustii et Tulli tuba exaudita est, trepidant et pavent et fugam frustra meditantur.*

273 *Ad M. Caesarem 3.16, 8* [49, 18]: *Meministi autem tu plurimas lectiones quibus usque adhuc versatus es, comoedias, Atellanias, oratores veteres, quorum aut pauci aut praeter Catone et Gracchum nemo tubam inflat; omnes autem mugiunt vel stridunt potius.*

274 *De eloq. 2, 13* [141, 11]: *Discere te autem ceratinas et soritas et pseudomenus, verba contorta et fidicularia, negligere vero cultum orationis et gravitatem et majestatem et gratiam et nitorem, hoc indicat loqui te quam eloqui malle, murmurare potius et friggere quam clangere.*

275 Pennacini str. 109.

276 *De eloq. 4, 4* [148, 8]: *Multi murmurantium vuculis in luco in luco eloquentiae oblectantur.* Jde o citaci ze ztracené části díla Sallustiova.

je tedy evidentní, že „náležejí k nejvyšší úrovni *genus sublimis*, který nachází své emblematickou podobu v metafoře *tuba*.“²⁷⁷

Jak ale Pennacini dále upozorňuje, Fronto pouze dva z těchto autorů, totiž Graccha a Catona, chválí za to, že si dali záležet na *vyhledávání* slov, ovšem dále uvádí množství dalších archaických autorů, kteří se této námaze věnovali.²⁷⁸ Naopak u Cicerona, jak Fronto výslovně uvádí, takových slov nalézá málo.²⁷⁹ Podle Pennaciniho tedy nejvyšší úroveň stylu, metaforicky označovaná jako *tuba*, nespočívá v použití slov *remotiora*, *insperata*, *inopinata*.²⁸⁰

Podporu pro tuto myšlenku vidí Pennacini i v samotné metafoře *tuba*. Ta je jednak spojena s představou probouzení strachu (*plus soni*)²⁸¹, jednak s prostředím vojenským, kde slouží k předávání signálů a rozkazů. Takto vnímána má metafora *tuba* sloužit k navození představy jednoznačnosti a explicitnosti sdělení a komunikace, při níž „slova a jazykové struktury na všech úrovních se chovají jako nezpochybnitelné zvuky trubky, které předávají sdělení v kódu či šifře, které jsou známy všem uživatelům jazyka, což je garantováno tradicí a autoritou sdělení již známých.“²⁸² Právě toto znamená *minus difficultatis*: snazší rozkódování zprávy příjemcem, jako je snadné a jednoznačné pro vojáka rozkódovat zprávu předávanou na bojišti pomocí trubky. Pokud je tedy *tuba* použita jako metafora pro výřečnost císařovu, označuje dle Pennaciniho styl „přímý a explicitní“. Do takového stylu pak logicky *verba remotiora, rara, insperata, inopinata* nepatří. Jde o styl, který společnost v dané době vnímá jako živý, obvyklý a bezproblémově srozumitelný, který se nesnaží nijak posouvat hranice či hledat nové výrazové prostředky, slouží k formulování jasných a rázných sdělení, která mají mít silný účinek: „ohromná síla (*plus soni*) a průzračná schopnost předat sdělení (*minus difficultatis*) jsou dva charakteristické prvky císařské výřečnosti, která je jako jediná schopna ve Frontonově době plně dostát úlohám, které rétorice přisuzuje Cicero.“²⁸³

Eloquentia tibiatarum je naproti tomu takový styl, kde je podle Pennaciniho *minus soni, plus difficultatis*: „méně síly a složitější dekodifikace“, což je způsobeno právě přítomností *verba remotiora a figurae obscurae*.²⁸⁴ Pro příjemce zprávy předávané v takovémto stylu je tedy porozumění složitější a musí vyložit více úsilí. Ale kromě těchto zjevných závěrů ohledně *eloquentia tibiatarum* Pennacini operuje i s dalšími metaforickými konotacemi: předně je obraz flétny

277 Pennacini str. 114.: „Sono dunque tutti classificati o almeno giudicati come appartenenti al più elevato livello del *genus sublimis*, che trova la sua designazione nella emblematica nella metafora della *tuba*.“

278 Viz Ad M. Caes. 4.3, 2 [56, 18]: *Quamobrem rari admodum veterum scriptorum in eum laborem studiumque et periculum verba industrius quaerendi sese commiserunt, oratorum post homines natos unus omnium M. Porcius ejusque frequens sectator C. Sallustius, poetarum maxime Plautus, multo maxime Q. Ennius eumque studioso aemulatus L. Coelius necnon Naevius, Lucretius, Accius etiam, Caecilius, Laberius quoque.*

279 Ad M. Caes. 4.3, 3 [57, 8]: *Verum is (M. Tullius) mihi videtur a quaerendis scrupulosius verbis procul afuisse.*

280 Viz Pennacini str. 115. Uvádí zde i výslovně i komparativ *remotiora*.

281 Srov. také *ubi ... tuba exaudita est, trepidant et pavent...* [148, 11].

282 Viz Pennacini str. 116: „funzione... diretta a suscitare l'immagine di una comunicazione univoca, propria, esplicita, nella quale vocaboli e strutture linguistiche di ogni livello si comportano come gli *indubitati soni* della *tuba*, che comunicano in un codice o cifra noto a tutti gli utenti e garantito dalla tradizione e dall'autorità messaggi già conosciuti.“

283 Pennacini str. 118: „Potenza terribile (*plus soni*) e comunicabilità cristallina (*minus difficultatis*) sono i due elementi caratteristici della *eloquentia Caesaris*, la sola che possa nell'età di Frontone compiutamente adempiere ai compiti che Cicero attribuiva all'oratoria.“

284 Srov. Pennacini str. 119nn.

spojován s projevy *orgiastickými* a *patetickými* či *bakchickými*.²⁸⁵ Flétně byla připisována schopnost jak navodit stavy šílenství, tak naopak i uklidnit a zadržet emoční a psychické vzrušení.²⁸⁶ Měla využití i ve vojenství, jak o tom podává zprávu Gellius: podle Thúkydida Sparťané útočili ne za zvuku trubky či rohu, ale právě flétny, a to proto, aby byl jejich postup klidnější.²⁸⁷ *Eloquentia tiliarum similis* podle Pennaciniho tedy „poskytuje technické prostředky vhodné pro vyjádření pocitů, emocí, psychických stavů, pro které eloquentia tubae neposkytuje výrazové prostředky. Pocitů, emocí a psychických stavů zjevně ne obecných, ale vzácných, výjimečných nebo hlubších, jemnějších či intenzivnějších, než jaké mohla popsat či sdělit značně formalizované jazykové prostředky tradičního řečnictví.“²⁸⁸ Jde o styl, který je podle něj určen jen nemnohým, kultivovaným posluchačům či čtenářům, styl, jemuž je vlastní *difficultas* a který vychází z alexandrijské, kallimachovské rétorické teorie.

I podle Marache představuje *eloquentia tiliarum*, v níž nalézají slova *remotiora et insolentia* uplatnění, styl „zřetelněji literární, kde má autor větší volnost“.²⁸⁹ Řeč, která je naopak pronášena přímo k publiku, musí pak být především jasná. Podle Marache Fronto vlastně chtěl omezit nejcharakterističtější rysy své teorie – totiž snahu o neobvyklost vyjádření. *Verba insperata ac inopinata* by tak spadala především do *eloquentia tiliarum*, literárnějšího stylu.

Podle obou badatelů tedy ve Frontonově řečnictví existují dva různé styly či druhy výřečnosti, *eloquentia tubae* a *eloquentia tiliarum*, z nichž každá slouží jinému účelu: první je vhodná pro vydávání příkazů, promluvy k senátu a lidu, kde je třeba komunikovat jasně a zřetelně, kdežto druhá je určena pro užší okruh vzdělaných posluchačů či čtenářů, kteří ocení právě slova *remotiora, insperata et inopinata*. Naopak v prvním typu výřečnosti jsou taková slova nežádoucí.

Soverini ovšem s tímto názorem zásadně nesouhlasí.²⁹⁰ Poukazuje především na to, že ve ztracené části dopisu Fronto podával návod, jak se vyhnout tomu, aby řeč byla *impudens ac impudica*. Tato vlastnost, *impudentia*, je něco v kontextu rétoriky obecně negativního, co ve Frontonových očích charakterizuje jím nenáviděné *rhetores novi*: v již citované pasáži z dopisu *de orationibus*, kde Fronto důrazně kritizuje Senekův styl, charakterizuje právě slovo *puđicus* přístup opačný, než ten, který je připisován Senekovi.²⁹¹ Podobně i slovo *obscurus* je konotováno negativně a ve spojitosti se stoiky: v jejich vývodech je vždy něco *obscuri et tortuosi*, což je stavěno do opozice k *sententiae gravissimae*, jimiž oplývá Markova výřečnost.²⁹² Podobně i *insolens* je

285 Srov. Aristoteles, Politika 1342 A 32-B6.

286 Viz Pennacini, str. 122.

287 Gell. 1.11, 17: *Morem autem illum ingrediendi ad tibicinum modulos proelii institutum esse a Lacedaemonis, Aristoteles in libris Problematon scripsit, quo manifestior fieret exploratorique militum securitas et alacritas.*

288 Pennacini, str. 126.: „la *eloquentia tiliarum similis* si propone ... di offrire i mezzi tecnici atti all'espressione di sentimenti, emozioni, stati psichici per i quali la *eloquentia tubae similis* non possiede né prevede segni di comunicazione. Sentimenti, emozioni, stati psichici evidentemente non comuni, rari, eccezionali o più profondi o più sottili o più intensi di quanto possano descrivere o comunicare i mezzi linguistici altamente formalizzati della tradizionale oratoria illustre.“

289 Marache; cituji podle Soveriniho, str. 108.: „l'usage du mot rare paraît réservé à des travaux d'un caractère plus nettement littéraire et où la liberté de l'auteur reste plus grande.“ Viz také Marache, str. 19.

290 Viz Soverini, str. 109nn.

291 Viz De orat. 3 [154, 10].

292 Viz De eloquentia 4, 10 [150, 16]: *Contemni denique et nullo honore esse rhetora videas; observari autem et omnibus officiis coli dialecticos, quod in eorum rationibus semper obscuri aliquid et tortuosi sit.*

vnímáno jako negativní: Fronto chválí Lucia Vera, že v dopise adresovaném senátu žádná taková slova neužil.²⁹³ Verba *remotiora* jsou zase již příliš vzdálena – jak to naznačuje užití absolutního komparativu – jazykovému úzu, jakkoliv verba *remota* mohou snad být vnímána pozitivně.²⁹⁴ Soverini vyvozuje, že všechny tyto vlastnosti jsou ve Frontonově vnímání negativní obecně, nejen v rámci císařské výřečnosti, tj. *eloquentia tubae*. Odmítá tedy myšlenku, s níž jsme se setkali u Marache i Pennaciniho, že by Fronto měl v záměru formulovat dvě různé řečnické teorie, z nichž každá by sloužila jinému komunikačnímu účelu, byla určena jinému publiku a využívala jiných výrazových prostředků, ovšem obě by měly ve Frontonově řečnické teorii své místo. Argumentuje také tím, že Fronto se v zásadě věnoval pouze *eloquentia Caesaris*, tj. *tubae*.

V textech samotných můžeme sice vidět jistý rozdíl mezi dopisy, kde se Fronto cítí volněji a zvláštních a archaických slov užívá více, než v literárnějších textech. Tento rozdíl ale není nijak mimořádně výrazný, navíc neliterárních textů a řečí máme dochováno jen velmi málo. Pennacini zároveň svou hypotézu staví na tom, že verba *remotiora* jsou totéž, co bezesporu pozitivně chápaná verba *insperata ac inopinata*. Ale jak jsme již probrali (a jak i Soverini upozorňuje), použití komparativu absolutního zde takového chápání značně problematizuje, pokud přímo neznemožňuje. Zároveň je dle mého názoru velice problematické se domnívat, že Fronto metaforám *tuba* a *tibiae* přisuzoval přesně ty významy, které v nich nalézají Pennacini. Soudím, že zde opět narážíme na meze interpretace Frontonových dopisů: je odvážné z jedné možná náhodně zapsané a rozhodně náhodně dochované věty vyvozovat zásadní stanoviska, která jinak nemají v zachovaném korpusu textů opodstatnění. Jakkoliv je tedy zřejmé, že v řeči k „prostšímu“ posluchačstvu by Fronto užil jiných jazykových prostředků, než v komunikaci se vzdělanými adresáty (neboť srozumitelnost pro posluchače byla pro něj na prvním místě), je těžké jasně vidět nějaké rozdělení jeho teorie.

***Elocutio novella* – Frontonův styl?**

Z dosavadního výkladu jsme viděli, že textový korpus Frontonových dopisů nás často svým charakterem staví před problémy, na jejichž řešení se badatelé neshodou a jedna a táž otázka mnohdy vede k opačným závěrům. Podobně je tomu i v případě výrazu „*elocutio novella*“. Toto sousloví Fronto používá na jednom jediném místě, a to v dopise *De eloq.* 5, kde říká: „*ve tvé poslední řeči, pokud jde o myšlenky, jsem si povšiml mnoha výtečných míst; jen velmi málo míst vyžaduje opravu pokud jde o jednotlivá slova.*“²⁹⁵ A pokračuje (záměrně uvádím latinsky): „*Nonnihil interdum elocutione novella parum signatum.*“ Tradičně byla tato věta překládána ve smyslu: „něco ale stále zůstává málo poznamenáno naším novým stylem“ a *elocutio novella* tedy byla chápána jako Frontonovo označení jeho vlastního „nového“ stylu.²⁹⁶ Tato interpretace, která se nejspíše nabízí, přináší ale, jako takřka vše, s čím se v bádání o Frontonovi setkáme, problémy.

Ze zachovaných textů totiž nikde jinde nevyplývá, že by Fronto svůj styl a přístup k řečnictví považoval za nějak „nový“. Fronto vůbec svůj styl prakticky „neobjektivizuje“, nepohlíží

293 Viz *Ad Verum Imp.* 2.1 [132, 7]: *Numquod verbum insolens aut intempestivum?*

294 Viz kapitulu *Verba remota, remotiora et insolentia*.

295 *De eloq.* 5, 1 [151, 4]: *pleraque in oratione recenti tua, quod ad sententias attinet, animadverto egregia esse.*

296 Srov. např. Brock, „Fronto endeavoured to fashion an *Elocutio novella*...“, Portalupi, str. 81: „Se Frontone fu veramente un innovatore, quale egli si considerò denominando *elocutio novella* il suo stile...“

na něj jako na doktrínu, uzavřený a nějakým způsobem definovatelný soubor pravidel, který by se poté dal nějak označit. Hovoří nanejvýš o *nostra secta*, když vyjadřuje radost nad tím, že v Markových řečech zřetelně vidí stopy své výuky²⁹⁷. V případě Lucia Vera podobnou radost vyjadřuje slovy: „*ctnost výřečnosti, troufám si tvrdit, se u tebe, caesare, zrodila pod mým vedením a velením.*“²⁹⁸ Pokud se podíváme, jak Fronto používá slovo *eloquentia*, nenacházíme žádné známky toho, že by svou vlastní výřečnost nějak zvláštně charakterizoval či vůbec tematizoval. Nalezneme spojení jako *eloquentia recta*, *eloquentia Caesaris*, dále různé osoby mají svoji *eloquentia*, ale celkově se zdá, že pro Frontona existuje jedna správná *eloquentia*, k níž se snaží vést své žáky a k níž se různé osoby různě blíží, případně se od ní odchylují (pak nalézáme výrazy *eloquentiam prave excolere*, *rectae eloquentiae detrimentum* apod.). Ale nikde neprozrazuje, že by svou výřečnost považoval za nějak zvláštní či výjimečnou jako celek, natož že by si byl vědom nějaké její novosti.

Pokud však připustíme, že zde Fronto zde mluví o svém vlastním řečnictví, nastává potíž s vysvětlením, co vlastně označuje adjektivum *novella*. Pokud by totiž Frontonův styl měl být nový, musel by se nějak vymezovat proti něčemu starému. Ale jak jsme již viděli, Fronto se vymezuje proti stylu Senekovu a dalších „moderních“ řečníků, jejichž styl byl ale obecně označován jako „nový“ a oni sami jako „*rhetores novi*“. Portalupi zde rozdíl vidí v užití deminutiva *novella*: zatímco *rhetores novi* se nazývají *novi* v kontrastu k *antiquarii* své doby, Fronto pak v kontrastu k těmto *novus* užívá deminutiva *novellus*. Tato interpretace se ovšem zdá poněkud násilná a nepodložená. Marache pak tvrdí, že Fronto pod *elocutio novella* míní moderní styl, právě onen styl nových řečníků, Seneky či Lucana, který podle něj Fronto nakonec přijímá. Jak uvidíme vzápětí, Marachova identifikace *elocutio novella* se stylem moderních řečníků je sice správná, ovšem jeho celková interpretace, že pro Frontona je nakonec tento styl přijatelný, je zcela v rozporu s tím, jak se Fronto vyjadřuje jinde.

Jak se ale dnes přijímá, byla tato pasáž všemi těmito i mnoha dalšími badateli zcela špatně chápána a překládána.²⁹⁹ První, kdo přišel se zcela opačným výkladem, byl Halford-Stevens, který si ve svém úderně a svěže krátkém článku dal za cíl „*navždy z učebnic římské literatury odstranit termín elocutio novella coby popis stylu vyučovaného a užívaného Corneliem Frontonem.*“³⁰⁰ Halford-Stevens překládá totiž slovo *signatum* nikoliv ve smyslu „poznamenaný“, „nesoucí stopy“, jak činili všichni dřívější badatelé, nýbrž ve smyslu „jasný“, „průzračný“, což je význam, který toto slovo v pozdější latině získalo.³⁰¹ Smysl Frontonovy poznámky tak náhle získává zcela opačný význam, vytýká totiž Markovi, že v jeho řeči něco stále zůstává „*kvůli použití nového stylu málo jasné.*“ *Elocutio novella* pak tedy znamená skutečně styl Senekův a *rhetores novi* a Fronto, v souladu s tím, jak se vyjadřuje i jinde, použití tohoto stylu odmítá a vidí jej negativně.

297 V dopise Ad Antoninum Imp. 1.2, 2 [87, 21]: *ego cum in orationibus vestris vestigia nostrae sectae animadverto, γέγηθε δὲ φρένα Λήτω: Meis enim verbis exprimere vim gaudi mei nequeo.*

298 Ad Verum 2, 3 [118, 22]: *Eloquentiae virtus, ausim dicere, meo ductu, Caesar, meoque auspicio parta est.*

299 Viz Soverini, str. 208, Van den Hout [151, 4].

300 Halford-Stevens, str. 14: „The purpose of this note is to banish for ever from our histories of Roman literature the term *elocutio novella* as a description of the style preached and practised by Cornelius Fronto.“

301 Srov. Van den Hout [151, 4].

ČÁST PŘEKLADOVÁ

Frontonova řečnická teorie nás staví před otázku, nakolik jeho postuláty odpovídají jeho praxi? Již jsme mluvili o analýze, kterou provedl Marache. Ve Frontonových textech našel relativně malé množství slov, která identifikuje jako archaismy: jen 42 (z toho je 32 plautovských) a 13 slov předklasických, oproti tomu zjistil 110 slov nových, před Frontonem nedoložených.³⁰² Van den Hout dospěl k podobnému poměru: 73 slov archaických oproti 189 místům se slovy „novými“.³⁰³ Je ale samozřejmé, že část těchto slov bude ve skutečnosti spadat mezi archaismy, které ovšem budou pocházet z děl ztracených. I přesto je ale toto číslo vcelku překvapivě nízké. Jak uvidíme i na překladech a rozbořech v této části práce, nedá se říci, že by archaismy byly ve Frontonově jazyce všudypřítomné, jak by se mohlo očekávat. V některých z překládaných textů se nenacházejí žádné, v ostatních několik málo. Jedná se povětšinou o archaismy na úrovni lexika, méně pak na úrovni morfologie, i když z těmi se rovněž setkáváme, ovšem jejich používání není nijak systematické.³⁰⁴

Pokud jde o nejvýraznější Frontonův teoretický postulát, *verba insperata atque inopinata*, je posouzení, nakolik ho v praxi skutečně naplňuje, mimořádně obtížné. „Nečekanost“ a „nenadálost“ jsou totiž kategorie značně subjektivní. Fronto také nikde neupozorňuje, že by zrovna některé konkrétní slovo spadalo do této kategorie. Van den Hout ve svém komentáři občas nějaká slova za *insperata et inopinata* označuje, ale už nevysvětluje, jak k tomuto závěru došel. Zajisté můžeme do této kategorie zahrnout archaismy: jejich relativně malé množství je skutečně činí neočekávanými. Kdyby Fronto archaizoval usilovně všude, kde by se mu k tomu naskytla příležitost, byla by archaická slova v rámci takového slohu těžko neočekávaná. To ale Fronto nečiní: archaismy užívá uměřeně, což je podle mého názoru zcela v souladu s jeho požadavkem na srozumitelnost řeči. Dále bychom mohli za *verba insperata et inopinata* považovat občasně obměny ustálených výrazů, obzvláště právnických. Nicméně, jak jsem již řekl, je tato kategorie dle mého názoru příliš subjektivní, než bychom mohli tato slova v textu jasně identifikovat.

Při překládání jsem nicméně tuto složku nechtěl a nemohl zcela pominout. Zvolil jsem tedy postup analogický k postupu Frontonovu, který se obrací do období předcházejícího, které v jeho době mělo na literární jazyk největší vliv. Zkusil jsem tedy překročit období, které mělo na češtinu značný vliv, tj. 19. a počátek 20. století, a obrátit se k textům předbělohorským. Myslím, že téměř každý, kdo kdy otevřel Komenského nebo Bibli kralickou, uzná, že jazyková bohatost těchto textů je mimořádná a nesmírně osvěžující tím, jak v nich nacházíme slova důvěrně známá i slova pro nás vlastně nová a nezvyklá, ale snadno pochopitelná, zvláštní významy dnes obvyklých slov, i slova zcela zapomenutá. Mnoho slov a obrátů z těchto textů tak podle mého názoru splňuje Frontonův požadavek, aby „slovo bylo díky své starobylosti známé a zároveň aby svou novostí potěšilo.“

³⁰⁵Nebylo nicméně v mých silách, abych jako Fronto tyto texty důkladně prostudoval a vypsal si z

---

302 Viz Marache, str. 97nn.

303 Viz Van den Hout (1999), 637-638 a 647-677. Van den Hout počítá i váceslovná spojení, zatímco Marache pouze samotná slova.

304 Zvláštní kategorii představují ještě archaismy na úrovni ortografie, které je ale těžké přiříst Frontonovi. *Manus prima* zapsala text s mnohými výraznými záměrnými archaizacemi: např. s *-ei-* místo *-i-* v dativu a ablativu plurálu *-is* nebo genitivu sing. a nom. plur. 2. dekl. *-i*, se zaměňováním *o* za *u* v předponě *con-*, superlativem na *-issimus* a dalšími podobnými. *Manus secunda* pak ale při porovnávání s dalšími rukopisy tyto tvary nahradila tvary obvyklými. Viz Van den Hout (1988) str. XXXIInn.

305 De eloq. 2, 4 [136, 21]: „ut unum et id verbum vetustate noscatur et novitate delectet.“

nich pečlivá excerpta, jakkoliv bych tak rád učinil nejen kvůli překládání Frontona. Přesto jsem se pokusil své překlady alespoň trochu ozvláštnit několika výrazy, které jsem načerpal z Komenského *Labyrintu světa a ráje srdce*.

Ostatně, myšlenku prohledávat takto staré texty a čerpat z nich *verba insperata atque inopinata* považuji za zcela hodnou následování, a to nejen v případě překládání Frontonových textů, ale rozhodně i pro obohacení vlastního jazyka pro jakoukoliv příležitost.

Důležitou otázkou jsou také archaizující prostředky. Jak jsme ale ve výkladu viděli, Fronto není v žádném případě bezvýhradný archaizátor a ani v překládaných textech nedochází k žádné záplavě archaismy. Archaismus slouží Frontonovi spíše jako jazykové osvěžení, ozvláštnění a je obtížné od sebe oddělit archaismy a slova neočekávaná a nenadálá. Proto jsem se i já v překladech snažil vyhnout prostředkům, kterou jsou coby archaizační prvky velmi nápadné, především na morfoloogické úrovni: nepoužívám tedy infinitiv na *-ti*, vyhýbám se minulým přechodníkům (a do značné míry i přítomným), invertovanému slovosledu. Místo toho používám již zmíněná slova nalezená v Komenském (ale i jinde, resp. slova, o kterých již nedovedu říci, odkud jsem je načerpal, ale která mi připadají zvláštní a neužívaná) a antepreteritum³⁰⁶.

Fronto nesnášel styl *rhetores novi*, který byl z jeho pohledu bombastický, plný zbytečného slovního balastu. I já tedy některý jazykové prostředky (či spíše nešvary) ze zásady neužívám. Je pochopitelné, že situace současné spisovné češtiny je zásadně odlišná od situace literární latiny Frontonovy doby, ba dokonce opačná: zatímco latina ustrnula v klasicismu a neustále se vracela k autorům zlatého období a postupně tak do značné míry ztratila kontakt s mluvenou řečí, problém současné češtiny je podle mého názoru zcela opačný, totiž, že i do jazyka spisovného pronikají kolokvialismy a hlavně jistá v mluveném jazyce běžná a vcelku pochopitelná *nepečlivost* a nedbalost. Místo Senekova stylu u Frontona u mě tedy zaujímají především následující prostředky.

V první řadě vazba *cosi je o něčem*, pochopitelně s výjimkou vazeb, kdy skutečně to *něco* je obsah a sama esence *čehosi* („kniha, film, rozprava atd. je o něčem“). Mimo tyto případy bych tuto v současnosti (snad pod vlivem angličtiny) převelice rozšířenou vazbu nazval *vazbou vágní spojitosti*. Dle mého názoru a citu mluvčí touto vazbou k sobě vzájemně přibližuje dva jevy, jejichž blízkost nedovede či nechce specifikovat blíže.

Dalším takovým jevem je nesmyslný slovosled v případě, kdy se deverbální adjektivum váže jak se substantivem, tak s nějakým dalším příslovečným určením či předmětem. Místo, aby v tom případě stálo, jak je to logické i jazykově zcela přirozené, mezi těmito dvěma větnými členy, s nimiž se pojí, bývá stavěno před substantivum a odtrháváno od druhého svého průvodce. Jde o vazby typu „opečené maso na grilu“ namísto „maso opečené na grilu“ či „na grilu opečené maso“.³⁰⁷

306 Zde by mohl někdo namítnout, že jde o archaizační prostředek *par excellence*. Podle mého názoru a jazykového citu jde však o prostředek i v textech dnes vnímaných jako zastaralé natolik řídký a vzácný, že je běžnému čtenáři spíše zcela neznámý, než aby působil archaicky. Většina českých mluvčích se, troufám si říci, s tímto jevem nikdy nasetkala. Antepreteritum navíc nese jistý gramatický význam a v určitých situacích se hodí pro vyjádření časových vztahů lépe, než vidová opozice, která především slouží k vyjádření předčasnosti, příslovce nebo složité opisy a zcela jiná formulace vět. Přesto se ale tímto prostředkem snažím šetřit.

307 Tento příklad mám z jídelního lístku restaurace v našem bytovém domě. Pomíjím zcela fakt, že by stačilo říci „(o)grilované maso“.

Toto podivné zmatení slovosledu plodí občas otázky až surrealisticky filosofické: nabídka v menu menzy „plněné knedlíky uzzeným masem“ může vyvolat otázku, jak se z „plněných knedlíků“ může stát „uzené maso“. Zatím nejnesmyslnější větou s takto pochybeným slovosledem, kterou jsem četl, byl popisek pod fotografií z

Ale pronikání hovorového jazyka do spisovné řeči se děje i oficiálně, jak alespoň vyplývá z jazykové prexe České televize posledních let. Podivná mluva hlasatelů v posledních letech stěží unikla pozornosti jazykově citlivějších lidí. Za příklad takového zcela nepochopitelného počínání považují podivný tvar „policisti“, který je ale dle mého názoru zcela zbytečný, protože je kdesi mezi spisovným „policisté“ a lidovým „policajti“, není však ani jedním.

Zásadním charakteristickým prvkem Frontonova stylu je jeho časté užívání řečnických figur: jde hlavně o řečnická přirovnání, *imagines*, jejichž pomocí Fronto vysvětluje psychické pochody, právní záležitosti, omlouvá se či chválí. Dále s oblibou užívá zvukových figur, hlavně aliteraci a homoioteleuton. Nápadné jsou také jeho krátké, úsečné věty a vypointované otázky, což komentátoři označují jako „staccatový styl“.³⁰⁸ Překládání těchto prostředků se pochopitelně značně liší: *imagines* či metafory jsou nedílnou součástí textu, nelze je nepřeložit, pokud bychom nechtěli text pouze adaptovat.

Vytvořit v českém textu aliteraci není nijak problematické, samozřejmě se to ale ne vždy podaří přímo na místě, kde je v originále. Snažím se tedy v textu vytvořit alespoň podobný počet takovýchto míst. Fronto aliterace užívá relativně hojně a často je seskupuje, takže můžeme narazit na souvětí s více aliteracemi různých písmen za sebou nebo takovými, kdy se aliterace různých písmen mezi sebou prolínají: např.: „... *templa infera Aegre Coerceri, Amnibus et paludibus et STagnis STygiis Acheruntem Aegre Commoeniri, Canem denique Custodem Apposuisse*.“³⁰⁹ V důsledku vícenásobného záporu v češtině často vzniká nezamýšlená aliterace písmene „n“, které se snažím vyhnout. Podobně se zdráhám považovat za kvalitní aliterace tvořené pomocí pomocného slovesa „být“, které vznikají často samovolně.

Z dalších figur je možno napodobit homoioteleuton. Zde je ale již více potíží, neboť v latinském textu je tato figura povětšinou tvořena pomocí shodných gramatických koncovek. Takový prostředek v češtině funguje jinak a je vnímán spíše negativně. Na druhou stranu se mi záměrný štěpný rým uprostřed prozaického textu v češtině zdá nepřirozený a až příliš nápadný. Snažil jsem se tedy nejnápadnější pasáže s touto figurou převést nějakou prostřední cestou, aby nešlo ani čistě o opakování stejných gramatických tvarů (často se tak v češtině děje za použití deverbálních substantiv na „-ní“), ani o čistokrevné rýmy na konci nějakých symetrických celků, neboť to by působilo až příliš nápadně a nepřirozeně.

V textu se také objevuje množství slov, spojení a významů nových, do té doby neužívaných, nebo užívaných až od poklasického období. Tato místa se v překladu nesnažím překládat nijak příznakově, vnímám tyto prvky jako zcela přirozené prvky v jazyce té doby a projevy přirozeného vývoje navzdory klasicismu. Upozorňuji tedy na ně, ale nezdůrazňuji je v překladu. Jako jistou substituci tohoto rysu text záměrně nearchaizuji.

Jiné figury jsou do češtiny jen obtížně převoditelné: jde např. o chiasmus, který by leckdy vyžadoval nepřirozený slovosled adjektiv vůči substantivům. Snažím se tedy v takovém případě použít či zvýraznit jinou figuru (např. paralelismus). Některé jevy jsem pak v překladu musel zcela pominout: jde především o občasnou dvojjazyčnost, kdy Fronto užívá řečtiny, obzvláště pro odborné termíny. Pro Frontona i Marka byla řečtina přirozená, v češtině však takovou možnost

fotoreportáže o rekonstrukci bitvy u Sudoměře, kde se skupina vojáků dobývala na vozovou hradbu. Popisek zněl: „Útočící vojáci na vozovou hradbu.“ Zde se jedná snad již o čistokrevné dada.

308 Viz Van den Hout [241].

309 *De somno*, sc. *De feriis Alsiansibus* 3, 9 [232, 12].

nemáme. Dalo by se uvažovat o použití termínů např. latinských, kdyby však byly srozumitelné: v překladech se toto týká termínů dialektických, kdy by nahrazení dle mého názoru vedlo pouze k naprosté nesrozumitelnosti.

Při překladu jsem se snažil zvláštnosti Frontonova stylu co nejvíce zachovat, jde tedy z této perspektivy o překlad celkově konformní.³¹⁰

---

³¹⁰ K otázce překladu *konformního* vs. *adaptačního* viz Pelán (2007).

Ad Marcum Caesarem 3.8

(VdH 40.10, Haines 1.34)

Tento dopis z počátků Frontonova pedagogického působení u císařského dvora je důležitou ukázkou jeho učebních metod a zároveň mimořádné důležitosti, kterou přikládal řečnickým přirovnání (*imagines* či *εἰκόνας*). Fronto nejspíše poslal Markovi několik těchto modelových přirovnání, která by mohl použít v děkovné řeči Antoninu Piovi, kterou měl pronést. Markovým úkolem bylo k těmto *imagines* (např. právě zde probírané „Na ostrově Aenaria je jezero. Na tom jezeře je další ostrov a ten je rovněž obýván.“³¹¹) najít vhodné postavy či situace.³¹² S většinou z nich si, jak vyplývá z předchozího dopisu Ad M. Caes. 3.7, poradil, ale s tímto si nevěděl rady, tak se obrací na Frontona.

Podobným způsobem zadával Fronto Markovi i jiná podobná cvičení: *ὑπόθεσις*³¹³ (téma, na které měl Marcus napsat řeč), *γνώμη* či *sententia* (*maxima*) a *loci communes*.³¹⁴

V dopise se setkáváme s několika Frontonovými oblíbenými řečnickými figurami³¹⁵:

- epanalepsis: *...seu quod aliud est mare, ejus nomen maris addito...*

- *figura etymologica*: *tutus ... tutatur*

- aliterace: *aeque undis alluitur auras salubris aequae accipit ... aequae ... aequae; ... te tutum in tranquillo sinu suo socium ...*

Z archaismů potkáváme slovo *multimodis*.

Fronto zde také hojně užívá řeckých výrazů. Jednak vícekrát opakuje „*εἰκὼν*“, dále pak v řečtině uvádí především od Aristotela pocházející dialektické pojmy, jimiž charakterizuje vlastnosti věci, které mohou sloužit jako základ pro přirovnání. Tyto výrazy jsem přeložil do češtiny, neboť řečtina by působila nesrozumitelně (Fronto i Marcus ovládali řečtinu naprosto samozřejmě, Marcus byl v podstatě rodilý mluvčí).

Text a překlad:

Domino meo.

Mému pánovi

1. Imaginem, quam te quaerere ais meque tibi socium ad quaerendum et optionem sumis, num moleste feres, si in tuo atque in tui patris sinu id futurum quaeram? Ut illa in mari Ionio sive Tyrrhenico sive vero potius in Hadriatico

1. Pokud jde o přirovnání, se kterým si prý nevíš rady a bereš si mě při hledání vysvětlení jako společníka a pomocníka, vadilo by ti, kdybych ho vysvětlil na příkladu náručí tvého a náručí tvého otce? Tak³¹⁶, jako ten

311 Ad M. Caes. 3.7: *In insula Aenaria intus lacus est; in eo lacu alia insula est et ea quoque inhabitatur.*

312 Jde vlastně o obrácení obvyklého postupu: Fronto při svém používání *imagines* má vždy nejprve k dispozici *rem*, ke které hledá *imaginem*.

313 Viz Ad M. Caes. 3.17.

314 Viz Ad M. Caes. 5.74.

315 Informace v této části analýzy jednotlivých textů čerpám z Van den Houtova komentáře.

316 Celá tato věta je v originále poněkud anakolutická, což jsem se snažil zachovat, resp. nesnažil jsem se její lehkou nepřehlednost napravnou prostředky spíše hovorovými odstraňovat („tedy“, opakování „tak“).

mari, seu quod aliud est mare, eius nomen maris addito, igitur ut illa in mari insula Aenaria fluctus maritimos ipsa accipit atque propulsat omnemque vim classium, praedonum, beluarum, procellarum ipsa perpetitur, intus autem in lacu aliam insulam protegit ab omnibus periculis ac difficultatibus tutam, omnium vero deliciarum voluptatumque participem, namque illa intus in lacu insula aequae undis alluitur auras salubris aequae accipit, habitatur aequae, mare aequae prospectat, item pater tuus imperii Romani molestias ac difficultates ipse perpetitur, te tutum intus in tranquillo sinu suo socium dignitatis gloriae honorumque omnium participem tutatur. Igitur hac imagine multimodis uti potes ubi patri tuo gratias ages, in qua oratione locupletissimum et copiosissimum te esse oportet. Nihil est enim, quod tu aut honestius aut verius aut libentius in omni vita tua dicas quam, quod ad ornandas patris tui laudes pertinebit. Postea ego quamcumque εἰκόνα huc addidero, non aequae placebit tibi, ut haec quae ad patrem tuum pertinet; tam hoc scio, quam tu novisti.

Quamobrem ipse aliam εἰκόνα nullam adiciam, sed ratione, qua tute quaeras, ostendam. Et amem te, tu quas εἰκόνας in eandem rem demonstrata ratione quaesiveris et inveneris mittito mihi, ut si fuerint scitae atque concinnae, gaudeam.

2. Iam primum quidem illud scis, εἰκόνα ei rei adsumi, ut aut ornet quid aut deturpet aut aequiperet aut deminuat aut ampliaret aut ex minus credibili credibile efficiat. Ubi nihil eorum usus erit, locus εἰκόνοσ non erit. Postea ubi rei propositae imaginem scribes, ut si pingeres, insignia animadverteres eius rei cuius imaginem pingeres, item in scribendo facies. Insignia autem cuiusque rei multis modis eliges: τὰ ὁμογενῆ, τὰ

ostrov v Jónském moři nebo v Tyrhénském nebo spíš v Jaderském moři nebo, je-li to ještě nějaké jiné moře, doplň název toho moře³¹⁷ – tedy jako ten ostrov v moři (Aenaria) sám zachytává a odráží mořské příboje a sám snáší veškerý nápor loďstev, pirátů, mořských oblud a bouří, ale uvnitř sebe na jezeře ochraňuje před všemi nebezpečími a obtížemi další ostrov, který ale má podíl na všech radostech a potěšeních – neboť tento ostrov uvnitř na jezeře je stejně smáčen vodami, stejně si užívá zdravého vánku, stejně je obýván, má stejný výhled na moře – tak také tvůj otec snáší sám všechny starosti³¹⁸ a obtíže římské říše, ve svém klidném náručí ochraňuje tebe, který jsi tak v bezpečí, ale v důstojnosti, slávě a všem dobrém jsi jeho společníkem. Takže tohoto přirovnání můžeš rozmanitě užít, když budeš svému otci děkovat, v kteréžto řeči bys měl mluvit co nejbohatěji a nejkošatěji. V životě totiž nemůžeš říci nic důstojnějšího nebo pravdivějšího nebo milejšího než to, čím ozdobíš chválu svého otce. Žádné další přirovnání, které bych k tomuto mohl ještě přidat, by se ti nelíbilo tak jako toto, které se týká tvého otce. Tím jsem si jist, a ty to také víš. Proto sám žádné další přirovnání nepřipojím, ale ukážu ti způsob, jak je snadno vymyslet. Přirovnání, která podle toho návodu v téže věci vymyslíš a nalezneš, mi prosím pošli, abych se jimi potěšil, budou-li chytrá a ladná.

2. Nyní víš, že přirovnání se v první řadě používá k tomu, aby se něco buď ozdobilo, pohanělo, srovnalo, umenšilo, zveličilo nebo se to učinilo z neuvěřitelného uvěřitelnějším. Kde se nic z toho neužije, nebude ani místo pro přirovnání. Když budeš napříště psát přirovnání v nějaké věci, kterou budeš rozmyšlet, postupuj při psaní, jako kdybys ji maloval, přičemž by sis všiml rysů té věci, kterou maluješ. Rysy

317 Zachovaná epanalepsis.

318 V originále je zde řada alitercí, které se snažím zachovat či nahradit na co nejbližším místě: „stejně smáčen“ ... „tak také tvůj“ ... „sám snáší ... starosti“.

ὁμοειδῆ, τὰ ὅλα, τὰ μέρη, τὰ ἴδια, τὰ διάφορα,
τὰ ἀντικείμενα, τὰ ἐπόμενα καὶ
παρακολουθοῦντα, τὰ ὀνόματα, τὰ ἐνούσια, τὰ
συμβεβηκότα, τὰ στοιχεῖα et fere omnia ex
quibus argumenta sumuntur; de quibus
plerumque audisti, cum Θεωδώρου locos
ἐπιχειρημάτων tractaremus. Eorum si quid
memoriae tuae elapsum est, non inutile erit
eadem nos denuo retractare, ubi tempus aderit. In
hac εἰκόνε, quam de patre tuo teque depinxi, ἔν
τι τῶν συμβεβηκότων ἔλαβον, τὸ ὅμοιον τῆς
ἀσφαλείας καὶ τῆς ἀπολαύσεως. Nunc tu per
hasce vias ac semitas, quas supra ostendi,
quaeres, quonam modo Aenariam commodissime
pervenias.

3. Mihi dolor cubiti haud multum sedatus
est. Vale, domine, cum ingenio eximio. Dominae
meae matri tuae dic salutem. ⁴ τὴν δὲ ὅλην τῶν
εἰκόνων τέχνην alias diligentius et subtilius
persequemur; nunc capita rerum attigi.

každé věci můžeš volit z mnoha úhlů pohledu:
může to být podobnost³¹⁹ co do druhu,
podobnost co do zevnějšku, celek, části,
zvláštnosti, rozdíly, protiklady, důsledky a
následky té věci, vlastní jména, podstata a
případky, stavební prvky a vůbec všechno, z
čeho se berou náměty. O tom jsi slyšel dost,
když jsme probírali Theodórova³²⁰
epicheirémata. Pokud už si je nepamatuješ,
bude užitečné, abychom je probrali, až bude
příležitost. V tomto přirovnání, které jsem
načrtl, o tobě a tvém otci, jsem si zvolil jeden z
případků, totiž totožnost bezpečí a potěšení.
Nyní musíš ty přijít na to, jak po cestách a
stezkách, které jsem ti právě ukázal, dorazíš na
Aenarii.

3. Můj bolavý loket se příliš nezlepšil.
Buď zdrav, pane, i se svým výjimečným
nadáním. Vyřid' pozdrav své matce, mé paní.
Umění psát přirovnání probereme jindy
důkladněji a pečlivěji, nyní jsem se dotkl pouze
toho hlavního.

319 Následující dialektické výrazy uvádí Fronto řecky, já je však z důvodu srozumitelnosti pro českého čtenáře překládám.

320 Theodóros z Gadar, učitel řečníka Hérmagora z Temnu a také pozdějšího císaře Tiberia.

Arión

(VdH 241, Haines 1, 54)

Pověst o Ariónovi, kterou poprvé zaznamenal Hérodotos, byla v pozdějších dobách dobře známá a často ji různí autoři, ať už v Řecku, nebo v Římě, převypravovali.³²¹

Jde o jediný text, který nemá formu dopisu.³²² Antický editor jej zařadil na konec sbírky a my se můžeme pouze dohadovat, kdy a za jakým účelem byl napsán. Mohlo jít o vzorový text pro Marka, ovšem Van den Hout tvrdí, že pro takovou domněnku není opodstatnění. Podle něj jde o Frontonův pokus o literární produkci, přičemž ovšem nebyl literátem v pravém slova smyslu a jeho literární ambice byly velice omezené.³²³ Podobně jako o účely dílka se můžeme i o době jeho vzniku jen dohadovat: většina badatelů jej klade doby kolem roku 140, Van den Hout pak tvrdí, že není důvod odmítat myšlenku, že dílko je z doby ještě dřívější.³²⁴

Jazyk *Ariona* je ve srovnání s ostatními Frontonovými literárnějšími texty (*Laudes*) velice jednoduchý. Nacházíme zde poskrovnu rétorických ozdob, archaismů a kolokvialismů, které se jinak v dopisech nacházejí hojně. Zato zde Fronto hojně užívá historického prezentu a infinitivu historického a krátkých asyndetických spojení. Vedle tohoto stylistického prostředku je nejvýraznějším jazykovým prvkem textu jeho „staccatový“ styl, vyznačující se rychlým spádem vyprávění a množstvím krátkých, asyndeticky spojených vět (nejvýraznější je úsek *Carminis fine cum verbo in mare desilit, delphinus excipit, sublimem avehit, navi praevertit, Taenaro exponit, quantum delphino fas erat, in extimo litore*).

Archaismů nalézáme pouze několik: plautovské *umquam postilla* a archaický tvar *praevertit*. Obtížně přeložitelné *commemoramentum* je jinak doloženo pouze u Caecilia Stata. Dále je zde sloveso *auscultare*, které se nachází u Plauta, Terentia a Catona, ale v pozdější době je vcelku vzácné, tudíž se také dá považovat za archaismus.

Nalézáme zde ale naopak několik výrazů a vazeb, které se objevují až od augustovského období: *cupidus* + inf., což je zde vůbec poprvé doloženo v próze, *praecibus fatigari* (poprvé doloženo u Horatia), *residens* + abl. Také v textu nacházíme, jako i jinde, posunuté pasivní plusquamperfectum (*acceptus fuerat*).

Kolokvialismů se v textu nachází poskrovnu, méně než v dopisech: setkáme se s použitím spojku *super* ve významu *de* a s výrazem *bene esse* ve významu „mít se dobře“.

---

321 Srov např. Cicero, *Tusc.* 2.67, Strabo 13.2.4, Ovidius, *Fasti* 2.83, Hyginus, *Astron.* 2.17, Plinius, *Nat. hist.* 9.28, Plutarchos, *Conv. sept. sap.* 18, Lúkiános, *Dial. marit.* 8, Gellius 16.19.

322 S výjimkou úryvku z řeči *pro Carthaginiensibus*, který ale nepochází z téhož rukopisu jako ostatní texty.

323 Viz Van den Hout [241, 1].

324 Ibid.

Několik výrazů by mohlo být považováno za *verba insperata ac inopinata*: jde o *in extimo litore*, finální použití *secundum (secundum quaestum)* i již zmiňované *commoramentum*, které činí překladatelům značné potíže. Všechno jsou to slova či vazby málo obvyklé. Ale jak již bylo řečeno, určení slov *insperata et inopinata* je velmi subjektivní.

Rétorických ozdob zde užívá Fronto poskrovnu. Kromě již zmiňovaného asyndetického spojování vět zde narážíme na:

- asonanci *in navi – in mari* (příčemž jinde Fronto užívá vždy abl. *nave*³²⁵)
- aliteraci (*voltu ... verbis*), ale v míře menší než v jiných textech.

Text a překlad:

1. Arion Lesbius, proinde quod Graecorum memoria est, cithara et dithyrambo primus, Corintho, ubi frequens incolebat, secundum quaestum profectus magnis divitiis per oram Siciliae atque Italiae partis Corinthum Tarento regredi parabat. Socios navalis Corinthios potissimum delegit; eorum navem audacter re bona maxime onerat. Nave in altum provecta cognoscit socios, quae veherent cupidos potiri, necem sibi machinari. Eos precibus fatigat aurum omne sibi haberent, unam sibi animam sinerent. Postquam id frustra orat, aliam tamen veniam impetrat, ut in exitu vitae, quantum posset, cantaret. Id praedones in lucro duxere praeter spolia summum artificem audire, cuius vocem praeterea nemo umquam postilla auscultaret. Ille vestem induit auro intextam itemque citharam insignem. Tum pro puppi aperto maxime atque edito loco constitit sociis inde consulto per navem ceteram dispersis. Ibi Arion studio inpenso cantare orditur scilicet mari et caelo artis suae supremum commemoramentum. Carminis fine cum verbo in mare desilit, delphinus excipit, sublimem

1. Arión z Lesbu, podle Řeků nejlepší hráč na kitharu a dithyramb, strávil většinu svého života v Korintu, ale odešel odtud za výdělkem, a když Sicílii a v Itálii získal velké bohatství, začal se chystat k návratu z Tarentu do Korintu.³²⁶ Při výběru svých průvodců pro cestu dal přede všemi přednost korinthským námořníkům a jejich loď odvážně až po okraj naplnil množstvím cenných věcí. Když se loď ocitla na moři, zjistí³²⁷, že se jeho průvodci touží zmocnit nákladu, který vezou, a chystají se jej zabít. Naléhá na ně prosbami, ať si nechají všechno zlato, jenom ať ušetří jeho život. Když jsou jeho prosby marné, žádá o jinou milost, totiž aby v posledních chvílích života mohl podle libosti zazpívat. Piráti považovali za zisk, že kromě kořisti vyslechnou i skvělého umělce, jehož hlas napříště už nikdo další neuslyší. Arión oblékne zlatem vyšívaný šat a do ruky vezme nádhernou kitharu. Poté se postavil na okraj zádi, na nejvíce³²⁸ otevřené a vyvýšené místo, zatímco jeho průvodci se rozptýlí po celém zbytku paluby. Pak začne s nesmírným zápalem zpívat moři a nebi svou poslední

325 A to přímo v tomto textu: *nave in altum provecta...*

326 I v originále končí úvodní perioda, mohutným obloukem shrnující podstatnou část Ariónova života, až zde. V překladu jsem se snažil toto zrychlení, možná až uspěchání příběhu zachovat.

327 Fronto v tomto textu hojně užívá historického prezentu i historického infinitivu, především ve zrychlených pasážích. Snažím se ho v tomto následovat.

328 Fronto dlouhá adjektiva a adverbi často stupňuje opisně pomocí „*magis*“ a „*maxime*“ (opis s „*plus*“ a „*plurimum*“ neuvžívá, viz Van den Hout [108, 4-5]). Snažím se tento prvek zachovat.

avehit, navi praevortit, Taenaro exponit,
quantum delphino fas erat, in extimo litore.

2. Arion inde Corinthum proficiscitur et
homo et vestis et cithara ac vox incolumis.
Periandrum regem Corinthium, cui per artem
cognitus acceptusque diu fuerat, accedit;
ordine memorat rem gestam in navi et postea
in mari. Rex homini credere, miraculo
addubitare, navem et socios navalis, dum
reciperent, opperiri. Postquam cognovit
portum invectos, sine tumultu acciri iubet;
vultu comi, verbis lenibus percontatur,
numquidnam super Arione Lesbio
comperissent. Illi facile respondent Tarenti
vidisse fortunatissimum mortalem secundo
rumore pretia quaerere, laete esse, domi
cantare; quo diutius amore atque lucro et
laudibus retineri. Cum haec ita dicerent, Arion
inrupit ipse eodem momento sicut ab puppi
steterat aperte veste auro intexta, cithara
insigni. Praedones inopinato visu consternati,
cum neque quicquam postilla negare aut non
credere aut deprecari ausi sunt, delphini
facinus mirabantur tale. Amico delphino
Taenari salvus anniti visitur: Delphino residens
homo, parva figura atque rei argumento magis
quam simulacro composita.

uměleckou poctu. S koncem básně a s
posledním slovem na rtech skočí do moře,
zachytí jej delfín, vyveze vzhůru, předstihne
loď, vysadí na Tainaru, tak blízko u břehu,
jak jen to pro delfína je možné.³²⁹

2. Arión, bez újmy ať na těle, na šatu
nebo na kithaře, se odtud vydá do Korinthu.
Obrátí se na krále Periandra, který jej již
dlouho znal a ctil pro jeho umění. Vypoví mu
popořadě, co se dělo nejprve na lodi a poté v
moři. Král mu uvěří, o zázraku pochybuje,
vyčká příjezdu lodi a námořníků.³³⁰ Když se
dozví, že vpluli do přístavu, nechá je
nenápadně povolát. S přívětivou tváří a
vlídnými slovy se jich ptá, zda se
nedozvěděli něco o Ariónovi z Lesbu. Oni
mu pohotově odpovědí, že jej viděli v
Tarentu, že je nejmšťastnější ze smrtelníků,
jeho pověst je výborná, dostává se mu poct,
má se dobře, zpívá u sebe doma. Že ho tam
láska, peníze a chvála zadržuje stále déle.
Když takto mluvili, vtrhl před ně Arión, živý
a bez zranění, tak, jak tehdy stál na lodní
zádi ve zlatem prošívaném šatě a s
nádhernou kitharou. Lupiče tento nečekaný
pohled zcela ochromil a pak už se neodvážili
nic zapírat, nevěřit nebo prosit o odpuštění,
jen obdivovali tak nezvyklý delfínův čin. Na
Tainaru je možné vidět sochu Arióna, jak se
zdravý opírá o svého přítele delfína: malá
lidská postava sedící na delfínovi, socha,
která spíše zpodobňuje myšlenku, než aby se
snažila o věrnou podobu.

329 Řada krátkých vět, které zrychlují vypravování, kterou zachovávám.

330 Rovněž zde se nalézá řada krátkých, rychlých vět.

O závětích ze zámorí

(*Ad M. Caes.* 1.6; VdH 10, Haines 1, 154)

Toto je jediný souvislý úryvek z Frontonových řečí, který máme k dispozici. Zachoval se v dopise, který Marcus píše Frontonovi. Přednesl totiž tuto Frontonovu řeč císaři Antoninu Piovi, kterému se řeč velice líbila. Stejně tak velice zamlouvala Markovi, a právě proto ji opisuje, resp. tu její část, která jej nejvíce zaujala.

Titul *De testamentis transmarinis* jí dal Mai, přičemž již on měl podezření, že jde o tutéž řeč, kterou známe pouze jménem *Pro Bythinis*. Později byl objeven zápis *manus secundae*, který v jiném dopise (*Ad amicos* 1.15), kde se Fronto zmiňuje o řeči *Pro Bythinis*, k tomuto názvu připsal „*vel de asianis testamentis*.“, nicméně tato identifikace je pochybná.³³¹

Řeč je složená ze dvou částí, z nichž každá obsahuje krátké *exordium*, poté *argumentatio* a *exemplum* a krátké *peroratio*. Hlavní Frontonova idea v celé řeči je, že závěti sepsané ve vzdálených zamořských provinciích, jejichž platnost byla napadena, by neměly být posílány k přezkumu do Říma, aby teprve tam byly otevřeny. Jednalo se totiž o to, že prokonsul provincie Asia³³² právě něco takového učinil: rozhodl, že závěť, kterou napadl někdo z *přímých* dědiců (tj. pokrevních příbuzných), protože se obával, že je v ní vyděděn, se má – neotevřená – poslat k císařskému dvoru do Říma. Fronto císaře varuje, že pokud takovouto praxi potvrdí a schválí, stane se to, že všichni, kdo jsou se zemřelým spojeni pokrevní příbuzností a tudíž na ně přechází dědictví, dokud není závěť otevřena nebo pokud je shledána neplatnou, budou v případě podezření, že by v závěti mohli být vydědění, trvat na tom, aby se neotevírala v provincii, jak tomu bylo dosud, ale aby byla poslána do Říma. Do té doby totiž byli *iure sanguinis* držitelé dědictví. V první části Fronto varuje, že nikdo nebude tak pošetilý, aby se vůbec do Říma vydával a riskoval, že o dědictví přijde, a že tedy se budou neustále hledat výmluvy a odklady. Ve druhé části pak projevuje znepokojení nad tím, že by se závěť měla vůbec vystavit něčemu tak nebezpečnému, jako byla cesta po moři do Říma. Ztráta závěti se totiž rovná zneuctění vůle zemřelého. V každém případě tedy je podle Frontona nutné této praxi zabránit.

Styl řeči je pozoruhodný: v první části (odstavce 2-4) se setkáváme se „staccatovým“ stylem tvořeným krátkými úsečnými větami a údernými otázkami. Podle Van den Houta je právě toto ukázkou onoho strohého (*siccum*) slohu, o kterém mluví Macrobius. Ve druhé části se ale styl stává výrazně květnatějším, věty jsou delší a komplikovanější, setkáváme se zde s výrazy básnickými a pro Frontona typickými přirovnáními, která mu poslouží i jako důkazy. Snad právě toto je důvod, proč Marcus říká, že Antoninus Pius obdivoval „různorodou povahu stylu“ („*elocutionis variam virtutem*“).

Van den Hout označuje jako *verba insperata ac inopinata* výrazy „*bonis alienis incumbare*“, „*dilapidare*“, „*superruere*“, aniž by ovšem přesvědčivě uváděl, co jej k tomuto závěru vede. Setkáváme se každopádně s výrazy poetickými: „*volucres*“ a „*salum*“.

³³¹ Viz Astarita, str. 62.

³³² Snad Sextus Iulius Maior, viz Astarita str. 67.

Narážíme na slova a významy obvyklé až od poklasického období („*superest, ut*“) nebo takovými, které jsou zde doloženy poprvé či výhradně zde (*iste* ve významu časovém, „*superruere*“, „*mox inde*“). Ovšem překvapivě, vzhledem k Frontonově pověsti, zde nenacházíme žádné archaismy.

Řečnické figury zde Fronto používá hojně. Potkáváme se s následujícími:

- *figura etymologica* („*iudicis iudicantur*“)
- polyptoton („*omnibus omnium provinciarum magistratibus*“)
- aliterace („*diem de die ducent*“, „*satis sepeliuntur*“, „*soluta et sparsa*“)
- homoioteleutickým zakončením vět („*decernis ... adstringis*“, „*invadent ... vetent*“, „*navigabunt ... remanebunt*“, „*petent ... trahent*“),
- anaforou („*venit tandem? si nondum venit, at saltern adpropinquat? si nondum adpropinquat, at saltem profectus ex Asia est? si nondum profectus est, at saltem cogitat?*“)

Vzhledem k povaze textu se pochopitelně setkáváme i s množstvím odborných právních termínů, které se snažím překládat odpovídajícími českými právními termíny.

Text a překlad:

M. Aurelius Caesar salutem dicit
Frontoni magistro suo

Caesar M. Aurelius zdraví svého učitele
Frontona.

1. Ne ego impudens, qui umquam, quicquam meorum scriptorum tanto ingenio, tanto iudicio legendum committo! Patri, domino meo, locum ex oratione tua, quem me eligere voluerat, ὑπεκρινάμην commode. Plane illa suum auctorem sibi dari flagitabant, denique mihi vix succlamatum est „ἄξιως τοῦ ποιητοῦ“. Sed quod tu merito omnibus praeoptas, non diu differam: Ita adfectus est auditione eorum dominus meus, ut paene moleste ferret, quod alio modo ad negotium opus sibi esset quam eo, quo tu orationem habiturus intraveras. Sensuum facultatem, elocutionis variam virtutem, inventionis argutam novitatem, orationis doctam

1. Kdeže³³³, to já jsem nestoudný, když cokoliv ze svých spisů posílám někomu s takovým nadáním, s takovým úsudkem, aby si je přečetl. Otci, svému pánovi, jsem náležitě přednesl část z tvé řeči, kterou mě nechal vybrat. Ale slova sama volala po tom, aby se jich ujal jejich autor³³⁴: však také se mi dostalo sotva uznání, že můj přednes byl „hodný autora řeči.“ Ale nebudu už déle odkládat, co ty chceš vědět především. To, co slyšel, na mého pána tak zapůsobilo, že ho téměř rozladilo, že musel tehdy odejít kvůli nějaké záležitosti jinam, zrovna když jsi přišel, abys řeč pronesl.³³⁵ Velice obdivoval bohatost látky, různorodou povahu stylu,

³³³ Fronto pravděpodobně v předchozím dopise sám sebe obvinil z nestoudnosti, *impudentia*, že si troufá své řeči posílat Markovi.

³³⁴ Řecká slova a vsuvky jsem v překladu zcela pominul.

³³⁵ Řeč snad byla pronesena v auditoriu císařského paláce. Viz Van den Hout 26.

dispositionem vehementer miratus est. Nunc, credo, post hoc quaeris, quid me maxime iuverit. Accipe, hinc coepi:

2. In iis rebus et causis, quae a privatis iudicibus iudicantur, nullum inest periculum, quia sententiae eorum intra causarum demum terminos valent; tuis autem decretis, imperator, exempla publice valitura in perpetuum sanciantur. Tanto maior tibi vis et potestas quam fatis adtributa est: Fata, quid singulis nostrum eveniat, statuunt; tu, ubi quid in singulos decernis, ibi universa exempla adstringis.

3. Quare si hoc decretum tibi proconsulis placuerit, formam dederis omnibus omnium provinciarum magistratibus, quid in eiusmodi causis decernant. Quid igitur eveniet? Illud scilicet, ut testamenta omnia ex longinquis transmarinisque provinciis Romam ad cognitionem tuam deferantur. Filius exheredatum se suspicabitur: Postulabit, ne patris tabulae aperiantur. Idem filia postulabit, nepos, abnepos, frater, consobrinus, patruus, avonculus, amita, matertera: Omnia necessitudinum nomina hoc privilegium invadent, ut tabulas aperiri vetent, ipsi possessione iure sanguinis fruuntur. Causa denique Romam remissa quid eveniet? Heredes scripti navigabunt, exheredati autem in possessione remanebunt, diem de die ducent, dilationes petent, tempora variis excusationibus trahent: „Hiemps est et crudum mare hibernum est; adesse non potuit.“ Ubi hiemps praeterierit: „Vernae tempestates incertae et dubiae moratae sunt.“ Ver exactum

důvtipnou novost myšlenek i učené uspořádání řeči. Nyní se jistě ptáš, co se mi nejvíce líbilo. Tedy, začal jsem zde: (Zde začíná samotná Frontonova řeč:)

2. „V těch kauzách, které soudí soudci soukromníci³³⁶, netkví žádné nebezpečí, protože jejich rozsudky jsou platné jen v mezích těch případů. Ale tvé dekry, císaři, ustanovují precedenty³³⁷, které budou navždy obecně platné. O tolik větší je ti dána síla a moc než osudu. Osud určuje, co se stane nám jednotlivě. Ty, jakmile učiníš nějaké rozhodnutí v případě týkajícím se jednotlivce, zavážeš tím precedentem všechny.

3. Proto, pokud schválíš tento prokonzulův výnos, vytvoříš pro všechny úředníky všech provincií závazné pravidlo, jak mají v takových případech rozhodovat. Co se tedy bude dít? Zjevně to, že závěti ze všech vzdálených a zámořských provincií budou dopravovány do Říma, abys je prošetřil. Syn bude mít podezření, že je vyděděn. Požádá, aby se otcova závěť neotevírala. Totéž bude žádat dcera, vnuk, pravnuk, bratr, bratranec, strýc z otcovy strany, strýc z matčiny strany, teta z otcovy strany, teta z matčiny strany. Příbuzní všech dědických tříd³³⁸ budou neprávem požadovat výjimku ze zákonných pravidel, aby zabránili otevření závěti a sami mohli užívat majetku právem pokrevnosti. Když bude případ poté postoupen do Říma, co se bude dít? Závětní dědici³³⁹ se budou vydávat na plavbu, vydědění budou dál mít majetek v držení, den za dnem dělat³⁴⁰ průtahy, žádat odročení, prodlužovat soudní líčení³⁴¹

336 Ponechaná *figura etymologica*. Soudci-soukromníci jsou zde v protikladu k soudci-císaři.

337 Fronto zde používá *exemplum*, což je i právní termín, proto i já užívám termín *precedent*.

338 Právní termín, podobně jako „*necessitudinum nomina*“.

339 Právní termín, podobně jako Fronto užívá „*haeredes scripti*“, tj. ti dědici, kteří jsou zapsaní v závěti (oproti *zákonným* dědicům, kteří mají na dědictví nárok automaticky, především potomci).

340 Aliterace jako v originále: „*diem de die ducent, dilatationes...*“.

est: „Aestas est calida et sol navigantis urit et homo nauseat.“ Autumnus sequitur: poma culpabuntur et languor excusabitur.

4. Fingo haec et comminiscor? Quid, in hac causa non hoc ipsum evenit? Ubi est adversarius, qui iam pridem ad agendam causam adesse debuerat? „In itinere est.“ Quo tandem in itinere? „Ex Asia venit.“ Et est adhuc in Asia! „Magnum iter, et festinatum.“ Navibusne an equis an diplomatibus facit haec tam velocia stativa? Cum interim cognitione proposita semel a te, Caesar, petita dilatio et impetrata; proposita cognitione rursum a te duum mensum petita dilatio. Duo menses exacti sunt Idibus proximis et dies medii isti aliquot. Venit tandem? Si nondum venit, at saltem adpropinquat? Si nondum adpropinquat, at saltem profectus ex Asia est? Si nondum profectus est, at saltem cogitat? Quid ille cogitat aliud quam bonis alienis incubare, fructus diripere, agros vastare, rem omnem dilapidare? Non ille ita stultus est, ut malit venire ad Caesarem et vinci quam remanere in Asia et possidere.

5. Qui mos si fuerit inductus, ut defunctorum testamenta ex provinciis transmarinis Romam mittantur, indignius et

různými výmluvami. Je zima a drsné moře je bouřlivé: nemohl se dostavit. Jak zima přejde, budou to jarní bouře, náhlé a nepředvídatelné, co ho zdrželo. Jaro skončilo: je horké léto, slunce na moři pálí a on trpí mořskou nemocí. Přijde podzim: vinu bude klást úrodě³⁴² a vymlouvat se na vyčerpání.

4. Vymyslím si a přeháním? Ale cožpak se právě toto nestalo v tomto případě? Kde je odpůrce, který měl být už dávno přítomen a hájit se? „Je na cestě.“ Proboha, kde na cestě? „Přijíždí z Asie.“ Takže je pořád v Asii? „Je to dlouhá cesta, i když spěchá.“ Jede snad lodí, nebo na koni, nebo užívá císařské pošty, že postupuje vpřed tak rychlými přestávkami?³⁴³ A přitom, když bylo navrženo přezkoumání, požádal tě, císaři, poprvé o odklad, a dosáhl ho. Přezkum byl navržen znovu, znovu si od tebe vyžádal dvouměsíční odklad. Dva měsíce uplynuly o minulých Ídách a od té doby už uplynulo pár dní. Přišel už? A pokud³⁴⁴ zatím nepřišel, blíží se tedy aspoň? A pokud se zatím neblíží, vyrazil už tedy aspoň z Asie? A pokud zatím ani nevyrazil, má to tedy aspoň v úmyslu? Co jiného má v úmyslu než udržet se na cizím majetku, uchvacovat zisky, plnit pole, rozházet veškeré jmění? Není tak hloupý, aby raději přišel před císaře a prohrál při, než aby zůstal v Asii a užíval majetku.

5. Pokud bude tato praxe, aby se závěti ze zámořských provincií posílaly do Říma, zavedena, bude tak závětím hrozit

341 „závětní ... vydědění ... odročení ... soudní líčení“: Fronto zde hojně užívá homoioteleuta tvořeného gramatickými koncovkami. Snažil jsem se tento jev nějak zachovat, ale ne ani v podobě pouze gramatického rýmu, ani v podobě „kvalitního českého“ rýmu, který by v prozaické řeči působil až příliš nepřičně. Proto volím koncovky „-ní“ jednak verbálních substantiv, jednak u adjektiv.

342 Existovalo nařízení, aby v době žní a vinobraní žalobce nenutil žalovaného jít před soud. Viz Van den Hout [11, 10].

343 V orig. oxymoron „*velocia stativa*“.

344 Zachovaná anafora („*at saltem*“).

acerbius sic testamentorum periculum erit, quam sit, si corpora huc defunctorum trans maria trahantur adflicta iniuriose. Tum detrimentum neque mortuus neque peculium capiet. Sepultura enim cadaveribus in ipsis iniuriis praesto est: Sive maria naufragos devorent sive flumina praecipites trahant, sive harenae obruant, seu ferae lacerent, sive volucres discerpant, corpus humanum satis sepelitur, ubicumque consumitur. At ubi testamentum naufragio submersum est, illa demum et res et domus et familia naufraga et insepulta est. Olim testamenta ex deorum munitissimis aedibus proferebantur aut tabulariis aut thecis aut archieis aut opisthodomis; at iam testamenta proferunt sicut iactitarint inter onera mercium et sarcinas remigum. Id etiam superest, si quando iactu opus est, ut testamenta cum leguminibus iactentur. Quin etiam portorium constituendum, quod pro testamentis exigatur. Antehac non constitutum, quia testamenta nondum navigarent salis ad exemplar sicque

nedůstojnější a krutější nebezpečí, než kdybychom sem nechali přes moře vláčet těla zemřelých a při tom je potkala nehoda. V takovém případě totiž neutrpí újmu ani zemřelý, ani majetek. Tělu se totiž i v neštěstí dostane pohřbu. Ať už je pozře moře, strhne je proud řeky, pohltní písek, roztrhají šelmy nebo rozsápe ptactvo, dostane se lidskému tělu pořádného pohřbu³⁴⁵ tam, kde bude schvácano³⁴⁶. Ale jakmile se při ztroskotání utopí závěť, ztroskotá a zůstane spolu s ní nepohřben i dotčený majetek, dům, rodina. Kdysi se závěti přinášely k soudu z nejlépe zabezpečených chrámů bohů, z truhlic, skříní, archivů a pokladnic. Ale teď se mají závěti zmítat mezi nákladem zboží a zavazadly veslařů. Zbývá ještě, aby je vyhodili přes palubu s nákladem luštěnin, až bude lodi potřeba ulehčit. A ještě bude třeba zavést poplatek, který se bude za jejich převoz vybírat. Zatím žádný takový nebyl ustanoven, protože závěti se zatím nepřevážely po mořích <...>.³⁴⁷

345 Zachovaná aliterace („satis sepeliuntur“).

346 Pokus o nečekané vyjádření.

Nejedná se v této pasáži o Frontonův cynismus vůči mrtvým: Astarita (str. 79) upozorňuje, že Fronto zde tematizuje zásadní odlišení *smrtelného těla* a *vůle* zesnulého, která v podobě závěti tělo přežije. Zaslání závěti, tj. vůle zesnulého, do Říma, se všemi riziky, která mohla podstoupit, je tedy vůči zemřelému mnohem neuctivější, než kdyby bylo zasláno jeho mrtvé tělo: v případě ztroskotání se tělu dostane spočinutí, kdežto vůle zemřelého v takovém případě nebude naplněna. Ztráta *vůle* zesnulého je tedy mnohem závažnější než ztráta jeho mrtvého těla.

347 Text je od tohoto místa až po začátek odstavce 7 značně poškozený a plný konjektur. Jádro celé pasáže je, podle Astaritové, že ony sestry si zjednaly ve spolčení se zůstavitelem neoprávněné užívání jistého majetku. Když jim ho totiž publikán v závěti odkazoval, nebyl ještě jeho. Později se ale podle Astaritové do jeho vlastnictví dostal. Z tohoto neoprávněného užívání je mohlo usvědčit přezkoumání závěti. Kdyby se toto přezkoumání ale mohlo udát jen v Římě, byli by ostatní dědici, kteří se chtěli domoci svého podílu, vystaveni oněm poeticky popisovaným nebezpečnostvím na moři a hrozilo by nebezpečí, že by došlo ke ztrátě závěti.

Haines tuto pasáž vůbec nepřekládá a an Van den Hout si s ní neví příliš rady (viz Van den Hout, str. 324). Astaritová se tomuto místu sice věnuje velmi podrobně, doplňuje své opravy čtení rukopisu, celý případ rozebírá a nakonec uvádí i překlad, ale přes dlouhou a úpornou snahu pochopit z jejího výkladu, doplnění textu a překladu podstatu problému a mechanismus popsání podvodu (a to ani za asistence italských rodilých mluvčích pro případ, že bych snad italský text ne zcela chápal, ani za pomoci právničky specializující se na závěti) jsem neuspěl. Celá záležitost mi tedy zůstává ve své podstatě nejasná, a tudíž nejsem s to podat překlad (ani se značným přihlédnutím k překladu italské badatelky), který by nepostrádal smysl postrádající pasáže.

Frontonova zmínka, že „odkazy byly známé i jemu“, spolu s faktem, že jeho žena pocházela z provincie Asia (z Efesu), vede k domněnce, že Fronto mohl mít s touto záležitostí či alespoň s osobami v ní figurujícími nějakou spojitost. Astarita se pak domnívá, že celý případ se odehrál již dávno, a to nejspíše v době, kdy byl

replerent navem aliquo ducente teste.

6. Non facundum effecit reus

publicanus testamentum, qui in Asia sorori nil utrique dat aliena quo quae isti usu habilior, eo legatis . . . . . testatur natis suis vel ex aliquo publico opere vel tabula aliqua cognitis, igitur primo etiam mihi. Vident partes tantas confecisse dona sorores: Aqua maris, tempestate hiemis, caeli nubilis reliquos insectantur. Restant soluta ferocia venti et clarissimo caelo et salo pericula transituris; legata in arbitrio marium versantur, illarum procellarum dolo e conspectu avulserint venti superruentes, item cum testamento auferentur. Mox inde illa nave vel contra voluntatem soluta aut sparsa, post in Hadriae fluminum sinus disiecta ac dilata marisque aestu absorpta eradicantur.⁷ Interea sorores bona illa Asiana tali fallacia dolosa usae epulantur. Postea privatae solae sunt, quibus bona sanis testator allegare potuit item perfecto testamento prope celata litterula et . . . . . sua multi exempla.

7. De funere aliquid addamus. Sciat

familia, quemadmodum lugeat: Aliter plangit servus manumissus, aliter cliens laude vadatus, aliter amicus legato honoratus. Quid incertus et suspensas exequias facis? Omnium animalium statim post mortem hereditas cernitur: Ovi lana statim detrahitur, ut elephanto ebur, ungues leonibus, avibus pinnae plumaeque: Hominum hereditas post mortem iacet, differtur, praedonibus exposta dirripitur?"

6. Provinilý publikán sepsal

neplatnou závěť, v níž tvrdí, že oněm dvěma sestrám nedal v Asii nic, co by nebylo jeho. Ta z nich, která byla schopnější k užívání tohoto majetku <...> učinila odkazy svým dětem, což je známo z veřejných listin nebo zápisů, a tedy to bylo známo i mně. Vidíš, jaké části majetku si sestry zjednaly jako dar. A ostatní dědice pronásledují vodami moří, zimními bouřemi a nebeskými mračny³⁴⁸. A i když je nebe jasné, stále na ně, když se chystají překonat mořské pláně, číhá nebezpečí divokého větru. Odkazy, které dědicům patří, jsou dány všanc divokým mořím, zuřící povětrí může odkazy lstivě bouří odvádět z dohledu a i s celou závětí odnést. Brzy nato je ona loď proti jejich vůli buď opuštěna nebo poškozena, jejich odkazy jsou smeteny do zátočin jaderských řek a poté je pohltí mořský příboj, a tak zaniknou. Mezitím sestry projíždají ony majetky v Asii, které užívají skrze takovýto lstivý podvod. Vždyť řádně jednající zůstavitel by mohl odkazy připojit jen ke svému soukromému majetku. Také, že je závěť učiněna nakonec platnou a ona douška skryta <...> mnoho opisů.

7. Povězme něco o pohřbu.

Domácnost ví, jak má truchlit. Jinak hořekuje propuštěný otrok, jinak vychvalovaný klient, jinak odkazem poctěný přítel. Proč vnášíš do pohřebních obřadů nejistotu a průtahy? U všech zvířat se dědictví ujímáme hned po jejich smrti: ovci je ihned odejmata vlna a slonovi slonovina, lvům drápy, ptákům pera a brka. Ale po smrti člověka jeho dědictví leží opuštěno, rozhodnutí o něm se odkládá, je dáno všanc

správcem provinci Asie sám Antoninus Pius, v letech 134/135. Snad proto může Fronto na případ odkazovat jako na záležitost, která je císaři známá (viz Astarita, str. 87).

348 Fronto zde užívá poetických výrazů a obrazů, což se snažím zachovávat.

8. Puto, totum descripsi. Quid ergo facerem, quom totum admirarer, quom totum amarem talem hominem beatum? Vale, disertissime, doctissime, mihi carissime, dulcissime, magister optatissime, amice desiderantissime.

Herodi filius natus hodie mortuus est; id Herodes non aequo fert animo. Volo, ut illi aliquid, quod ad hanc rem adtineat, pauculorum verborum scribas. Semper vale.

lupičům, kteří je rozchvacují.“

8. Myslím, že jsem to uvedl celé. Co jsem měl také dělat, vždyť to celé obdivuji a miluji celého tak šťastného člověka, jakým jsi ty? Buď zdrav můj nejvýřečnější, nejučenější, nejmilejší, nejsladší učiteli, po kterém nejvíce toužím a kterého si nejvíce žádám.

Herodův dnes narozený syn zemřel. Herodes to nese těžce. Prosím, napiš mu pár příhodných slov.

Buď stále zdrav.

Chvála Dýmu a Prachu³⁴⁹

(VdH 215, Haines 1, 38)

Jedná o jeden z velmi raných textů. V roce 161 si totiž Fronto stěžuje, že již nemá tolik sil a nadání, jako „tehdy“, *olim*, když psal Chválu Dýmu a Prachu. Je pravděpodobné, že šlo o jeden z textů, jimiž se prezentoval Markovi coby jeho nový učitel řečnictví. Snad chtěl svému novému žákovi ukázat i nové přístupy k literatuře a dokázat, že si s nimi dovede poradit.³⁵⁰ Dým a prach zde představují věci naprosto neúčinné, a přestože známe z římské literatury příklady podobných „chval“ věcí nepříliš vznešených³⁵¹, jde o první takovouto chválu něčeho, co je zcela a naprosto neúčinné. Bohužel je text neúplný a samotná chvála dýmu a prachu v podstatě chybí: v dochované části podává Fronto návod, jak se takovéto *nugae* mají psát.

Pokud jde o jazyk, nalezneme zde jen několik archaismů. Plautovské *opera lusa an locata* a dále záměrně vytvořený archaický tvar *asae* místo *arae*. Vidíme i jisté známky kolokvialismu, především *futurum pro imperativo*.

Také řečnické figury zde mají své místo:

- *figura etymologica: numeratur ... numero, nebulas nubesque.*

- aliterace: *conquiret, concolabit, coniunget. Lusa an locata*

- chiasmus *non capitis defendendi nec suadendae legis nec exercitus adhortandi nec inflammandae contionis ...*

Nové vazby: *poscere* s infinitivem, přičemž podměty obou sloves jsou odlišné: s tímto se setkáváme u Frontona poprvé, v pozdější latině pak častěji. *Istic* ve významu „zde“. Narážíme zde i na hapax: adverbium *supervacaneo*

Text a překlad:

Caesari suo Fronto.

Fronto svému caesarovi

1. Plerique legentium forsan rem de titulo contemptant: Nihil serium potuisse fieri de fumo et pulvere. Tu pro tuo excellenti ingenio profecto existimabis, lusa sit opera ista an locata.

2. Sed res poscere videtur de ratione scribendi pauca praefari, quod nullum

1. Mnozí čtenáři možná kvůli nadpisu bude námětem pohrdat, protože přece z Dýmu a Prachu nemohlo vzniknout nic pořádného. Ty se svým mimořádným nadáním hned poznáš, zda má námaha přišla vniveč, či zda se vyplatila.

2. Ale téma si zjevně žádá, aby bylo předem řečeno něco málo o způsobu psaní

³⁴⁹ Fronto je považuje za bohy, proto píše s velkým písmenem.

³⁵⁰ Viz Van den Hout [215].

³⁵¹ Srov. např. Catullovu báseň věnovanou lesbiině vrabci (*Carm.* 2), Ovidiovu chválu Corinnina papouška (*Amores* 2.6).

huiuscemodi scriptum Romana lingua exstat satis nobile, nisi quod poetae in comoedis vel Atellanis adtigerunt. Qui se in eiusmodi rebus scribendis exercent, crebras sententias conquirent easque dense conlocabit et subtiliter coniunget, neque verba multa geminata supervacanea inferciet; tum omnem sententiam breviter et scite concludet. Aliter in orationibus iudicialibus, ubi sedulo curamus, ut pleraeque sententiae durius interdum et incomptius finiuntur. Sed contra istud laborandum est, ne quid inconcinnum vel hiulcum relinquatur, quin omnia ut in tenui veste oris detexta et revimentis sint cincta. Postremo, ut novissimos in epigrammatis versus habere oportet aliquid luminis, sententia clavi aliqua vel fibula terminanda est.

3. Inprimis autem sectanda est suavitas. Namque hoc genus orationis non capitis defendendi nec suadendae legis nec exercitus adhortandi nec inflammandae contionis scribitur, sed facetiarum et voluptatis. Ubique vero ut de re ampla et magnifica loquendum, parvaeque res magnis adsimulandae comparandaeque. Summa denique in hoc genere orationis virtus est adseveratio. Fabulae deum vel heroum tempestive inserendae, item versus congruentes et proverbia accommodata et non inficete conficta mendacia, dum id mendacium argumento aliquo lepido iuветur.

4. Cumprimis autem difficile est

352 vdělávat ... skládat ... spojovat ... vycpávat: pokus o napodobění homoioteleut v orig. textu.

353 Fronto užívá spojení dvou adverbíí s jedním adjektivem pro zdůraznění celkem často. Viz Portalupi (1974), str. 69.

354 Fronto zde má chiasmus: „non capitis defendendi nec suadendae legis nec exercitus adhortandi nec inflammandae contionis. Tato figura je do češtiny obtížně převeditelná, neboť změny slovosledu jsou v češtině silně příznakové, výrazně ovlivňují, co bude tématem, a co rématem výpovědi, stejně jako mohou textu dodat značně archaický nádech. V tomto případě jsem musel tuto figuru pomínout a nahradit ji pouhým zdůrazněným paralelismem (který je ale přítomen i v latinském originále) s homoioteleutem minulých příčestí na „-li“. S homoioteleuty, i když ne tak výraznými, se setkáváme i v latině.

takovéto práce, protože v římském jazyce neexistuje žádné podobné dostatečně vznešené dílo, leda že se o něco pokusili básníci v komediích nebo atellanách. Kdo se bude v tomto druhu psaní vzdělávat, pochyť spoustu výroků, které bude hutně skládat a chytře spojovat a nebude je vycpávat³⁵² spoustou zbytečných zdvojených slov. Také krátce a umně uzavře každou větu. Jinak je tomu v soudních řečech, kde se pečlivě snažíme, aby mnoho vět končilo poněkud tvrdě a nezdobně.³⁵³ Ale naproti tomu zde je potřeba usilovat o to, aby nezůstalo něco neladného a nespojeného, ale aby všechno bylo jako v jemném oděvu utkáno s obrubou a obšito lemem. Konečně, jako poslední verše v epigramech mají obsahovat nějakou ozdobu, tak i větu je třeba zakončit nějakou sponkou nebo broží.

3. Především je ale třeba usilovat o zábavnost. Tento druh řeči se totiž nepíše, ani abychom obhájili před trestem smrti nebo prosadili zákon, ani abychom povzbudili vojsko nebo rozohnili sněm³⁵⁴, ale abychom zavtipkovali a pobavili. Je tedy nutné vždy mluvit tak, jako by šlo o téma velké a závažné, a maličkosti připodobňovat velkým věcem a srovnávat je s nimi. Dále, největší předností v tomto druhu řeči je dojem vážnosti. Na příhodných místech by se měly vkládat příběhy bohů či hrdinů, rovněž vhodné verše a vhodná přísloví a také vtipné výmysly, pokud jsou takové výmysly podpořeny nějakou pěknou pointou.

4. Ale mimořádně obtížné je

argumenta ita disponere, ut sit ordo eorum rite conexus. Quod ille divinus philosophus Plato Lusiam culpat in Phaedro sententiarum ordinem ab eo ita temere permixtum, ut sine ullo detrimento prima in novissimum locum transferantur et novissima in primum, eam culpam ita devitabimus, si divisa generatim argumenta nectemus, non sparsa nec sine discrimine aggerata, ut sunt, quae per saturam feruntur, sed ut praecedens sententia in sequentem laciniam aliquam porrigat et oram praetendat: Ubi prior sit finita sententia, inde ut sequens ordiatur; ita enim transgredi potius videbimur quam transilire.

5. Verum hi nonnumquam

[Variatio vel cum detrimento aliquo gratior est in oratio quam recta continuatio.

Iocularia austere, fordiora hilariter dicenda.

In omni re facilius est rationem docendi nosse quam vim agendi obtinere.]

bene laborare, quae res est multae operae; bene dicere sic est quoque sicuti bene velle ac bene precari, quae res voce animoque sine opibus perpetratur.

6. Igitur ut quisque se benignissimum praestabit, ita is plurimos laudabit, nec tantum eos, quos alii quoque laudibus ante decoraverint, verum conquiret deos et homines a ceterorum laudibus relictissimos, ibique signum benignitatis expromet. Ut agricola, agrum intactum si conserat, laboriosus est, sic religiosi et sacerdotes, si apud fanum desertum vel apud fanum avium sacrificent.

---

355 Z okraje rukopisu.

rozvrhnout nápady tak, aby po sobě následovaly ve správném pořadí. Za to kárá Platón Lýsiu ve Faidrovi, že totiž pořadí myšlenek pomíchal tak ledabyly, že bez nějaké újmy by se dala první přesunout na poslední místo a poslední na první. Této chybě se vyhneme tím, že jednotlivé nápady pospojujeme do skupin podle jejich druhu, nenecháváme je roztroušené a bez rozlišování nahromaděné, bez ladu a skladu, ale tak, aby předcházející myšlenka poskytovala té následující jakýsi cíp, jehož by se mohla chytit. Tam, kde první myšlenka skončí, ať následující začíná. Tak totiž budeme spíše z jedné myšlenky k druhé přecházet, než abychom mezi nimi přeskakovali.

5. Ale ti někdy ...

[Rozmanitost, byť s nějakou vadou, je v řeči milejší než neustálé opakování (tj. period).

Radostné věci se musí říkat vážně, závažné věci vesele.

Jen když je ...

Vě všech věcech je snazší poznat způsob, jak je vyučovat, než získat moc je provádět.]³⁵⁵

...dobře mluvit je totéž jako chtít [pro ostatní] dobro a za [jejich] dobro se modlit, což jsou také věci, které se vykonávají hlasem a myslí, bez vnějších prostředků.

6. Takže čím ušlechtilejším se kdo ukáže, tím více lidí bude chválit, a to ne jen ty, které už dříve svými chválami vyznamenali jiní, ale vybere si bohy a lidi, kterým se chvály ostatních nejvíce vyhýbají, a na nich dokáže svou šlechtitost. Rolník, který orá dosud neorané pole, je pracovitý. Kněz, který obětuje u opuštěné a nepřístupné svatyně, je zbožný.

7. Laudabo igitur deos infrequentes
quidem a laudibus, verum in usu cultuque
humano frequentissimos, Fumum et Pulverem,
sine quis neque asae neque foci neque viae,
quod volgo aiunt, nec semitae usurpantur.
Quodsi quis hoc primum ambigit,
numerandusve sit Fumus in deum numero,
cogitet ventos quoque in deum numero haberi,
quaeque sunt Fumo simillimae, nebulas
nubesque putari deas et in caelo conspici et, ut
poetae ferunt, amiciri deos nubibus, et Iovi
Iunonique cubantibus nubem ab arbitris
obstitisse. Quod si nunc divinae naturae
proprium est, nec Fumum manu prehendere
nec solem queas, neque vincire neque
verberare neque detinere neque, vel minimum
rimae si dehiscat, excludere

[8. *Nam qui nimis anxie munia
conficiunt, parum amicitiae confidunt*]

7. Budu tedy chválit bohy, kterým se
sice nedostává mnoho chvály, ovšem lidem
se od nich dostává mnoho užitku a
prospěchu, totiž Dým a Prach, bez
kterýchž³⁵⁶ by nebyl žádný užitek ani z
oltářů, ani z krbů, ani z cest a stezek, jak se
mezi lidem říká. Ale pokud někdo
pochybuje, zda máme do počtu bohů
počítat³⁵⁷ Dým, necht' pomyslí na to, že se
mezi bohy počítají i Větry a rovněž Dýmu
velice podobné Mlhy a Mraky jsou
považovány za bohyně a lze je spatřit na nebi
a, jak říkají básníci, bohové se odívají do
mraků a Jova a Junonu na loži mrak skryl
přede svědky. A také, jak je to vlastní božské
přirozenosti, tak ani Dým nemůžeš, tak jako
Slunce, rukama polapit, ani spoutat, ani
zmrskat, ani zadržet uvnitř, ani venku, je-li
otevřena jen malinká skulinka.

[8. *Neboť ti, kdo příliš úzkostlivě
vykonávají úkoly, málo důvěřují
přátelství.*]³⁵⁸

356 V originále neobvyklý tvar „sine quis“ místo „quibus“.

357 Zachovaná *figura etymologica* („in numero ... numerari“).

358 Z okraje rukopisu.

Chvála nedbalosti

(VdH 218, Haines 1, 44)

Podobně jako *Laudes fumi et pulveris* patří i *Laudes negligentiae* mezi literární hříčky, *nugalia*. Fronto jimi snad chtěl Markovi předvést své literární schopnosti. *Laudes negligentiae* jsou nejspíše pozdější než *Laudes fumi et pulveris*.

Nalézáme zde opět slova, vazby či významy relativně nové či odjinud neznámé: *indulgere* + inf.; *contra videtur*; *quisnam* namísto *quibusnam*; *diligentia* v negativním významu coby „přílišná pečlivost“; pouze zde nalézáme *comere* v souvislosti se stromy a pouze básníci užívají *intonsus* o stromech.

Samozřejmě nacházíme oblíbené Frontonovy řečnické figury:

- Aliterace: *negligentibus nullo negotio; magis mulier facie freta est, ita facilius cutem et capillum neglegere; radi, rigari ... reptare*.

- Homoioteleuta, spojená s paralelismem ve výstavbě vět: *intelegas ... indulgeas; tutatur ... oppugnatur; datur ... habetur*.

Text a překlad:

<...>

[dvě strany chybí či jsou nečitelné]³⁵⁹

[*Agitavi laudes negligentiae*

conscribere; quae cur nondum etiam etiam id conscriberim, ut res est, id quoque neglego]

[*Předsevzal jsem si napsat chválu nedbalosti, ale abych uvedl důvod, proč jsem to³⁶⁰ dosud nese-psal, na to také nedbám.*]

<...> *temperantia coercetur. Volgo*

etiam laudata indulgentia promptam peccatis hominum veniam dare: Nisi delicta facile intellegas, parum clementer indulgeas.

[...] je mírněna zdrženlivostí. Obecně se také chválí shovívavost, která pohotově odpouští lidem prohřešky: pokud lehce nerozeznáš chyby, budeš je promíjet nepřilíš moudře.

2. *Quod autem quis intuitam et*

expositam periculis negligentiam putet, mihi omne contra videtur, multo multoque diligentiam magis periculis obnoxiam esse.

Namque negligentiae haud quisquam magnopere insidias locat, existimans etiam

2. Pokud si ale někdo myslí, že nedbalost přináší ohrožení a vystavuje se nebezpečí, tak mně se zdá, že právě naopak mnohem, mnohem více nebezpečí hrozí bedlivostí. Neboť nikdo nechystá s velkým úsilím léčky nedbalosti, protože se domnívá,

³⁵⁹ V této ztracené pasáži se zřejmě probíral původ nedbalosti, co o ní soudí bohové, co mudrci a zda je ctností, jak se dozvídáme z výčtu ve třetím odstavci.

³⁶⁰ V rukopise čteme „*laudes ... quae*“, což je nedbalé užití vztažného zájmena, kdy se místo rodově shodného užije neutra. Jde však o poznámku *manus secundae* z okraje rukopisu. Ačkoliv tyto poznámky zhusta opakují text téměř doslova, nelze samozřejmě s jistotou tvrdit, že to takto Fronto skutečně napsal. Ovšem vzhledem k námětu dílka by takováto úmyslná nedbalost v jazyce mohla být myslitelná. V překladu každopádně užívám rovněž spíše hovorového výrazu.

sine insidiis semper et ubique et, ubi libeat, negligentem hominem in proclivi fore fallere; adversus diligentis vero et circumspectos et exsultantis opibus fraudes et captiones et insidiae parantur. Ita ferme negligentia contemptu tutatur, diligentia astu oppugnatur. Et erratis negligentia venia paratior datur et benefactis gratiis gratia habetur. Nam praeter opinionem gratum est ceterarum rerum indiligentem bene facere in tempore haud neglexisse.

3. Iam illud a poetis saeculum aureum memoratum, si cum animo reputes, intellegas negligentiae saeculum fuisse, cum ager neglectus fructus uberes ferret omniaque utensilia negligentibus nullo negotio suppeditaret. Hisce argumentis negligentia bono genere nata, deis accepta, sapientibus probata, virtutum particeps, indulgentiae magistra, tuta ab insidiis grataque benefactis, excusata in erratis et ad postremum aurea declaratur . . . . m . . . . . de Favorini nostri pigmentis fuci quisnam appingere? Videlicet, ut quaeque mulier magis facie freta est, ita facilius cutem et capillum neglegere; plerisque autem, ut sese magnopere exornent, diffidentia formae diligentiae inlecebras creari.

4. Myrtum buxumque ceteraque tonsilia arbusta atque virgulta summa diligentia et studio radi, rigari, comi solita, humi reptare aut ibidem haud procul a solo

že oklamat nedbalého člověka bude snadné pokaždé, kdekoliv a jakkoliv i bez léček. Naproti tomu na ty, kdo jsou bedliví, obezřetní a chlubí se svými schopnostmi, se chystají lsti a podvody a léčky. Tak skoro vždy opovrhování ochraňuje nedbalost, zatímco na bedlivost útočí prohnanost.³⁶¹ Rovněž pochybením způsobeným nedbalostí se ochotněji dostává prominutí a dobrým výkonům se dostává vděčnějšího vděku. Je totiž mimořádně milé, když člověk jinak zcela nedbalý vůbec nezanedbá správný okamžik a učiní něco dobrého.

3. Pokud pomyslíš na onen věk, který básníci nazývají zlatým, poznáš, že to byl věk nedbalosti, kdy pole, kterých nikdo nedbal, dávala bohatou úrodu a kdy lidé, aniž by toho jakkoliv dbali, měli hojnost všech životních potřeb bez jakékoliv námahy. Tyto důkazy ukazují, že nedbalost pochází z dobrého rodu, je milá bohům, moudří ji schvalují, má podíl na ctnostech, je učitelkou shovívavosti, bezpečná před nástrahami a milá, provede-li něco dobrého, její omyly se jí promíjejí konečně je i prohlašována za zlatou. <...> přikreslit nějakými červenými líčidly našeho Favorina?³⁶² Jeví se³⁶³, že čím více se žena může spolehnout na svou tvář, tím snáze bude zanedbávat pleť nebo vlasy. Ale různá vnadidla se vyrábí kvůli nedůvěře většiny žen ve vlastní vnady, aby se tak mohly s velkým³⁶⁴ úsilím ozdobit.

4. Myrta a zimostráz a ostatní pěstěné stromy a keře, které si navykly na to, že je s velikou péčí prořezáváme, zavlažujeme a češeme³⁶⁵, se plazí po zemi nebo své

361 Pokus o napodobění homoioteleuta *oppugnatur – tutatur*.

362 Pravděpodobně je míněn majitel jakéhosi známého „salonu krásy“, a ne filosofa Favorina z Arles, jak se domníval Mai.

363 V originále je *videlicet* ve svém původním významu, tj. *videre licet*, který je zastaralý. Proto se snažím použít podobně ozvláštěného tvaru.

364 V originále zde vidíme několik aliterací, které jsem se pokusil nahradit vícečetnou aliterací „v“ rozloženou však do delšího úseku.

cacumina erigere: At illas intonsas abietes
neglectasque piceas caput aemulum nubibus
addere.

5. Non aequae diligentes ad quaerendum
victum et comparandum cibum leones ut
formicas esse, texendi vero araneas
diligentiores esse quam Penelopam ullam vel
Andromacham. Et omnino tenuibus ingeniis et

vrcholky zdvihají jen trochu nad zem, v níž
rostou. Ale nepěstěné jedle a borovice, na
které nikdo nedbá, dosahují svými
ctížádostivými vrcholky do mraků.

5. Lvi nedbají na shánění kořisti a
získávání potravy tak moc jako mravenci a
pavouci jsou při spřádání snaživější než
nějaká Penelopé nebo Andromaché. A
obecně tvorové s menším nadáním <...>³⁶⁶

---

³⁶⁵ Fronto je jediný, kdo *comere* užívá o stromech. Proto i já užívám neobvyklého spojení.

³⁶⁶ Myšlenka zjevně je, že tvorové nadání menším nadáním musejí vynakládat větší úsilí. Zachovaná část zde končí.

O Spánku

(Fabula de Somno, sc. De feriis Alsiensibus 3, 9-13; VdH 231, Haines 2.12)

Tento krátký příběh je součástí dopisu De feriis Alsiensibus 3. Tyto dopisy, dohromady jsou čtyři, vznikly krátce po Markově nástupu na trůn.³⁶⁷ Marcus tehdy odjel na čtyři dny beze zbytku císařské rodiny do residence v Toskánském Alsiu, aby tam mohl nerušeně pracovat. Je možné, že tam odjel právě v době svátku *feriae Latinae*, odtud by mohlo tedy pramenit označení *feriae Alsienses*, které Marcus i Fronto užívají. Marcus ale zjevně nejel na „dovolenou“, ale věnoval se státnickým povinnostem. Fronto ho za toto poněkud kárá a napomíná ho, aby také odpočíval a spal. V nejdelším z této série dopisů, *De feriis Als. 3*, mu dává příklady, jak různí velcí mužové dějin či filosofie odpočívali či jakým se věnovali kratochvílím. Pověst o spánku tento dopis uzavírá.

Na počátku Frontonova vyprávění čteme, jak Juppiter rozdělil čas na dvě poloviny, denní a noční, přičemž slova: „Jednu část oděl světlem, druhou tmou a nazval je dnem a nocí“³⁶⁸ nápadně připomínají Genesi.³⁶⁹ Je ale nepravděpodobné, že by zde Fronto činil narážku na Bibli. Spíše se zdá, že Frontonovým zdrojem zde byl již zmiňovaný Theodóros z Gadar.³⁷⁰

Ve stylu opět nacházíme různé Frontonovy oblíbené figury:

- aliterace (občas spojené i s figurou etymologikou) : *aetatem agebant; silvas et sata; stagnis Stygiis Acheruntem aegre commoeniri, canem denique custodem...; Minervam artium atque artificum magistram; pupulas ... palpebras*).

- metafory: *claves oculorum; repagula oculorum*.

Rovněž archaismy zde Fronto užívá, především na morfologické úrovni: imperfektum *impertibant* namísto *impertiebant*; *maritumas* místo *maritimas*; *commoeniri* místo *communiri*; imperativ *ne timeto*. Dále např. vazba *curare* + dativ.

Setkáváme se rovněž s nezvyklými výrazy, tvary či významy: inf. perf. *amicisse* místo *amixisse* či *amicuisse*; *templum* v původním významu *okrasek*. Poprvé se zde setkáváme se slovem *currulis*. Jinde než zde nemáme doložen např. obrat *dissimulare lacrima* („polykat slzy“).

Text a překlad:

[...]

9. Iovem patrem ferunt, cum res

humanas a primordio conderet, aevum vitae

³⁶⁷ Pro dataci viz Van den Hout 226, 7.

³⁶⁸ De feriis Als. 3, 9: (*Iovem ferunt*) *partem alteram luce, alteram tenebris amicisse, diem noctemque appellasse*.

³⁶⁹ Srov. *Vulgata Clementina, Genesis, 1, 4-5: Et vidit Deus lucem quod esset bona: et divisit lucem a tenebris. (5) Appellavitque lucem Diem, et tenebras Noctem*.

³⁷⁰ Viz Van den Hout 231, 16-17.

[...]

9. Říká se, že když otec Juppiter na

počátku světa ustanovoval lidské záležitosti,

medium uno ictu percussum in duas partis undique paris diffidisse: partem alteram luce, alteram tenebris amicisse, diem noctemque appellasse, noctique otium, diei negotium tradidisse. Tum Somnus necdum natus erat et omnes pervigiles aetatem agebant, sed quies nocturna vigilantibus pro somno nox ut lex erat promulgata. Paulatim deinde, ut sunt ingenia hominum inquieta et agitandi ac turbandi cupida, noctes diesque negotiis exercebant, horam otio nullam inpertibant. Tum Iovem ferunt, ubi iam iurgia et vadimonia nocturna sisti et noctes quoque comperendinari videat, cum corde suo agitasse de suis germanis fratribus unum praeficere, qui nocti atque otio hominum curaret. Neptunum multas et graves curas maritimas causatum, ne fluctus terras totas cum montibus obruerent neve coorti tum venti cuncta funditus percellerent, silvas et sata radicitus haurirent. Ditem quoque patrem causatum multa opera multaque cura templa infera aegre coerceri, amnibus et paludibus et stagnis Stygiis Acheruntem aegre commoeniri, canem denique custodem apposuisse umbris territandis, quae aufugere ad superos cuperent, eique cani trinas latrandi fauces ac trinos hiatus trinasque dentium formidines addidisse.

10. Tum Iovem deos alios percontatum animadvertisse gratiam vigiliae aliquantum pollere: Iunonem plerosque partus nocturnos

jedinou ranou rozdělil trvání lidského života na dvě zcela rovnoměrné části. Jednu část oděl světlem, druhou tmou a nazval je dnem a nocí a noci světil odpočinek, dnu činnost. Spánek se tehdy ještě nebyl narodil³⁷¹ a všichni svůj čas trávili bdělí. Místo spánku byl jako zákon bdícím určen noční odpočinek. Ale postupně, jak už tak je lidská povaha neklidná a touží po činnosti a vzrušení, přestali se odpočinku věnovat. Když tehdy Juppiter viděl, že se noční rvanice³⁷² a vády staly obvyklými a noci že rovněž zevšedněly³⁷³, začal prý v duchu uvažovat, že jednoho ze svých bratrů ustanoví za správce, aby se staral o noc a lidský odpočinek: Neptun se vymlouval na četné a náročné starosti s moři, aby snad mořské proudy nezalily celou zemi i s horami a aby vichřice všechno docela nepokácely a neschvátily³⁷⁴ všechny lesy a plodiny. I otec Dis se vymlouval, že podsvětí okrsky krotí jen s náramnou námahou a strašnými starostmi a že je podsvětí pouze špatně ohrazeno řekami, bažinami a styžskými slatinami³⁷⁵, takže musel nakonec ustanovit psa, aby strážil a zastrásoval stíny toužící utéci z podsvětí vzhůru, a tomu psu že dal ke štěkotu trojí tlamu a trojí chřtán a trojí zuby, aby pouštěl hrůzu.

10. Nato prý Juppiter vyzpovídal ostatní bohy³⁷⁶ a zjistil, že záliba v bdělosti je poněkud na vzestupu: Junona vyvolávala

371 Antepreteritum jako archaizační prostředek na gramatické úrovni.

372 Z Komenského, pokus o *nečekané vyjádření*.

373 „noci zevšedněly“: Pokus o slovní hříčku, podobou jako je v originále: *noctes comperendinari videat*, kde v *comperendinari* slyšíme *perenDIES*. Překlad nicméně není naprosto přesný.

374 Pokus o *nečekané vyjádření*.

375 „náramnou námahou ... styžskými slatinami“: několik aliterací, přibližně na stejném místě jako podobně početná skupina aliterací v originálním textu. Navíc, pokus o neobvyklý výraz „styžské slatiny“ (*stagna Stygia*).

376 Pokus o neobvyklé vyjádření přenesením s náboženstvím konotovaného slova „vyzpovídat“ do jiného náboženství a v něm docela jiné situace (jsou to bohové, kdo je zpovídán).

ciere, Minervam artium atque artificum
magistram multum vigilari velle, Martem
nocturnas eruptiones et insidias mature locare,
Venerem vero et Liberum multo maxime
pernoctantibus favere. Capit tum consilium
Iuppiter Somni procreandi eumque in deum
numerum adsciscit, nocti et otio praeficit eique
claves oculorum tradit. Herbarum quoque
sucos, quibus corda hominum Somnus sopiret,
suis Iuppiter manibus temperat; securitatis et
voluptatis herbae de caeli nemore advectae, de
Acheruntis autem prateis leti herba petita. Eius
leti guttam unam aspersione minimam, quanta
dissimulantis lacrima esse solet.

11. „Hoc“, inquit, „suo soporem
hominibus per oculorum repagula inriga:
Cuncti, quibus inrigaris, ilico fusi procumbent
proque mortuis immobiles iacebunt. Tum tu ne
timeto, nam vivent et paulo post, ubi
evigilaverint, exsurgent.“

12. Post id Iuppiter alas, non ut
Mercurio talares, sed ut Amori umeris exaptas
Somno adnexuit: „Non enim te solis ac talari
ornatu ad pupulas hominum et palpebras
incurrere oportet curruli strepitu et cum
fremitu equestri, sed placide et clementer
pinnis teneris in modum hirundinum advolare
nec ut columbae alis plaudere.“

13. Ad hoc, quo iucundior hominibus
Somnus esset, donat ei multa somnia amoena,
ut, quo studio quisque devinctus esset, ut
histrionem in somnis fautor spectaret, ut
tibicinem audiret, ut aurigae agitandi

mnoho nočních porodů, Minerva, učitelka
řemesel a řemeslníků, stále chtěla bdít, Mars
podporoval tiché noční výpady a úklady, ale
zdaleka nejvíce přízně přáli ponocujícím³⁷⁷
Venuše a Liber. Tehdy Juppiter pojal úmysl
zplodit Spánek a přijal jej mezi bohy, učinil
jej vládcem noci a odpočinku a předal mu
klíče od očí. Vlastnoručně také Juppiter
namíchal rostlinné šťávy, aby jimi Spánek
omamoval lidská srdce: z nebeského háje
dodal rostliny vyvolávající bezpečí a radost,
z podsvětních luk si pak vyžádal květinu
smrti. Této smrti přimísil jednu kapku, ale
malinkou, jako bývají slzy toho, kdo se je
snaží skrýt.

11. Spánku pak řekl: „Pomocí této
šťávy vtírej lidem do závor jejich očí únavu:
všichni, kterým ji vetřeš, ihned poté ulehnou
a budou ležet bez pohybu jako mrtví. Ale nic
se neboj³⁷⁸, neboť budou žít a zanedlouho, až
se probudí, zase vstanou.“

12. Nato Juppiter Spánku připnul
křídla, ale ne ke kotníkům jako Merkurovi,
ale jako Amorovi k zádům a pověděl mu
ještě: „Nemůžeš totiž lidem vnikat pod víčka
a do očních panenek v sandálech a s
okřídlenými kotníky nebo s rachotem
válečné vozby³⁷⁹ či dusotem jízdy, ale musíš
přilétat potichu a klidně na jemných pírkách
jako vlaštovky, a ne jako holubi s pleskáním
křídel.“

13. A dále, aby byl Spánek lidem
milejší, mu daroval mnoho příjemných snů,
aby podle toho, jaké činnost se každý jeden
člověk bude nejvíce oddávat³⁸⁰, ve snu buď
viděl herce a tleskal mu, nebo poslouchal

³⁷⁷ Aliterace s „p“, částečně zesílená na „př“.

³⁷⁸ Archaický tvar *timeto* se snažím nahradit vazbou s „nic“. Použití českého tvaru „nebojiž“ jsem zavrhl jako příliš zjevně archaické.

³⁷⁹ Pokus o *nečekané vyjádření*.

³⁸⁰ Zde jsem uvažoval o Komenského „zanášet se prací“, ale toto již mi přišlo *remotius* a tedy *absurdum*.

monstraret, milites somnio vincerent,
imperatores somnio triumphant,
peregrinantes somnio redirent. Ea somnia
plerumque ad verum convertunt.

pištce, ukazoval vozatajovi při závodě, jak
má jet, aby vojáci ve snu vítězili, vojevůdci
ve snu triumfovali, poutníci se vraceli domů.
Takové sny se často vyplní.³⁸¹

---

³⁸¹ Marcus věřil ve věštecký význam snů.

ZÁVĚRY PRÁCE

Cílem této práce bylo podat o teoretickou reflexi opřený překlad menšího korpusu textů z dochovaného díla Marka Cornelia Frontona. Nejprve ale bylo nutné si na základě Frontonových vlastních výpovědí a sekundární literatury udělat dobrou představu o jeho pojetí jazyka a stylu a významu rétoriky a rozebrat jeho na základě této představy jeho texty, prozkoumat prostředky, které v nich užívá, a zamyslet se nad možnostmi jejich převodu do češtiny.

První část je věnována Frontonovi, jeho myšlení, názorům, ale i problémům, před které nás jeho texty staví. Ukázalo se, že odsudky prvních, především německých badatelů, kteří v 19. století vydávali Frontonovy texty, byly zcela neprávem prudké a nepodloženě pohrdlivé. Jejich hodnocení bylo ovlivněno vysokými očekáváními způsobenými skvělou Frontonovou pověstí v antice. Dnes ale Frontonovu korespondenci oceňujeme především pro její přínos k poznání vztahů mezi nejvyššími členy císařské společnosti, pro osvětlení souvislosti řečnictví a císařské vlády a především jako velice cenný vhled do mentality a vnitřního světa aristokracie antoninovského období.

Rovněž jsme viděli, že ve světle výzkumů posledních let se ukazuje jako stěží udržitelná teze o Frontonově prudké a zásadní nenávisti k filosofii, stejně jako s ní související přesvědčení o silném odporu Frontonova žáka, císaře Marka Aurelia, k řečnictví. Ukázalo se, že Fronto sice cítil značné antipatie k jistým aspektům stoicismu, především pak vůči stoické dialektice, ale celkově nelze tvrdit, že by filosofií jako celkem pohrdal.

Z analýzy Frontonových názorů na význam řečnictví jsme zjistili, že je pro něj význam rétoriky a řečnického vzdělání ve společnosti vůbec a především pro císaře naprosto klíčový. Řečnické umění je podle něj pramenem všech *dobrých umění* i všech ostatních dovedností, a to jednak tím, že nám dává moc je správně používat, jednak ale i tím, že skrze četbu – a tedy rétoriku – nabýváme znalost těchto dovedností. A to se týká i takových disciplín, jako například vojenství. Naprosto zásadní je rétorické umění především pro císaře, neboť mu dává jednak sílu aktivně působit, jednak mu skrze studium starých textů zprostředkovává vědomosti o tom, co vlastně má aktivně vykonávat, což je obojí v případě císaře zcela bazální předpoklad pro úspěšnou vládu. Tuto Frontonovu představu všeobjímající moci písemnictví a řečnického vzdělání jsme nazvali *totalitou rétoriky*.

Cílem hlavní části práce bylo shromáždit a uspořádat dochované doklady Frontonovy stylistické teorie. Při tom se ukázalo množství problémů způsobených nesystematičností textů umocněnou stavem dochování. Mnohé z termínů, které jsou považovány za klíčové, je obtížné přesně definovat, v dopisech se vyskytují často jen jedinkrát (např. *verba insperata atque inopinata*). Přesto je ale možné si o Frontonově nauce učinit jistou představu. Jejím jádrem je snaha o co nejjasnější a nejsrozumitelnější vyjádření, které pokud možno neobsahuje žádnou možnost špatného pochopení a je srozumitelné posluchačům (zásada *significare*). Pokud se při zachování tohoto požadavku navíc podaří najít slovo, které je nečekané a překvapivé (*insperatum atque inopinatum*), tím lépe. Ale pokud by jeho nezvyklost měla být na škodu

jeho schopnosti přesně předat význam, je lepší použít slov běžných a obvyklých. Slova je třeba vyhledávat velice pečlivě a velice důkladně zvažovat jejich významové odstíny (*verba probare*). Zároveň musí řečník dbát i na vhodný slovosled, který může mít na působení slova v textu, jeho vhodnost či nevhodnost, nadbytečnost či potřebnost, velký význam, a musí umět slova sestavovat do vět tak, aby správně působila a aby vynikaly jejich kvality (*verba collocare*). Nejzásadnějším prvkem Frontonovy teorie je tedy pečlivá práce se slovní zásbou. Viděli jsme ale také, že velmi výraznou roli ve Frontonově stylu hrály řečnické obrazy (*imagines*), kterým se v jisté míře věnoval i teoreticky. V jeho praxi pak řečnické figury hrají roli mnohem zásadnější.

Rovněž se ukázalo, že Frontona nelze považovat za prostého archaizátora. Viděli jsme sice, že jeho hlavním inspiračním zdrojem pro vyhledávání slov *insperata atque inopinata* jsou skutečně autoři archaičtí, ale použití archaických slov je podřízeno principu *significare*: pokud by takové slovo bylo málo srozumitelné, je lepší užít slova obvyklého. Archaických slov v textech nacházíme relativně málo, častěji narážíme na slova do té doby neznámá a rovněž na mnoho jazykových prvků z doby poklasické: rozhodně tedy nelze tvrdit, že by Fronto byl ve své jazykové praxi programovým zastáncem archaismu, což koresponduje s jeho teoretickými postuláty: neužívá zvláštních a archaických slov neuváženě a nadbytečně. Jisté obtíže přináší otázka užití slov z jazyka lidového a neologismů. Z některých Frontonových výroků se zdá, že především neologismy (*verba nova*) odsuzoval, přitom ale v jeho dopisech slov a obrátů z lidového jazyka i slov nových, před Frontonem nedoložených, nacházíme relativně hodně.

Ukázalo se také, jak problematické bádání nad korpusem textů je: názory badatelů na některé otázky, např. zda Fronto ve své teorii a výuce rozlišuje dva různé styly, anebo ne, se naprosto liší. Jako zcela chybné se ukázalo také přesvědčení, po dlouhou dobu zcela samozřejmě přijímané, že Fronto užívá pro označení svého stylu výraz *elocutio novella*. Obtíže působí především fakt že Fronto své učení nepředával v dopisech příliš systematicky, což je navíc umocněno tím stavem dochování, protože se v čitelné podobě dochovaly přibližně tři pětiny původní rozsahu textu.

V překladové části jsem na několika vybraných (v rámci korpusu textů co nejliterárnějších) textů ukázal vlastní Frontonovu praxi a následně jsem se pokusil o co nejreflektovanější překlad těchto textů. Zjištění o Frontonově jazyce, která jsem v této části učinil, v zásadě odpovídají jeho teorii: archaismy a neobvyklá spojení nacházíme, ale v množství poměrně malém a přiměřeném. Rovněž se jasně ukázalo, že Fronto ve velké míře užívá různých řečnických figur, které jsou pro své množství na první pohled výraznějším prvkem než *verba insperata atque inopinata*. Při překládání jsem se pak snažil o překlad konformní, který by co nejvíce těchto prvků převáděl do češtiny. Snažil jsem se zachovat co nejvíce z řečnických figur užívaných Frontonem, nakolik to jen bylo pro češtinu možné. Pokusil jsem se také najít, analogicky k Frontonově postupu, nějaká *nečekaná* slova ve starších vrstvách češtiny, konkrétně v Komenského *Labyrintu světa a ráji srdce*. Zde by

nicméně bylo nutné provést velice důkladné studium a excerpci takovýchto textů, aby bylo možno jejich jazykové bohatství v dnešním jazce po vzoru Frontonově užívat efektivně.

BIBLIOGRAFIE

Edice:

- FRONTO, Marcus Cornelius a HOUT, Michal Petr, van den. *M. Cornelii Frontonis Epistulae: schedis tam editis quam ineditis Edmundi Hauleri*. Leipzig: Teubner, 1988. Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana.
- FRONTO, Marcus Cornelius a HEINES, C. R. *The correspondance of Marcus Cornelius Fronto : with Marcus Aurelius Antoninus, Lucius Verus, Antoninus Pius, and various friends*. Cambridge: Harvard university press ; London: Heinemann 1919-1920. The Loeb classical library.
- FRONTO, Marcus Cornelius, NIEBUHR, Barthold Georg. *M. Cornelii Frontonis reliquiae ab angelo maio primum editae meliorem in ordinem digestae*. Berlín: G. Reimer 1816.

Dostupné on-line na: <https://books.google.cz/books?id=odANAAAAIAAJ>

- FRONTO, Marcus Cornelius a NABER, Samuel Adrianus. *M. Cornelii Frontonis et M. Aurelii Imperatoris Epistulae, L. Veri et T. Antonini Pii et Appiani epistularum reliquiae*. Lipsiae: Teubner, 1867. Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana.

Dostupné on-line na: https://archive.org/details/bub_gb_ADRHfNngRxUC

- FRONTO, Marcus Cornelius a HINGE, George. *M. Cornelii Frontonis epistulae electronice divulgatae a Georgio Hinge*. 2006. On-line zdroj.

Dostupné on-line na: <http://epistol.glossa.dk/fronto.html>

Sekundární zdroje:

- ASTARITA, Maria Laura. *Frontone oratore*. Catania: Università di Catania 1997.
- BROCK, M. Dorothy. *Studies in Fronto and his age. With an appendix on african latinity illustrated by selections from the corrispondence of Fronto*. New York: Cambridge University Press 2011 (1911).
- CAWLEY, Elisabeth Mary. *The literary theory any style of Marcus Cornelius Fronto*. Medford: Tufts university 1971.
- COVA, Pier Vincenzo. *I Principia historiae e le idee storiografiche di Frontone*. Neapol: Libreria scientifica editrice 1970.

- COVA, Pier Vincenzo. *Marco Cornelio Frontone*. Str. 873-918 in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Band II.34.2*. Berlín, New York: Walter de Gruyter & Co. 1993.
- DICKEY, Eleanor. *How to say 'please' in post-Classical Latin: Fronto and the importance of archaism*. Str. 17-31 in: *Journal of latin linguistics 2015*. Berlín, Boston: De Gruyter Mouton 2015.
- FIGURITO, Joseph. *Leopardi e Frontone*. Str. 437-450 in: *Leopardi e il mondo antico*, Florencie: Olschki 1980.
- GACHALLOVÁ, Natália. *Rhetoric and philosophy in the age of the Second Sophistic. Real conflict or fight for controversy?* Str. 19-32 in: *Graeco-latina Brunensia 20, 2015, 1*. Brno, 2015.
- HOUT, Michael P. J. van den. *A commentary on the letters of M. Cornelius Fronto*. Leiden: Brill 1999.
- CHAMPLIN, Edward. *Fronto and Antonine Rome*. Cambridge, Massachusetts, Londýn: Harvard University Press 1980.
- KARFÍK, Filip. *Tantum autem honoris magistris suis detulit (Vita Marci Antonini II-III a Ad seipsum I)*. Str. 17-31 in: *Auriga – Zprávy Jednoty klasických filologů 57/1, 2015*. Praha 2015.
- KASULKE, Christoph Tobias. *Fronto, Marc Aurel und kein Konflikt zwischen Rhetorik und Philosophie im 2. Jh. n. Chr.* Mnichov: Saur 2005.
- LAES, Christian. *What could Marcus Aurelius feel for Fronto?* In: *Studia humaniora Tartuensia vol. 10.A.3, 2009*. Tartu, 2009.
Online dostupné na: <https://www.ut.ee/klassik/sht/2009/laes1.pdf>
- LEOPARDI, Giacomo. *Discorso sopra la vita e le opere di M. Cornelio Frontone*. 1816.
Online dostupné na: http://ww2.bibliotecaitaliana.it/xtf/view?docId=bibit001446/bibit001_446.xml&chunk.id=d39e212&toc.id=&brand=bibit
- LEVI, Mario Attilio. *La pedagogia di corte di Frontone e la priorità del latino*. Str. 225-232 in: *Convegno internazionale Filellenismo e tradizionalismo a Roma nei primi due secoli dell' Impero*. Řím: Accademia nazionale dei Lincei 1996.
- MARACHE, René. *Mots nouveaux et mots archaïques chez Fronton et Aulu-Gelle*. Paříž: Presses universitaires de France 1957.
- PELÁN, Jiří. *Překlad adaptační a překlad konformní*. Str. 506-516 in: PELÁN, Jiří. *Kapitoly z francouzské, italské a české literatury*. Praha: Karolinum 2007.
- PENNACINI, Adriano. *La funzione dell'arcaismo e del neologismo nelle teorie della prosa da Cornificio a Frontone*. Turín: Giappichelli 1974.

- POLVERINI, Leandro. *Sull' epistolario di Frontone come fonte storica*. Str. 437-459 in: *Seconda miscellanea greca e romana*. Řím 1968.
- PORTALUPI, Felicita. *Cornelio Frontone*. Turín: Giappichelli 1961.
- PORTALUPI, Felicita. *Frontone, Gellio, Apuleio: ricerca stilistica*. Turín: Giappichelli 1974.
- RICHLIN, Amy. *Marcus Aurelius in love*. Chicago: University of Chicago Press 2006.
- SOVERINI, Paolo. *Tra retorica e politica in età imperiale: Studi su Plinio il Giovane, Frontone e la Historia Augusta*. Bologna: CLUEB 1988.
- SOVERINI, Paolo. *Aspetti e problemi delle teorie retoriche frontoniane*. Str. 919-1004 in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Band II.34.2*. Berlín, New York: Walter de Gruyter & Co. 1993.